

BUDAPEST

A VÁROSLAKÓK FOLYÓIRATA

2016/7

Sebestyén László felvétele

TARTALOM

	ÖTVEN ÉV	
◀	Jaj, úgy élvezem én a strandot!	2
	<i>Elek Lenke</i>	
	A Dagály-fürdő felé	4
	<i>Czigány György</i>	
	Az Illés-kút ünnepe	6
	<i>Buza Péter</i>	
	DÉL	
◀	Vibróvirtuóz	8
	<i>Horváth Júlia Borbála</i>	
	Született júliusban – kivégezték 90 éve	10
	<i>Merényi-Metzger Gábor</i>	
	TERESEDÉS	
	És nemzetközivé lett...	12
	<i>Csontó Sándor</i>	
	KERTVENDÉGLŐK DÉLBUDÁN	
	Kutyavilla és Macskacsárda	14
	<i>Szántó András</i>	
	150 ÉVES A FŐVÁROSI ÁLLAT ÉS NÖVÉNYKERT – MELLÉKLET	
	Óriások vállain állunk: ...	18
	<i>Hanga Zoltán</i>	
◀	A kajdácsoktól a koaláig – 150 év az állatok tükrében	20
	<i>Szelényi Gábor</i>	
	Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan...	22
	<i>Sós Endre</i>	
	Gyermekvilág az Állatkertben	24
	<i>Montskó Éva</i>	
	Népszórakoztatás a millenniumi Állatkertben:...	26
	<i>Majkó Zsuzsanna</i>	
	Zene az Állatkertben	28
	<i>Aradi Péter</i>	
	Építészet a kertben	30
	<i>Silberer Vera</i>	
	A Fővárosi Állat- és Növénykert a lapok tükrében 1862–1866	32
	<i>Csontó Sándor</i>	
	A VILÁG, EGY LÉTRA TETEJÉRŐL	
	A 15. Velencei Építészeti Biennálé	33
	<i>Somogyi Krisztina</i>	
	FÉNYYIRDA	
	Titkos udvarok	36
	<i>Sebestyén László fotósorozata</i>	
	Simplicissimus Budapestje	38
◀	Az utolsó magyar király harangja	40
	<i>Bajkó Ferenc</i>	
	VILÁG VÁROS	
	Innovatív megoldások környezeti problémák kezelésére...	42
	<i>Tosics Iván</i>	
	P. Howard, a rejtő(zködő) avagy a pesti utca zsenije!	44
	<i>Fodor Béla</i>	
	Csont nélkül	46
◀	Lemezborítók	46
	<i>Csordás Lajos</i>	
	Rákóczy Gizella emlékkiállítás	47
	Mediterrán bohózat Londonból	47
	<i>Zappe László</i>	
	ÉTKEZÉSI ÍRÓ	
	Fél a dag	48
	<i>Jolsvai András</i>	

BUDAPEST Városligete meglehetősen lelombozó látványt nyújt. Fűve kégett, sétatújai rögösek, tava posványos, épületei ütött-kopottak, rejtélyes romok tarkítják, és átszeli egy autópálya is. Bizony, nem könnyű beelátni azt a pompás városi kertet, amely egykoron a zsúfolt és piszkos város lakóinak nyújtott remek enyhelyet. Nehéz elképzelni, hogy volt idő, amikor az emberek végigkocsiztak vagy omnibuszoztak az őrjöngőn forgalmas Király utcán, csak hogy a távoli messzeségben, a villanegyeden is túl, a vadonnak beillő édeni parkban sétálva öblítsék át friss levegővel és virágillattal a tüdejüket. A szépséges delnők és divatos uracsok vadászterülete, a rondó éppen úgy a múlté, mint az angolpark megannyi látnivalója és a város végét, a liget kezdetét jelölni hivatott, szerény gloriatt.

A Városliget felújítása, mondhatni, égető. Senki sem tagadhatja, hogy a legfőbb ideje eltakarítani a negyven éve kitelepített ipari vásár torzót a fák közül, ahogy az sem kétséges, hogy a nyolcvanas évek ízlésvilágát skanzenszerűen tükröző Petőfi Csarnok mára nem pusztán műszakilag avult el. Tarthatatlan az is, hogy a parkból kihalított, egykor katonai felvonulások számára lebetonozott irdatlan terület óriásparkolóként ék-telenkedik ott, ahol fűnek, fának, bokornak kellene zöldellenie. Vélhetően nincs ember a városban, sőt az országban, aki ne értene egyet a kormányzati tervvel: a Ligetet haldéktalanul fel kell újítani.

Vita kizárólag azt illetően van számos városlakó és a kormány között, hogy az előbbiek nem fogadják el evidenciaként az utóbbi állítását, miszerint a parkfelújítás kizárólag nagyarányú építkezéssel egybekötve képzelhető el. Az ábra úgy fest ugyanis, hogy a városlakók csak akkor kaphatják meg a régóta vágyott rekonstrukciót, ha mellé lenyomják a torkukon a Ligetbe betelepíteni szándékozott épülettömeget is. Jelen állás szerint a következők fognak megépülni Európa egyik legrégebbi, viszont mára jelentősen megcsönkített közparkjában: egy modern művészeti múzeum, egy etnográfiai múzeum, egy megnagyobbított és visszadíszesített közlekedési múzeum, egy közelebről nem meghatározott funkciójú zeneház, egy szecessziós színház replikája, amelyben majd a gyerekközönségnek tartanak előadásokat, valamint – ez friss hír – egy háromszintes, mélygarázsos „Liget Üzemeltetési Központ”, lebetonozott felvonulási területtel övezve.

A múzeumi programról elkötelezett olvasatban szokás úgy nyilatkozni: ha jó múzeumokat hoz létre az állam, azzal nem tehet rosszat, hiszen ezzel úgymond visszaszoktatja az embereket a kiállításnézésre, a felnövekvő nemzedéket a művelődés ezen ágának értő ismerőjévé, s így hívővé teszi. Ami nagyon jól hangzik, és akár még igaz is lehet. A ligetbéli múzeumépítési program koncepciózus művelődési szempontból azonban sok mindent elmond az a tény, hogy az idea atyja, Baán László, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója korábban körbeturnézta az országot azzal a mondandójával, hogy két múzeumra nagyon nagy szükség van a Ligetben a neki rendelt Új Nemzeti Galéria mellett. A fotográfiáira azért, mert a fotó a magyar művészet sikerágazata, az építészetire pedig len azért, mert soha nem is volt saját kiállítóhelye, és milyen elképesztő lehetőség az építészsakmának, hogy egy ilyen épület megtervezésével állítson emléket saját koráról a jövőnek. Nos, ez az a két múzeum, amelyik történetesen nem fog megvalósulni. Az építészsakma ugyanis nemcsak az építészeti, hanem a fotógyűjteménynek is olyan snassz kockát tervezett, hogy ezek megvalósításától a kormány tartósan eltekint.

Az igazság az, bármennyire tagadják is, hogy a Liget egyszerűen egy rekordgyanús hosszúságú dominólánca vége. A sor eleje a budai Várban van: a rekonstruálandó díszteremsor és az önmagát bemutató vármúzeum megteremtése érdekében a Nemzeti Galériát valahová át kell helyezni. Mivel a Szépművészeti idejekorán be(vissza)kebelezte a magyar gyűjteményt, kézenfekvő, hogy a közelébe kerüljön az új kiállítóhely. Az összes többi púder. Kihasznlása annak, hogy a pesti polgár a százmillió alatti számkörben képes úgy-ahogy tájékozódni, a milliárdok világában támpont nélkül tévelyeg, és gyakran fel sem teszi a kérdést, hogy mi – esetlegesen fontosabb cél vagy intézmény – helyett költi az adókból összeszedett pénzt az állam ezekre a másodlagosan szükséges kultúrinnovációkra.

Mondhatjuk persze, hogy az legyen a legnagyobb bajunk, ha százmilliárdok mennek el olyan múzeumokra (plusz színházra), amelyek nélkül ellennénk még egy darabig. De a baj ennél azért nagyobb. Mert a két kezünk is kevés lenne megszámlolni, hány múzeumnak volna szüksége új vagy legalább felújított épületeire (köztük az életveszélyessé vált Iparművészeti Múzeumnak vagy az emberöltő óta raktárban sýnlódó műszaki múzeumnak), és azt is tudjuk jól, hogy a milliárdoknak is volna jó helyük. Gondoljunk csak a Nyugati pályaudvar mögötti rozsdazónára, a Rádió elhagyott épületeire, a Ganz funkció nélkül romló maradék csarnokaira, a Tözsdepalotára. Vagy éppen a Városligetre. Amelyet minden nagyravágyó és délibábos építési terotól függetlenül szeretne végre-valahára újra belakni, szeretne rá ismét büszke lenni BUDAPEST

BUDAPEST

a városlakók folyóirata

Pro Cultura Urbis díj 2007

XXXIX. évfolyam, 7. szám
megjelenik minden hónap 15-én

Alapítva: 1945

I–III. évfolyam: 1945–1947
szerkesztő:

Némethy Károly, Lestyán Sándor
IV–XXVI. évfolyam, 1966–1988
szerkesztő:

Mesterházi Lajos, Fekete Gyula,
Vargha Balázs, Jávor Ottó, Szabó János

Főszerkesztő:

Buza Péter

E szám szerkesztői:

Csontó Sándor, Gács János

Olvasószerkesztő:

Saly Noémi

Szerkesztőbizottság:

**Angelus Róbert, Buza Péter,
Csontó Sándor, Hidvégi Violetta,
Kirschner Péter, Mezei Gábor,
N. Kósa Judit, Saly Noémi,
Sándor P. Tibor (archív fotó),
Sebestyén László (fotó),
Török András (Simplicissimus Budapestje),
Zeke Gyula**

Facebook oldalunk szerkesztője:

Vadász Ágnes

A szerkesztés műhelye
a Nagy Budapest Törzsasztal

A szerkesztőség levelezési címe:
1054 Budapest, Honvéd utca 3.
E-mail: budapestfolyoirat@summa-artium.hu
Honlap: www.budapestfolyoirat.hu

Kiadja

Summa Artium Nonprofit Kft.
Felelős kiadó: Török András
1054 Budapest, Honvéd utca 3.
Telefon: 318-3938, fax: 318-3938

Lapigazgató
Szűcs Andrea

A BUDAPEST partnere
a Városháza Kiadó
Kiadóvezető: Csomós Miklós
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
1088 Budapest, Szabó Ervin tér 1.
Telefon: 411-5000

Terjesztés:

HÍRVILÁG Press Kft.
Telefon és fax: 411-0491
hirvilag.press@hirvilagpress.com

A folyóirat megjelenését az NKA támogatja

Tördelés:

Görög Gábor

Nyomdai munka:

Pharma Press® Kft.
1037 Budapest, Vörösvári út 119-121.
telefon: 577-6300, fax: 323-0103

ISSN: 1785-590x

Nyilvántartási szám: 2.2.4/237/2004

A borítón:

Jaj, úgy élvezem én a strandot!
(2. oldal)

A hátsó borítón:

150 éves a fővárosi állat és növénykert –
melléklet
(17–32. oldal)

ÖTVEN ÉV

Jaj, úgy élvezem én a strandot!

Elek Lenke

Mit élveztünk rajta, így utólag nem tudom. De kiszabadultunk a társbérletből, kicsit később a Két emelet boldogságos panelből, a megszokott komótos, húsleveses vasárnapi ebédekből és rokonlátogatásos üzemmenetből. (A szabad szombat még váratott magára.)

fotók: Fortepan

Ottan annyira szép és jó

Lehetett futkározni, pancsolni, egész nap vízben lubickolni, labdázni. Ki törődött akkor a napsugarak káros hatásával, a bőrrákkal és efféle ártalmakkal! Bergamottal kentünk magunkat és foltos-bar-

násvörösek lettünk tőle, ami őszre hamar lekopott. Az orrán mindenkinek falevél – ez védett a leégéstől. Idősebb férfiak fején pedig négy sarkán összekötött vizes pamutvászon zsebkendő óvta a tűző naptól. A nők kétrészes fürdőruhában tipegtek,

akár jól állt nekik, akár kevésbé. Nem, ez még nem bikini volt, hanem masszívan szabott, stabil melltartós, nadrágos kétrészes. A menőbb lányoknak mindehhez magas sarkú fapapucs, színes, nagy műanyag strandtáska, napszemüveg és

vállpántos frottír mini strandruha dukált. A fiatal fiúk kék-fehér, elől csíkos fecskében, amelyet oly viccesen idézett fel a Táncdalfesztivál című színdarab. Mindenki milyen alacsony és duci – csodálkozom rá egy régi fotóra. Anorexia nyomaiban sem létezik. 190 centis fiúk és 180 centis lányok sem magasodnak ki a tömegeből, a vitamintabletták, táplálék-kiegészítők, műtejes-műgyümölcsös joghurtok és az egzotikus zöldségek-gyümölcsök özöne hiányzik a gyerekkori menüből.

És még Bambi is kapható

A fagylaltok még nem láttak adalékanyagokat, színezékeket, aromákat, géleket, pasztákat, tartósítókat – ezeket később találták fel. Az ízvlaszték szűk, főleg vanília, csoki, citrom meg puncs, de senki nem reklamált. Egy gombóc ötven fillér. Itálnak csapolt sör, fröccs és szódavíz, jó bubis. Bőszen utasüdítőztünk meg jaffáztunk, a „kátrányos” Bambi már nem volt nagy szám, de még akadt igazi málnaszörp, nem multi és mű, hanem valódi és házi. Rántott hús vagy fasírt kovi ubival, utóbbi a gan-

gon vagy az erkélyen érett meg, de figyelni kellett, hogy még ropogósan behozzuk a melegről. Mindez két nagy karéj fehér kenyér között – ki gondolta volna akkor, hogy a fehér kenyér árt, mert gyorsan emeli a glikémiás indexet? A napi ételmennyiség hűtőtáskában lapult, amelynek a tetejére hajtogattuk a kockás pokrócot, hogy az is tartsa a hűvöset. A táska oldalzsebében kártya – ki ultizott, ki römizett, ki kanasztázott. Lángos csak úgy simán, a tejfőlös-fokhagymás-sajtos kombóknak se híre se hamva. A virslibe szója, ipari szalonna és rózsaszín festék helyett többnyire húst darálnak bele. A debreceni, jó paprikás-zsíros, roppanós, fröccsen, ha beleharapunk – mellé kötelező a hús kőbányai. Csúsádzák – sőt, csúsádzapark! – valamint szaunák, jacuzzik nélkül is visongott, sikongatott mindenki, ha jött a hullám, de ha sípolt az úszómester, mindenki lecsendesült.

A Duna-parti csónakházak már nem voltak annyira népszerűek, mint az ötvenes években, de a strand még az igazi volt, kellemes, megfizethető, árnyas, otthonos. Akadtak kisebb helyek, mint az

albertfalvai meg a csillaghegyi, ahová főleg a helybeliek jártak, itt szinte mindenki ismert mindenkit. A Pala számított a legmenőbbnek, itt volt érdemes bemutatni az új napszemüveget, és egy nap többször is megsétáltatni a böhmönmagy táskarádiót. Amelyből nemcsak a Beatles legújabb nagylemeze szólt, hanem focimeccseket közvetített Szepesi, magyar gólokkal...

Annyi vicceset látok, hallok

Hangosbemondó nélkül strand nem létezett. A gyerekek mintha állandóan elvesztek volna – talán még nem vigyáztak rájuk a papák-mamák annyira, mint ma. Igaz, gyerekrablásról se hallott senki, és a megszeppent bögőmasinák estefelé azért megkerültek.

A strand mindig megmaradt városi szórakozásnak, sőt, nagyvárosinak. Először a tehetősebb polgárok és a művészkörök kezdtek strandra járni, még a harmincas években, amikor nagy merészség volt egyáltalán fürdőruhában mutatkozni, később pedig az irodisták, a kereskedők láttak ebben fantáziát. Az arisztokrácia többnyire lenézte ezt a fajta időtöltést.

Az ötvenes években vidékről tízezzrel érkező parasztok, a városi munkásnak álló emberek nem jártak strandra, kevésbé értették, mi van ezen élveznivaló. A saját falujuk közelében lévő tóban, patakban, folyóban, de a Balatonban sem mártóztak meg soha. Mi ennek a fűvön fekvésnek, napozásnak a haszna, értelme? – kérdegették a fiataloktól. Hiszen egész életükben a tűző napon kapáltak, kalapban, kendőben, védve magukat a forróságtól. No meg, nem is illett még ingujjra vagy ingvállra se vetközni idegen előtt. Fel kellett, hogy nőjön egy új, városban született generáció, amely már ráérzett a strandolás ízére. Szerelmek is szövődtek itt persze, mai fogalmainkhoz képest szolidak és romantikusak. A medencében való fröcsköléssel kezdődött, még tinédzser korban. Később lehetett kérni slágert a szívünk választottjának, ami aztán a megafonból harsogott. Ez már komolyabb kapcsolatot feltételezett, mint ahogy az is, ha valakit meghívtak egy fagylaltra, és el is fogadta. Estefelé mindenki összehapolt, elköszönt, és a következő vasárnap kezdődött minden előlről.

Ősszel a strandok bezártak, csak a száraz falevelek zörögtek a kapun túl. A Pala előtt elhúzott a 26-os, mert nem szállt le ott senki. A felfújható, színes labdát meg felraktuk a szekrény tetejére egy dobozba, és vártuk a május végét. ●

A Dagály-fürdő felé

Czigány György

Szó lehet itt Angyalföld templomairól és gyáiról, az Ördögmalomról, az egykori Vizafogóról, a Duna-partról, Tripoliszról, a Göncöl és a Babér utca hírhedt világáról, Isten lábnyomait keresve ezen a legendás iparvidéken.

fotók: Fortepan

Ötszáz kilós, öt méteres halakat rekesztettek el a Dunában Zsigmond király halászai: a halak fejedelmeit, a fejedelmek halaiként... A viza a Fekete-tengerből úszott fel ívás idején, a margitszigeti meleg források csábítására? És miért Tripolisz? Fialat rádiósként műsort készítettem a Váci útról és környékéről. A sok megszólított helybéli érdekes történetekkel igyekezett segítségemre lenni. Egy gimnáziumi tanár mondta el nekem, hogy ez a homokbuckás, vizenyős, elhagyatott terület hogyan éledt fel az első világháború előtti években. Akkor tákoltak össze itt egy barakkot, fából készült borkimérés, melynek tulajdonosa (az olaszok és tö-

rökök Tripoliszért dúló háborúja idején, a szenzációs hírek hatására) ezt a cégért tűzte fel a kocsmá ajtaja fölé: Vendéglő a Tripoliszhoz. A Babér-utcai környéket „dühöngőnek” is nevezték. Híres verekedőkre emlékeznek az itteniek: bizonyos Gömb utcai Csiszár Cukira. És ma világhírű ökolívónkra, aki érzékeny és nemes szívű emberként féltette ellenfeleit gyors és hatalmas ütéseitől: Papp Lacira... Amikor egy öreg hangrögzítő készülékkel Angyalföldön botorkáltam, még élt Kassák Lajos. Ő valamikor a hatalmas, fegyház-formájú „hétházban” lakott. Akkor azonban már Óbudán, Bécsi úti lakásában találkozhattam vele. Készséges

volt, komoly. Még az üdvözlésnél sem mosolyodott el. Bekapcsoltam a mikrofont. Ezeket mondta: „Gondozatlan, műveletlen, elsüllyedt táj: azóta hatalmasan, másfél-két méterrel feltöltötték. Jellemző a régi Angyalföldre – több mint fél évszázada annak, amire visszagondolok – hogy teljesen falusi jellege volt! Az ipari élet még nem volt kifejlődve, falusi emberek jöttek föl Pestre, falusi szokásaikat hozták magukkal, szombaton délután kiültek a ház elé egy sámlira vagy egy kidöntött fatörzsre, korsóban sört hoztak, így beszélgettek...” Persze, emlegettük az Angyalok földje filmet is. Angyalföld régi zenéit. „A kintornás életből vett figura volt.

Személyesen ismertem néhány ilyen, többek közt ismertem egy zongora-verklist, aki az Orvostudományi Intézetnek életében eladta a koponyáját, ebből vette a zongora-verklijét...” És idéztük verseit: „Angyalföld, ki onnan kaptad a neved, hogy a bábák is boszorkányok: asszonyaid öléből halva hozták világra a csecsemőket, sok ezer méceszt kioltottak...” Amikor nála jártam, azokban a napokban írta utolsó költeményeit. Volt szeretőjéhez, halála évében például ezt a néhány soros remeket.

*Előtted megyek
te én előttem
a koranap aranylánca
csilingel kezemen.*

*Hová mégy – kérdezem
feleled – nem tudom.*

*Siettetném lépteim
de te jobban sietsz.
Előtted én
te én előttem*

Egy kapu előtt mégis megállunk.

*Megcsókollak
te nekem adsz csókot
aztán elindulsz szótlánul
és magaddal viszed életem.*

A hatvanas években munkatársa lettem a nyugati emigrációból (nem tudom, milyen politikai alku révén) hazahozott Látóhatár folyóiratnak: Horváth Béla költő volt a főszerkesztője. Róla jót, rosszat egyaránt lehetett hallani, mindenestre friss levegő áradt be az ötvenes évek

után e lappal az irodalmi életbe. Itt jelentek meg Weöres Sándor kissé elvont, de fontos költeményei, az életmű javához tartozó Mándy-novellák, de még Zilahy Lajos, Tamási Áron írásai is. S persze Horváth Béla emlékező prózája és versei. Vele is készítettem rádió-interjút: gyermekkorának utcáit, tereit emlegette, az angyalföldi gyárvidéket. „A Váci út az én gyermekkorom hazája, itt születtem a Hétházban, ami a Tizenháromház háta mögött van. Valamennyi gyárat, valamennyi követ ismertem. A Váci út minden platánját! Anyám az Első Magyar Csavargyárban dolgozott. Négyen voltunk testvérek, ott vártunk rá minden este a gyár kapujában. Már nagyon korán odamentünk, talán már öt órakor, amikor még világos volt, és vártunk szótlánul, mert mindig attól rettegtünk, hogy egyszer nem fog jönni, s mi egészen árvaak maradunk. Ezt nem mondtuk neki, csak mindig féltünk, mert megszoktuk, hogy mindig csak baj

érjen minket. De megjött ő, jött a gyár kapuján át, mikor megszólalt a duda. Hazavitt minket, és főzött nekünk vacsorát, és gyöngéd és jó volt hozzánk. Meggyújtotta a lámpát, és így szólt: Jó estét. Ez így illik, fiacskáim, mondotta. A Tripoliszból gyalog ment Újpestre sokszor, mert Löwy bácsi üzletében egy fillérral olcsóbb volt a liszt. Ezen a filléren egy cukorbabát hozott nekem, és ezért gyalogolt egy órát, hogy nekem ezt az örömet megszerezze. Minden gyárnak más volt a dudája, és mi ismertük valamennyit. A Jutagyár kétszer dudált reggelente, először kettőt fél hétkor, aztán egy nagyon hosszú hétkor. A Csavargyár dudája rettenetes volt, ijesztő, nagy hördülés, szinte fenyegetés vagy szörnyű panasz és kín, mintha a munkás-ság szenvedését búgta volna a világba. Ott dolgozott az én édesanyám.

Verset is idézve: »Én hadiárva voltam, hadiárva / Anyám hajnalban ment a hadigyárba. / Hallottam hajnalonta, komor kisfiú, / Hogy hördül a csavargyár, / Így lett belőlem örök forradalmár.«

Még beszéltem a hatvanas évek közepén egy „hétházi” öreggel, aki a Dagály-fürdő történetét emlegette. „Mi egy héten kétszer járunk ki a Dagályba, kedden és szombaton. S hogy mióta? Amióta felbuggyant a víz! Mert valamikor csak egy gödör volt itten. A Láng-gyárból két lakatos (az egyik bizonyos Regoli nevezetű) kihozott egy vastag csövet, rajta vágópisztollyal lyukat vágott. Ledugták, azon folyt zuhanszerűen a víz. Oda jártunk a gödörbe fürödni, amíg csak el nem készült az uszoda.”

Ebben az időben jelent meg, az akkori Élet és Irodalom hetilap címlapján versem is: A Dagály-fürdőben. ●

Az Illés-kút ünnepe

Buza Péter

Augusztus 21-én, vasárnap ünnepli Budapest és szerb közössége Illés kútja rekonstruált épületének huszonöt esztendővel ezelőtt történt avatását. A hely a történelmi időkben, egészen a 19. század második feléig az Illés napi víz- és terményszentelési szertartások liturgikus helyszíne volt, s hosszú szünet után, 1991 óta ismét az. De most, az ünnepi alkalommal többet is mutat, nem csak a nemzetiségnek, de az egész városnak is. Zenéjével, táncaival, kórusprodukcióival azt is, hogy itt él Pesten s az országban egy aktív közösség, őrizi hagyományait, a közös világot, ahol mindnyájan élünk.

A kútház egy 1803-ban készült metszeten

Illés-kútnak nevezi a város irodalma, holott forrás. S mint ilyen, az egyetlen (volt) Pesten. Százezer évek óta tört föl a szarmata mészkőpaplan alól, amely a lajtaival együtt magas dombot alkot Kőbányán. A pesti szerbek, akiknek népes közössége a

15. század óta megtelepült a városban, felfedezték, elnevezték és szent helyükként használták rituális víz- és búzaszentelési ceremóniájuk során Illés napján, az ortodox naptár szerint augusztus 2-án. Amikor a katonai kincstár – az 1820-as évek vé-

A feltárás eljut a kútház faláig

gén – megvásárolta az Orczy kertet, hogy itt, a híres park közvetlen szomszédságában építse fel katonai nevelőintézetét, az akkor már egy emberöltő óta klasszicista kútházzal védett és felmagasztosított rétegforrásra is rátette a kezét. Pest egy ideig megpróbálta megőrizni a látszatot, szerződéseiben rendre kikötötte, hogy a vízéhez való hozzáférést mindenképpen biztosítani kell a közönség számára, de az 1870-es évekre végleg lezárult az Illyna Voda karrierjének az 1600-as évek végétől dokumentálható korszaka.

A forrást már az 1830-as évek végére kerítése mögé zárta az Akadémia: akkortól a kőfalra erősített öntöttvas csorgón át juthattak a pestiek a híres nedűhöz, de amikortól kiépült a város vízvezeték-rendszere, elvesztette közszolgálati jelentőségét is. Nagyjából ugyanekkor a kútház épületét is a földdel tették egyenlővé, s mire a modern időkig érünk a történetben, már az emléke is elhalványul, hogy éppen ott volt, s létezett századokon át, ahol 1985-ben a szerző verbuválta csapat megtalálta.

Olyan akció volt a felkutatása és aztán az épület rekonstrukciója, amilyenre kevés példát találni a közelebbi századok gyakorlatában. Magánkezdeményezés, civil támogatás és hivatalos segítség. Ideális keplet.

Miközben persze semmi se történt s zajlott olyan gördülékenyen, ahogy ez a három elem a fenti mondatban egymáshoz simul. A levéltári, könyvtári kutatómunkát 1983-ban kezdtem el, s 1984-re már térképre is rajzolhattam, hol kell megpróbálnunk ásóra kapva belenézni a földre. Munkás kezekkel sietett segítségemre Horváth Győző és a Meteor Búvárklub (akkor még KPVD SZ Vörös Meteor Természetbarát Egyesület Búvár Szakosztály). Elsőre eltévedtünk az adatok értelmezésében, de a második nekifutásra megtaláltuk a kútház falmaradványait, az egykori Huszár, később Tüzér udvar helyén, az akkor még működő Alfa mozi és a szomszédos tudógondozó között fekvő elgazosodott senkiföldjén. A csonkot beboltozták, magát a forrásfoglalást – a kőcikkelyekkel körített kutat, amely a mészkőpaplan vízadó felületébe megy át – nem érintette a „felszámolás”. A boltívet áttörve a kézilámpa fényénél azonnal megcsillant a környező fák sápadt gyökereivel beszótt víztükör. Az élő Illés-kút. 1985. október 26-án 11 óra 05 perckor.

A teljes feltárás ahogy akkor mondták, társadalmi munkában, Horváth Győző és

A forrásfoglalás érintetlennek bizonyult – csak a gyökerek nőttek be a víztükröt

A régi kövek visszahelyezésével kezdődött az újjáépítés

Illés meghozta az esőt az avatóünnepségen

csapata közreműködésével 1989-ig tartott – de ezzel párhuzamosan újabb szereplőket kapcsolunk be az akcióba, s megkezdjük a felkészülést (ez elsősorban pénzügyűjtést jelentett) a következő lépésre, a rekonstrukcióra. Egy idő után már fontos hivatkozási háttérrel jelentett munkánkhoz az akkor még városszépítőnek nevezett városvédő egyesület két vezetőjének, *Dalmy Tibor* elnöknek és *Ráday Mihály* alelnöknek virtuális segítsége, idővel a VIII. kerületi tanács, illetve a vízzel foglalkozó intézmények és hivatalok (Fővárosi Vízművek, Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium, VITUKI, VIKUV) támogatása.

1987 nyarán egy végzős építészhallgató, *Vörös Márta* hozzálátott a tervezéshez, hogy aztán a tényleges kivitelezésbe bekapcsolódjon *Tóth Kálmán* szobrász és restaurálási, rekonstrukciós munkában nagy jártasságot szerzett társasága. Munkánk szakmai felügyeletét – Budapest főváros értékvédelmi ügyosztályát képviselve – *Hadházy Aba* művészettörténész látta el.

Negyedszázada, 1991 augusztusában avattuk a kész művet: természetesen a szerb ortodox egyház rituáléja keretében. Huszonöt év múlva, most, újra erre készülünk. Kitűztük az időpontot is. Augusztus 28-án délután öt órakor, a kútnál és udvarán, az Alfa moziban most működő Természettudományi Múzeum mellett kerül sor az emlékünnepélyre. Éppen úgy zajlik majd, mint a történelmi időkben, amikor az egészséges ösztön úgy alakította az ide igazodó liturgiát, hogy ne csak szentelési ceremónia, de egyfajta népmulatság is kapcsolódjék a próféta ünnepléséhez. A műsor szervezője Józsefváros szerb kisebbségi önkormányzata. Támogatók és társszervezők a Budapesti Városvédő Egyesület, a Meteor Búvárklub, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Budai Kadarka Nonprofit Kft. – s természetesen a szerb közösségek további önkormányzati és egyházi, oktatási intézményei.

A szentelési ceremónia lesz az első szakasza a programnak, ezt követően, kórusok, táncosok, zenészek mutatják be a közönségnek a nemzetiség hagyományait meglevenítő produkciókat. Élvezetükhez kulináris örömeiket is társítva megkínálják a közönséget – természetesen szimbolikus mértékig – a szerb földről hozzánk származott, ma már hungarikumnak számító Kadarkával, megszentelt kaláccsal és burekkel. ●

DÉL

Vibróvirtuóz

szöveg: Horváth Júlia Borbála, fotó: Sebestyén László

Nyár az útépitések évszaka, a csúcsforgalomban mindenki ingerült: az autós türelmetlen, a munkás izzad – és fordítva. Persze hogy meleg van, persze hogy sietős, és szorít a határidő: ha nincs kész, kész a dugó. A munkaerővel érdemes jól bánni, mert a siker nagyrészt rajtuk múlik. A főnök sohasem lazíthat, éberrel figyel, és egyszerre több vasat (lapátot) tart a tűzben (bitumenben). Öcsi nélkül ő is nehezen boldogulna.

Hétfőn reggel öt órakor a munkás már a mikrobuszban ül. A busz kicsi is, fülledt is, de Pestről küldi a tulaj, vagyis a cég, és finnyáskodás helyett örülni lehetne, hogy nem a vonaton zötykölődnek az emberek. Szabolcs megye alaphangon kétszázötven kilométer Budapeستől, akárhogy számoljuk, az *interhisztivel* is közel háromórás út. Legkésőbb fél nyolckor munkakezdés, szövegre olyankor már nincs idő, útközben kibeszélgethették, de leginkább kialakították magukat a fiúk. Egy fokkal simultabbak az arcok, mint péntek délután, amikor jó hétvégét kívánnak egymásnak, aztán megy mindenki, amerre lát; legtöbbször a privát hakniba, vagyis *fusiba*, *kedveském*, *nálunk*

még az a vaker járja... – igazít finoman a brigádvezető, elvégre változatos stílus az övé, azáltal nyeri el a pályázatokat. *Fontos az indoklás, hogy munkát kapok, és munkát adok a vidéki embereknek...*

Érkezés után a tagok kipakolják a tisztára mosott szerszámokat, de pár óra elteltével újból rájuk rakódik a szürke háló, füstből, bitumenből és gondolatokból. Közben van idő elmélkedni, gépiesen mozog a kar, rakja a lapátot, az egyszerre mozdítandó adag átlagosan tíz-tizenöt kiló. *Dani, a hőálló bakancsot húzd fel, hallod, odaragadsz az úthoz...* – mosolyognak a kartársak: *kezdő a gyerek, de nagyon akar...* – Mindannyian átélték már, milyen az, amikor nem ereszt

a forró aszfalt, rossz esetben leválik a cipő talpa, jobb esetben kiabál otthon az asszony, hogy a szőnyegen fekete lábnyomokat talál; *bárcsak kiabálna most is, de ő marad otthon, a háztájiban...* – Otthon? Másfél- két nap, a röpké vasárnappal együtt, ha túlóra adódik hétvégére, akkor nem érdemes hazamenni Szabolcsba, a kétszázötvenesbe. Este beesik az ember a munkásszállóra, aztán *szpatty*; aki még legénysorban van, annak nincs veszteni valója. Az ismerősökkel, rokonokkal munka közben is találkozhat, nem ritka eset, hogy aszfaltozó- dinasztikiák kerülnek ki egy-egy faluból.

Az unokahúgom is jönne, azt mondta, felér ő két lusta fiúval is, csak a haját félti a büdös

füsttől... – a józan hang végül letöri a lelkesedést, és a lány marad ott, ahová született: az asszonyok csoportjában: a tyúkok, a mosás, a piac. *Annyit megkeresnek a nők is, mint mi... szívesen cserélnék velük, de hogy venné az ki magát...* – A fizetés nem túl pazar, viszont biztos pénz, egész nyáron folyamatos a munka. *Májustól novemberig ingázunk, télen és kora tavasszal utalják az alapfizetést...* – Átlagban, mondjuk úgy százharmincezet bruttóban. *Városban... plusz jutalom vagy nyolc-tízezer Erzs...* – Télen otthon marad a munkás, és végzi az elmaradt házi teendőket; hacsak nagy ritkán be nem csúszik valami téli meló; kátyúzás vagy gyorsjavítás. *Volt rá példa, hogy hóesésben aszfaltoztunk... olyan is lett... az emberek meg szentségteltek, hogy Karácsonykor nincs jobb dolgunk...*

A munkaadó nem szereti leállást, mert a hideg hónapokban a dolgozónak több ideje jut kinézegetni az ablakon, és hajlamos elábrándozni a jövőjén. Elgondolja, hogyan változtatna, netán kiugrana a verkleiből, mert elege van, ha meleg van, mert elege van, ha hideg van, és akkor is, ha esik, és ha fúj; a munkaidőt tisztán mérik: ha rossz az idő, megvárják, amíg az időjárás engedélyt ad a folytatásra, azt pedig senki sem fizeti ki. *Vagy el kén' szegődni egy vállalkozóhoz – tervezetnek a legények, de félok, hogy a vállalkozó szellem időközben tönkremegy, és nem fizet, és nem-bejelent, s a végén majd csikorgó derékka átvehető a soványka nyugdíj; oszt szevasz...* – A megváltó tervek is télvíz idején kovácsolódnak: nyitni egy kocsmát a falu szélén? És jön-nének a haverok, hogy: adj két sört hitelbe? *Vagy nyitni egy kifőzdét? Az asszonnyal... De ahhoz tőke is kell...* – vagyis kellene. Vé-

gül összegződnek a lehetőségek, és marad, ami volt: rigófűttyős hajlonon beülni a mikrobuszba, lapátot, gépet adnak, javítanak, tété befizetve, védősívak kicserélve, a nyári hónapok végén kissé földuzzad a számla. Bejelentett, rendszeres munka, izzadjon az építésvezető, ő szaladgál utána.

Rendes ember egyébként, néha a lapátot is megfogja, tegeződik a munkásokkal, kivéve, amikor fizetésemelést kérnek tőle... – olyankor azt válaszolja: *emberek, gondolják meg, el lehet menni innét, de nem érdemes...* – Több kolléga megkísérelte a kiugrást, de fél év próbálkozás után visszatért, és a szabadúzás helyett mégis az útépitéssel járó stresszt választotta. Olyan is létezik? *Hogyme létezne! Az autósok néha leányázzák a dolgozót, mert képtelenek felfogni, hogy az út nekik épül... hajtának ezerral, elsodorják a szerszámokat, az ember könyöke se számít...* – Közben talicska érkezik, a bitumen forró lehelete összemosódik a napi párával, muszáj kiengedni a gőzt: *Múltkor kiugrott egy arc a merciből, szamuráj kard volt a kezében... a fiúk azonnal lapátot fogtak, hogy bemutassák, merre-meddig hány méter... rögtön eltűnt a szamuráj...*

Az útépitésnél mindenkinek megvan a maga dolga. Egyik ember folyamatosan figyel a forgalmat, de közben ő is húzogatja a hóblit, a fél szemét állandóan az autósokon tartja. A többiek húzzák a slusszt, simítanak, ketten az aszfalt-finisert kezelik, a többiek hordják az anyagot. *Nálunk Öcsi a vibróvirtuóz, a járdaszegélyeknél és a kényes helyeken egyenget... nélküle nem tudom, mit csinálnánk...* – Simítás közben nem állhat meg a munka, mert tönkremegy a felület, és jön a kiabálás: *nem pazarolunk... sem anya-*

got, sem időt... – A munkafázisokat pontosan kell elvégezni, mert ha kicsi a lejtés, a víz megáll az aszfalt tetején, a réseken beszívárog a hólé, ami után jön a reklamáció, és ugrik a prémium...

Öcsi több mint tíz éve kezdte a szakmát, akkor még valóban öcsi volt (a bátyja delegálta a céghez, őt az apjuk, akít a testvér, az unokatestvér, a sógor... és így tovább), azóta a többiek kiszálltak, Öcsi viszont alaposan kiképezte magát. *Meglátják, a gumibitumené lesz a jövő... újrahasznosított abroncsból... tartós... könnyen kezelhető... mint Hollandiában... világító úttestek...* – Öcsi szeme is kifényesedik, majd javít: *na, jó, derengő...* – a brigádvezető bólogat, ilyen emberek kellene neki. *A nagyobb cégeknél nemcsak a munka, hanem az ember is érdekli a vezetőséget... jelentést, vagyis elemzést írunk hogyan, kikkel dolgozunk és haladunk előre...* – az ötletnek nem örül felhőtlenül a munkaerő: *idejövök, elvégzem, adják a lövét, ne lelkizzenek annyit...*

Az építésvezető azonban nemcsak hivatalból, hanem magánemberként is a barátkozás híve. Rendszeresen kilátogat a terepre, szépen beszél a munkásemberekkel, védőtalt hoz, megkérdezi, mi újság, kipihenték-e magukat a gyors hétvégén, mert személyes sikere rajtuk múlik. Közben már a következő pályázaton töri a fejét, melynek elnyerését normal esetben három dolog dönthet el: ár, minőség és határidő, a negyedik hatalmi ágról (kapcsolatok) senki nem beszél. Elbeszélgetnek a lehetőségeken, azután a főnök bedobja a kis túlóra nagy prémium szöveget, az emberek beleegyeznek, és elhatározzák: *ha lemegy a szezon, ezen a télen már tényleg lépni kell...* ●

Született júliusban – kivégezték 90 éve

Merényi-Metzger Gábor

Lapunk 2016. januári számában adtuk közre az 1914-ben meggyilkolt „luxusprostituált”, Mágnás Elza születésének és halálának legautentikusabb forrásait, azaz a nevezett asszony keresztelési és halotti anyakönyvi bejegyzéseit. Most – kapcsolódva a fenti témához – egy másik híres bűntény, a Kodelka-gyilkosság egyik „főszereplőjének” dokumentumaival ismerkedhetünk meg. Itt viszont nem az áldozat, hanem az elkövető, Léderer Gusztáv csendőr főhadnagy születéséről és éppen 90 évvel ezelőtti kivégzéséről lesz szó.

Az Athenaeum 2000 Könyvkiadó gondozásában, 2009-ben jelent meg *Jankovics Éva* Lédererné mit van a kosárban? Egy borzalmas gyilkosság igaz története című nagyszerű dokumentumregénye. A szerző a két világháború közötti Magyarország egyik legismertebb és egyben legszörnyűbb bűntettét dolgozta fel. Történt ugyanis, hogy 1925. január 7-én *Léderer Gusztáv* m. kir. csendőr főhadnagy és felesége, *Schwartz Mici* anyagi gondjaik miatt, nyereségvágytól vezérelve meggyilkolták a tehetős *Kodelka Ferenc* hentesmestert. Hogy miképpen történt a gyilkosság?

Nos, Lédererné jelentős összeget kérve, a lakására csalta a vágytól fűtött, „szerelmes” Kodelkát, ahol is a férje a szolgálati revolverrel agyonlőtte őt. Ezután a testét állítólag 22 részre vágták, majd a feldarabolt testrészeket – melyek közül néhányat még meg is nyúztak az esetleges azonosítás elkerülése végett – bőröndökbe téve a Dunába dobták. Az elkövetők szerencsétlenségére ez utóbbi cselekedetüknek szemtanúja is volt, aki jelentette az esetet a hatóságoknak. (Amúgy a holttest egyes részeit sikerült

kihalászni a Dunából, de Kodelka feje például soha nem került elő.) Rövid nyomozás után le is tartoztatták a Léderer házaspárt, akik hamarosan beismerték tettüket. A csendőrtisztet végül kötélt általi halálra, feleségét pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. E háborzongató, mondhatni horrorisztikus bűneset anynyira közismert lett Magyarországon, hogy még kuplé is született róla („*Lédererné mi van a kosárba? Kodelkának keze, feje, lába*”). De a szörnyű gyilkosság – többek között – *Krúdy Gyulát* is megihlette, aki az esetről „bűnügyi tudósítást” vetett papírra (Szépasszony férje).

A 91 esztendővel ezelőtt történt bűncselekmény egyik „főszereplőjének”, azaz magának az elkövetőnek eddig ismeretlenek voltak az életrajzi adatai. Még *Jankovics Éva* sem említi meg, hogy hol és mikor született, illetve hol és mikor végezték ki Léderer Gusztávot. Ezért arra vállalkoztam, hogy megkeressem a volt csendőr főhadnagy születési és halotti anyakönyvi bejegyzéseit. A kutatásokat siker koronázta, így az alábbiakban nyilvánosságra kerülhetnek a gyilkos életének – pontosabban a kezdetének és a végének – legfontosabb dokumentumai.

Léderer Gusztáv keresztelési anyakönyvi bejegyzését – születési anyakönyvek ekkoriban még nem voltak, az állami anyakönyvvezetést csak a következő évben, 1895-ben vezették be Magyarországon – Pozsony Főváros Levéltárában (Archív Hlavného Mesta Slovenskej Republiky Bratislavy), a pozsonyi magyar-szlovák evangélikus egyház matrikuláiban (Zbierka cirkevnych matrik. Slovensko-mad'arský evanjelická. v. farský úrad Bratislava. Inv. č. 720. Fol. 35.) találtam meg. A dokumentum teljes szövege a következő:

Sorszám:	52.
Születés napja:	[1893. Július] 21.
Keresztelés napja:	[1893. Július] 24.
Gyermek neve:	<i>Gusztáv</i>
Neme:	<i>Ffi</i>
Törvényessége:	<i>Törvényes</i>
Szülők neve, polgári állása és vallása:	<i>Léderer János, katonasági szabó. Preisinger Zsuzsánna, Ev.</i>
Lakóhelye:	<i>Pozsony, Koronázódomb tér, Vízi kaszárnya.</i>
Keresztszülők neve és polgári állása:	<i>Szelle Sándor, földműves. Szelle szül. Hollósy Zsuzsánna.</i>
Keresztelő lelkész:	<i>u. a. [Maschtana s. lelk.]</i>
Jegyzetek [a bába neve]:	<i>Udvorka Teréz.</i>

52.	20.	24.	Gusztáv	/	/	Léderer János, katonasági család, Preisinger Zsuzsanna, év.	-	Pozsony, kormányzódombki Új háza nyoma	Szelle János? földműves. Szelle esk. Kollóczy Zsuzsanna
-----	-----	-----	---------	---	---	--	---	--	---

1926. nov. 15.	1926. nov. 12. d.e. 9 óra	Léderer Gusztáv elitelt Budapest II. Margit körút 85.	ág. 33 éves	Schwartz Mária	Léderer János Preisinger Zsuzsanna	—	kötél általi kivégzés
401							

Léderer főhadnagy halotti bejegyzésére pedig Budapest Főváros Levéltárában, a II. kerület anyakönyveiben (XXXIII. 1. a. Az állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Budapest II. kerület. Halotti anyakönyvek. 401/1926. fsz.) bukantam rá. Ez a dokumentum a következő adatokat tartalmazza:

Folyószám:	401.
A bejegyzés ideje:	1926. nov. 15.
Az elhalálozás ideje:	1926. nov. 12. d. e. 9 óra
Az elhalt családi és utóneve, állása (foglalkozása), lakhelye:	Léderer Gusztáv elitelt
Budapest II. Margit körút 85.	Ffi
Az elhalt vallása:	ág. h. ev.
Az elhalt életkora:	33 éves
Az elhalt házastársának családi és utóneve:	Schwartz Mária
Az elhalt szüleinek családi és utóneve:	Léderer János
Preisinger Zsuzsanna	u. a. [Maschtana s. lelk.]
Az elhalálozás helye, ha az elhalálozás nem az elhalt lakásán történt:	---
A halál oka:	Kötél általi kivégzés
Anyakönyvvezető:	Horváth Mihály sk.

Summa summarum, Léderer Gusztáv 1893. július 21-én Pozsonyban látta meg a napvilágot, és Budapest II. kerületében, a Margit körúti fogházban végezték ki 1926. november 12-én. ●

TERESEDÉS

És nemzetközivé lett...

Csontó Sándor

Nem tudunk elszakadni a nyóckertől. Mert még mindig az egyik legizgalmasabb, legőszintébb arca a fővárosnak. Festő vásznára ugyan nem kíváncsogna, de látványa beleég a retinába, hát még a fényképezőgép lenséjébe. Egy tál csülkös lencséért nem adnánk, ha a Rákóczi téren lakhatnánk. Persze csak pár hónapig.

Galántai nagyapával – csonkolt lábai között ülve – sokszor lapoztuk a század eleji szépen illusztrált, nagy albumokat. Shakespeare, Pesti Napló, Csoda album, A magyar képírás úttörői, Rákóczi-album. Mindent tőle tanultam kisgyermekként a művészet szeretetéről – később *Horányi Ildikótól* –, a látás mikéntjéről. Pár mozdulattal felkiccelt egy erdőt, templomot, alakokat, s máris megelevenedtek az általa mesélt történetek. Olyan emberség sugárzott az arcáról, mint *Mányoky Ádám* híres fejdelemportréjáról. Élt-halt a festészetért és művelte is.

Évekig dolgoztunk ezen a terepen, minden szegletét ismertük, most csak bámulunk, mint borjú az új kapura: a 120 éves, csodálatos csarnoképület látványát a 4-es metró felmeredő csupasz beton szerkezete bosszantóan elronditotta. Megszűnt a térlátásunk. Az előtte heverő kőtenger okádja a meleget nyáridőben. Haszontalan placc. A 150 éve még Borjú térnek nevezett arányos teret eklektikus és szerethető pesti bérházak ölelik körül. Kövezzük le gyorsan – gondolta az önkormányzat –, és azután szögezzük le, hogy jobban néz ki, mint annak előtte. Hát, volt honnan fej-

lődni! Mert van úgy, hogy egy település bizonyos részeit, negyedeit – lakosai, vezetése és mások – évtizedekig hagynak leromolni. Mint az elvakart himlők, fekélyek az ember testén, ott csúfoskodnak hosszú időkre. Ha rásütődik a bélyeg és beindul az erodálódás, onnantól nincs megállás, csak teljes kezelés vagy a bontás segít. Ne szépítsük, a kurváké, a testük egyes részeit pénzért árulóké lett a tér. Meg a fonnyadt bájokat kajtató hímeké. No, meg a honi néphagyományra rögzült köztéri ivászat területi bajnokaié. Kocsis Irmák, magukat kellett, mellőzött háziasszonyok,

Sebestyén László camera obscura felvétele

kezükben partvist soha nem tartó alkonyi lányok találkozására Durbints Sógornal és Koccintóssal, az elnéző rendőrök sorfala előtt, akik csak egy utcányira székeltek innen. (De a feneküket, azt nem emelték fel, hogy rendet tegyenek!) Kéi volt még? A kést fényes nappal is villantó striciké, markecolóké, börtöntetkös cigó csávóké, taxis gengsztereké, kabát alól csencselőké, lépcsóházi kiskirályoké, szobáztató tántiké. Elfuserált, lealjasodott életek, zsákutcában tipegő és tántorgó lelkek, bűn, mocsok és nyomor – negyedszázada a Rákóczi volt a főváros sűrűje. (Ne csak a sűrűjét merd! Te még nem dolgoztál meg érte, – korholt spórolós nagyanyám a tanyán, megszegyenítve az egész rokonság előtt a pesti kölköt.)

Mióta bekamerázták a környéket, látványosan csökkent a bűnözés. Élhetőbb, tisztább lett a tér. Az emberek is emeltek föl járni, és mosolygósabbak az arck. Visszahat a környezet. Gondjuk ugyan nem lett kevesebb, de a technikai segédeszközök – lásd okostelefon –, a társas lény illúzióját adják meg nekik. (Nem kér enni és nem pofázik vissza.)

A vágyott, jobb világ elérhetőségének a kézzelfoghatóságát. Ami nem jön el, de mégis! Hogy tartja a közmondás? „Az üres kalász fenn hordja a fejét, a teli kalász fejet hajt Isten előtt.”

A hivatalosságok – némi eufemizmussal – pihenőövezetnek hívják a megújult teret, amelyen ülőbútorok is vannak, ráadásul megóvták a régi fák egy részét és újakat is ültetettek, továbbá a közepére egy medence is került. Feszített víztükrén elsimulnak a ráncok és remegnek az épületek kontúrjai. „Fürödni tilos! Nem ivóvíz!” A metró mellett földalatti parkoló létesült, és egy játszótérre is helyet kapott.

Errefelé dagadnak csak igazán a magyar keblek és pocakok. Túlsúlyos a nemzet. Mostan van is mire, mert az „aranylábú gyerekek” összecsapták a bokájukat a foci EB-n. Egy órai szemlélődés alatt csupa színes egyéniséggel találkozhat itt az ember. Csipszet csócsáló vietnámi tinédzserek, térképpel hadonászó spanyol turisták, angol diákok a csarnokból jövet sörökkel feltankolva, feketék raszta hajjal, feketék bongyor frizurával, szenderegő hazai homeless, pad alól (!) sörözgető melósok,

több nyelven csicsergő gyermekek, arab-albán srácok és a magyar cigányság számos képviselője. És még hányféle, akire nem volt ráírva, honnan jött és merre tart? Kerítés ide, drótfonat oda, a nemzetköziség már régen betette a lábát ide a Rákóczi. A 4. számú, *Pártos Gyula* tervezte háromemeletes épület volt Női pariskola, Leányiskola, majd „cérnaegyetem”, sokáig Kulich ruhaipari, mostan Jelky András Iparművészeti Szakközép lett, ahol még patchwork készítest is tanulhatnak a diákok. Akár a tér, olyan színes. Percenként araszolnak tova a sárga hernyók a körúton. Egy üres wc papír-gurigát zörget a szél a régi idők emlékére. Eltűntek a lábtengőző, szabadnapos cigánymuzikusok is, vonójuk sem rezzen. Boldogtalan dohányosok álldogálnak a Bohemia sörszalon előtt, fél szemmel a benti korsót lesve. A Fősped-terhertaxi irodája 1954 óta vár helyben fuvarra. Persze, a megbízható Csiga café beltere és terasza mindig megtelik, mellette a Mennysors Klub várja a delikvenseket. Utóbb mindnyájan odajutunk, akár szárnyakon, akár hason csúsza – csak hozzon még egy fröccsöt pincér! ●

KERTVENDÉGLŐK DÉLBUDÁN

Kutyavilla és Macskacsárda

Szántó András

Korábban elkezdett szemlénket folytatjuk a dél-budai kertvendéglők bemutatásával. Budafok különleges adottságait – a Duna-partot, a szőlő, a bor és a pezsgő egyik hazai bölcsőjét – természetesen a kirándulók is hamar felfedezték. A belvárosból özőnlő érdeklődők száz évvel ezelőtt hatalmas vendéglői teraszokat töltöttek meg, különösen a remek halászlé és egyéb halételek miatt.

Budafoki kertvendéglők

Budafok nagyon fontos és érdekes része fővárosunknak, sokan és sokszor foglalkoztak történetével. A sommás, de minden fontos jellemzőt kiemelő ismertetést most *Borovszky Samu* hatalmas művének (Magyarország vármegyéi) 1910-ben megjelent Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye c. kötetéből vettem át, aki a következőket írta:

„Budafok nagyközség a főváros közelében, mely az utolsó két évtized alatt itt keletkezett nagy ipartelep következtében fejlődött oly nagygyá, hogy házainak száma ma már az 1400-at és lakosainak száma a tízezret eléri. A lakosok naggyobbára magyarok és r. kath. vallásúak, de sok közöttük a németajkú is és a katolikusok mellett minden vallásfelekezet képviselve van itt. Van postája, távírója, távbeszélője, vasúti és hajóállomása. Azonkívvül a községen megy át a budapest-budafok-tétényi kétvágányú helyiérdekű villamos vasút. Eredetileg önálló pusztá volt, melyet 1714-ben Savoyai Eugén herceg nyert adományul, aki itt egy földszintes kastélyt és majort építtetett, mely a promontori uradalom székhelye lett. Az uradalmi épületeken kívvül már a XVIII. század elején több budai, pesti és csepeli polgárnak szőleje volt itt, de még 1737-ben is Csepelhez tartozó pusztaként szerepel. Önálló községgé 1737–1739 között alakult. ...A Savoyai Jenő herceg által építtetett kastélyt Törley József vette meg; ugyanő egy várszerű nagyszabású kastélyt is építtetett itt, mely jelenleg örököseinek a tulajdona. Hozzá tartozik Kutyavilla és Macskacsárda, mindkettő látogatott kirándulólhely....Az itteni m. kir. pincemesteri tanfolyam a legnagyobbak és legkiválóbbak közzé tartozik a kontinensen. Épületei, az egész telep és berendezése is mintaszerű. Érdekesek itt a dolomitba vájt hatalmas nagyszámú pincék és a még elég sűrűn található barlanglakások.”

A leírásban részletesen felsorolták a nagy (boros, pezsgős, szeszgyártó) ipartelep-

Promontor – a földalatti német borászfalu Magyarországon (Das unterirdische deutsche Winzerdorf Promontor in Ungarn). Fametszet, 1871. Megjelent: a Gartenlaube (Lipcse, 1871) c. családi hetilapban

ket is, melyekhez a 30-as évektől – de főként 1950 után – egyéb vegyipari üzemek társultak (sajnos?!). A grafikus illusztrációban látható, hogy már az 1870-es években messze földön híressé vált Promontor bortermelése és a pincebirodalom, hiszen egy lipcsei német újságban szenzációként és kirándulási célpontként ismertették a vidéket. A Duna főváros alatti szakasza egyébként elég sokáig kihasználatlan volt, az árvizek a legutóbbi időkig rendszeresen sok kárt tettek az építményekben. Ennek ellenére a víz közelsége megteremtette a sajátos iparágakat. A vasút telepítése előtt még a budafoki szőlők is lehúzódtak a vízpartig. 1716-ban egy budai sörfőző is engedélyt kapott, és ide települt Promontor a révátkelő mellé. Az első Kutyavilla halászcserda is ekkor nyílt meg az egyre több látogató szórakoztatására. A serfőzde az 1700-as évek végén megszűnt, a Kutyavillát azonban háromszor építtették fel, mivel az árvíz rendszeresen elvitte az

épületet. Az utolsó az 1900-as évek elején a mai Városháza magasságában volt, 1965-ben bontották le, miután a 848 cm magas vízállásnál kb. egy méter magasan állt a víz az épületben.

A kialakuló Duna-parti életet nagyban befolyásolta a vasutak kiépítése. 1861-ben a fehérvári, 1882-ben pedig a pécsi vonal készült el, melyek gátat, árvízvédelmet is jelentettek. Akkoriban nyolc átjáró volt a vasúton a szekereknek. 1893-ban megalakult a budafoki Szépítő Egylet, elindult a fásítás, platánsort telepítettek, sétány alakult ki a parton, rendezett járdával, szegélyekkel, padokkal, s mindezt rendszeresen karbantartották. Ez a mai SZTK és a Tóth József utca vonala között helyezkedett el. Itt volt a harmadjára felépített Kutyavilla, a Városház tér alatt mintegy 50 méterrel, a Macskacsárda pedig a jelenlegi kikötőtől délre. Az első Macskacsárdát 1858-ban (a Kutyavillától kb. 150 méterrel délebbre) a *Dörflinger* család nyitotta. 1966-ban már

Rehák Ferenc Sörcsarnok vendéglője és Sörfőzdéje (képeslap, 1905)

csak munkásszállásként használtak, majd bezárták és lebontották.

Az árvizek – a Duna többi magyarországi partszakaszához hasonlóan – itt is nagy rombolásokat végeztek a különböző időszakokban. Az 1939-es 1030 cm, 1954-es 730 cm, 1956-os 848 cm vízállás felerősítette a hanyatlást, kidőlt fák, elmosott sétány, és egyéb pusztítás jellemezte a vidéket. Az 1965-ös árvíz végleg elmosott mindent, a parcellázás utáni kis telkeket később a 6-os út építése sodorta el. Pedig a partot akkor nemrég megerősítették, bővítették (még a Nemzeti Színház bontási törmelékét is itt használták fel). Megszűnt a Kutyavilla és a korábban itt működött (a Római parthoz hasonló) strand is.

Budafokon jelentős volt a hajóforgalom, pl. 1846-ban Buda és Érd között már hat pár hajójárat közlekedett, itt is megállva; emellett kirándulóhajók is nagy számban érkeztek. A helytörténészek munkája nyomán tudjuk azt is, hogy milyen nagy volt korábban a környéken a hajómalmok szerepe a helyi gazdálkodásban. Sok budafoki családnak is megélhetést adtak, céhszervezetük sokáig őrizte a hagyományokat. Általában kéttestű hajók voltak, közepén a lapátokkal, különböző típusú malmokkal (hengermalom, kőmalom, malomkövek között őrlve a gabonát). A hajómalmokat nem az árvíz, hanem a gőzmalmok, a hengermalmok megjelenése, kiépülése sodorta el. És a gőzhajózás megindulása is alaposan átforgalmazta a hajómalmok használatának gyakorlatát. Erről már 1869-ben írt a Vasárnapi Ujság 49. száma „Boldog rendetlenség” címmel:

„Akkor még boldog rendetlenség volt Magyarországon; mindenki azon a téren, amelyet elfoglalt, úgy rendezkedett, amint neki tetszett, s ha egy-egy pontra nem jól ereszkedett a víz, kerestek más helyet, s ahol nagyobb volt a vízár lódulata, ott verték le a nagy fenyőt, melyet malomkarónak hívnak, s melyhez a malom van láncolva. A gőzhajózás elterjedése után viszont így keseregtek a letűnt időn: „...ma már nem olyan független ember a vízimolnár, mint régen. A folyamok szabályozása, a gőzhajók járása és sok más tekintet miatt, hivatalos mérnökök jelölik ki malmaik számára a helyet, s minthogy az országos közlekedés előbb való dolog egy-egy város, vagy falu malmainál, természetesen a legjobb víz a hajók útjába esik, s nekik attól jó, minél távolabb lenni. Haragszanak is a vízimolnárok a gőzösökre, s amennyire tőlük telik, mindenféleképpen bosszantják a hajók tisztjeit, ha egyébbel nem lehet, taglejtésekkel és kiabálásokkal ingerlik őket.”

A hajómalmok emléke máig fennmaradt Budafokon, hiszen 2012-ben felélesztették a Hajómolnárok Ünnepe. A vendéglátás sokkal korábban is kapcsolódott a vízimolnárokhoz. Budafokon az 1860–70-es évektől nyíltak vendéglők. Ezek többnyire apáról fiúra szálltak, így vitték tovább a családi nevet. (Legtöbbjük 1950-ig működött, amikor az államosítás nyomán sok minden megváltozott, néhány vendéglátó intézmény kocsmává szűlyedt, majd meg is szűnt.) Az első civil szervezetek is ilyen vendéglőkben alakultak, és tulajdonosaik a helyi céhek összefüveteleinek is helyet biztosítottak. *Karlbauer Sebők* vendéglőjé-

Karlbauer Sebők vendéglője (képeslap, 1908 körül)

ben például a vízimolnárok gyűltek össze minden héten szerda délutánonként. (A vendéglős családja Pécsről származott, a fiú, *Karlbauer Jakab*, aki 1931-ben a Kossuth u. 55. alatt lakott, fuvaros mesterséget választott, és 1945 után Kárpátira magyarosította a nevét.)

KUTYAVILLA, MACSKACSÁRDA

A leghíresebb, és egyben leghosszabb ideig működő intézmény a Kutyavilla Halászcserda volt. A „híresség” azt jelenti, hogy a váltakozó vendéglősök és főztjük nagyon sok embert csábítottak ki a fővárosból. Sőt a vendégek között igazi hercegek és más főurak is előfordultak.

A csárda elnevezésén sokan és sokat töprengtek, de szerintem legjobban *Bevilaqua-Borsody Béla* értelmezte „Magyar történelem anekdotáiban (Bp., 1943.)” c. könyvében, az „Egyszer volt Budán kutyavásár” eredete kapcsán.

„Ennek hátsóterében bizonyára a Nagytétény melletti budai királyi falka, *Ebesvára* emléke rejtezkedik. A romjaiban máig álló Várat a környék *Kutyavár* néven nevezi, ott van ez Érd és Nagytétény határában az erdőszélen. A középkori oklevelekben, mint *Ebesvára* szerepel. A középkori magyar királyi udvart vadászatokkal számos királyi kutyás-falu (*Villa Caniferorum Regalium*) látta el. Ilyen volt a szepesi *Kutyafalva* (utóbb *Hundorf* és *Flunnsdorf*; *Hunsdorffer-Hunfalvy Pál* és *István nevadója*), a marosszéki *Kutyafalva*, a kükküllői *Ebesfalva*, az alföldi *Kübekháza*, ami az

eb török *Kopek* nevének őrzője, meg a többi. Feltehető, hogy a Jagellók – II. Ulászló vagy II. Lajos – idején, vagy 1526 és 1541 között az elárvult Ebesfalva kutyáit Budán kótyavetyélték el és ennek az emlékéből lett a szőlás, mely régebbi, mint a szóbanlevő szómagyarázat. Kedves furcsaság, hogy Budafokon egy ismert nyári korcsmának máig *Kutyavilla*, a konkurensének *Macskavilla*, illetőleg *Kutyacsárda* és *Macskacsárda* az újkori cégérneve. Így fonódik össze a magyar művelődéstörténet, a szállóige, a költői adoma és az élő cégérvév kuriozitása.”

A leginkább maradandó emlék *Krúdy Gyula* nevéhez kapcsolódik, aki több regényében és novellájában is írt a budafoki vendéglőről, és én nem is értem, hogyan lehetett elég az élete az összes pesti kávéház és kocsmá, budai hegyvidéki kertvendéglő, óbudai vendéglők és még az ország egyéb részein lévő restik végigjárására, sőt végig-lakomázására! Hisz nekem még a leírások elolvasására is évekre volt-van szükségem! A *Kutyavilla* *Krúdy* egyik kedvenc kirándulási célpontja lehetett, mert sok művében szerepel (*Rezeda Kázmér* szép élete; *Szindbád*; *Bródy Sándor* vagy a *Nap Lovagja* stb.) *Bródy* kiemelt szerepet kapott *Krúdy* vele való kapcsolatában, hiszen éppen a *Kutyavillában* ismerkedtek meg – erről így írt a Mester:

„Húszéves voltam, amikor megismerkedtem vele. Pesten volt, jobban mondva Budán, sőt Budafokon, a *Kutyavillában*. Nagyon elhagyatott csárda volt akkoriban még a *Kutyavilla* s én valószínűleg szerelmi bánatomban vetődtem egy nyári délután egyedül oda. Akkoriban örökölt apámtól, gavallérjelölt voltam (ahogyan más ügyvédjelölt) és írni is akkortájt kezdtem komolyabban. A csárdában *Bródy Sándor* mulatott *Fenyő Sándor*, a *Magyar Hírlap* akkori felelős szerkesztője társaságában, két szép és fiatal színinövendékkel. Ezt a két szemrevaló leányt *Sándor* úszni tanította. Estefelé volt, bementek a vízbe. Én is. Nagyon összebarátkoztunk és hajnalban már együtt jöttünk *Pestre* fiákerón. Négyen a hátsó ülésen és *Fenyő Sándor* a bakon.”

A *Bródy*-történetekben azután csodálatos hangulatképeket fest *Bródy* halászléfőzéseiről és közben persze az írói nagyságotól félájult karriervadász színésznőcskékkal való flörtölésekről. Úgy gondolom, hogy minden további mesénél sokkal többet mondanak a helyről a bemutatott képek, melyekhez olvassa el, kedves olvasó *Krúdy* írását *Bródy Sándorról*.

A *Kutyavilla* bejárata az út felől (képeslap, 1910-es évek)

A MACSKACSÁRDA A BUDAFOKI DUNA PARTON

A *Macskacsárda* már nem volt olyan híres hely, mint a *Kutyavilla*, de sok évtizeden át, vonzotta a gasztro-kirándulókat. A gőzhajók kikötője alatt, a korábbi *Gschwindt* gyár, (*Élesztő* és *Szeszgyár* – *BUSZESZ*) mögött működött az 1960-as évek végéig a szépen kiépített *Duna parton* a híres vendéglő, parti terasszal. Eredeti építője és gazdája a *Schindele* család, majd *Dörflinger Sándor* (1864–?) volt, aki három évtizeden át vezetett. 1928-ban *Schindele*-féle *Macska* csárdaként említi minden forrás. A tulajdonos család rendszerint bérbé adta, így a vendéglősök gyakran váltották egymást. *Schindele József* 1919-ben itt Budafokon, a *Sörház* utcában működött mint borkereskedő, nagykereskedő. (A *Sörház* utca szikla-raktárakba torkoló raktárházaiiban ma is több borkereskedő cég működik, a 90-es években többször vettem ott nagyon jó borokat – nagyon jó áron.)

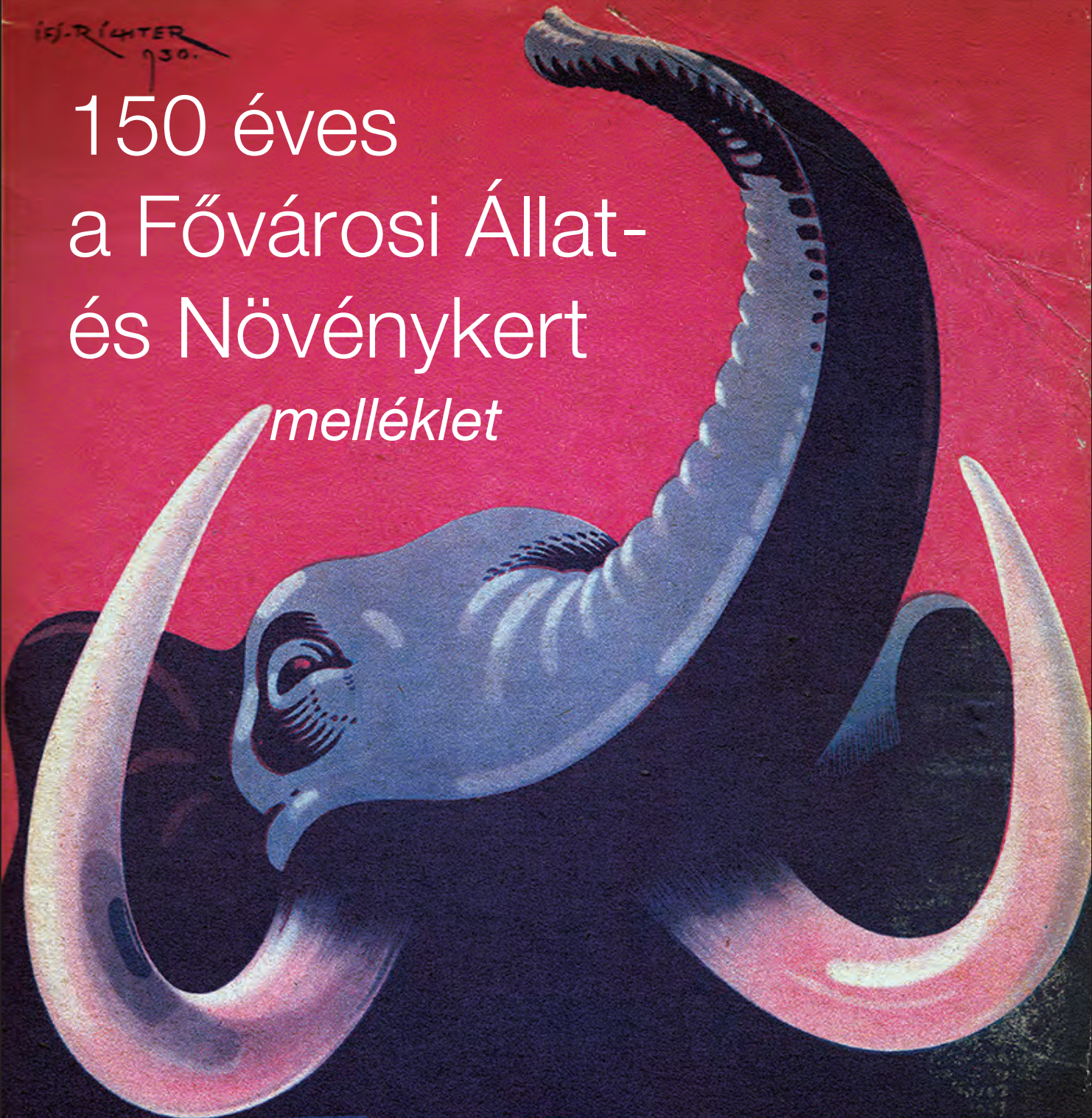
A *Macskacsárda* (képeslap, 1920-as évek)

Az 1931-ben kiadott címtár szerint özv. *Seidl István* a tulajdonos, aki *Seidl Jánossal* vezette az éttermet. 1933-tól már *Schmidek József* tulajdonát képezi az épület, melynek bérlője *Bleicher Antal* (1878–?) volt. A *Macskacsárdát* 1941-ben megvásárolta *Czagler Ferenc* vendéglős mester, aki nagy szakértelemmel híressé tette kifogástalan konyhájával és a hangulatos környezettel. Budapestről konflissal, személyautóval vagy a *Gellért-hegytől* induló villamossal és a *HÉV*-vel jöttek a vendégek. A hajóval Budafokra érkező és délután visszautazó kofák, hajósok is törzsvendégek voltak. A hely specialitása a dunai halászlé volt gyufatésztával. A vendéglő és parti kerthelyiség épületét az 1960-évek közepén a *BUSZESZ* hőellátó erőművének, illetve az ipari víznyerő kutaknak az építése miatt egy kiemelt állami beruházásban ledózerolták. ●

IFJ. R. LUTER
930.

150 éves
a Fővárosi Állat-
és Növénykert
melléklet

Z

O

O

ÁLLATKERT

PÁLMAHÁZ, AKVÁRIUM, KÁVÉHÁZ, VENDÉGLŐ,
TEJCSARNOK.

Óriások vállain állunk: állatkertiek, állatkertesek, állatkertészek

Hanga Zoltán

fotó: Hölzel Gyula

Az Emlőosztály dolgozói 1931-ben, élükön Anghi Csaba

A megnyitásának 150. évfordulóját idén augusztusban ünneplő Fővárosi Állat- és Növénykert sosem magától működött. Emberek, állatkertészek, állatkertesek, állatkertiek működtették. Közülük viszont, ha e patinás intézmény történetéről esik szó, általában csak az intézmény egykori vezetőinek, igazgatóinak, főigazgatóinak a nevét szokás emlegetni. Köztük is

a legnagyobb hatásúakét, *Xántus Jánosét*, *Serák Károlyét*, *Lendl Adolfét*, *Nadler Herbertét* vagy *Anghi Csabáét*. De mi a helyzet azokkal, akik nem a kormánykeréknél álltak, hanem az Állatkert képzeletbeli hajójának evezőit húzták az elmúlt másfél évszázadban?

A kezdeti időkben az Állatkertnek viszonylag kevés munkatársa volt. 1866-ban

Az Emlőosztály dolgozói 1991-ben, élükön Fischer Antal és Bogsch Ilma

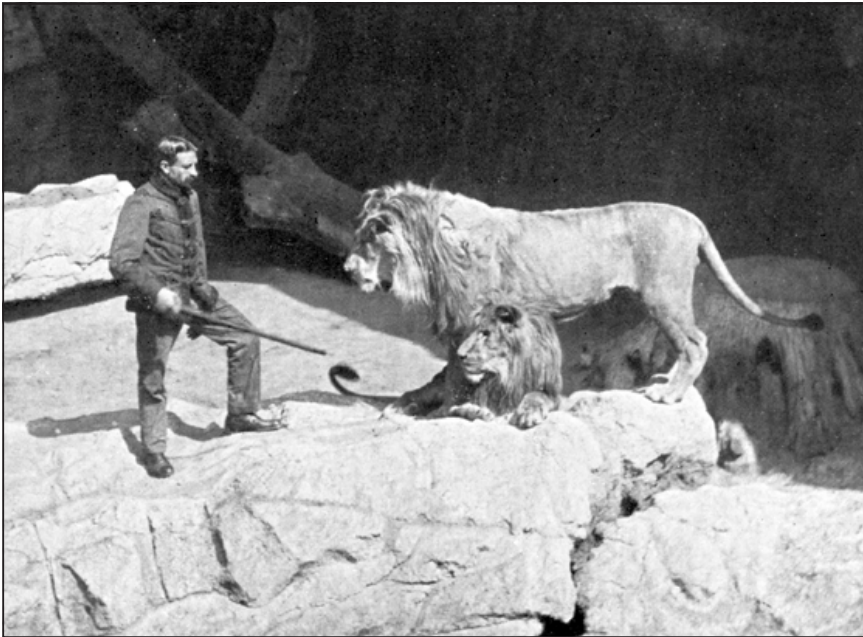

fotó: Kapocsy György

például mindössze tizenkét fő, közülük hárman voltak „állatorok”, ahogy az állatgondozókat akkoriban nevezték. Akadt még kertész, gépész, jegypénztáros és hivataloszolga is. Az akkori dolgozók közül azonban csak keveseket ismerünk név szerint. Mindenekelőtt a talján származású *Angelo Guzzanto* érdemes említésre, hiszen már a megnyitás előtt őt alkalmazták a meglévő állatok gondozására, és még harminc évvel később, a millenniumkor is ő vezette rangidősként az ápolókat. Név szerint ismerjük *Major István* állatorót is, akiről 1881-ben egy baleset kapcsán írtak a korabeli lapok. Major ugyanis nap mint nap bejárt az egyik medvéhez takarítani, ám egy alkalommal véletlenül annak lábára lépett. A medve éktelen haragra gerjedt, fogaival és karmaival több helyen is megsebesítette a gondozót. Az akkor már tizenöt éve a kertben dolgozó Majort a Rókusba vitték, ahol július 8-án végül belehalt sérüléseibe.

Miután az Állatkert üzemeltetését 1907-ben a főváros vette át, egészen más idők kezdődtek, hiszen a dolgozók ettől kezdve székesfővárosi alkalmazottak voltak. Katonás rend, egyenruha, csákó, sőt rendfokozatok kerültek bevezetésre. Volt azonban, akitől nem várták el a mundér viselését. Főként azoktól a munkatársaktól, akik távoli országokból származtak. Köztük volt a Ceylonból származó, szingaléz nemzetiségű *Fonzeka Ábrahám* (I. keretes írásunkat), s voltak más, Dél-Ázsiából való gondozók is, akik jobbra saját nemzeti viseletükben dolgoztak, szinte mindig az elefántok körül. De ne gondoljuk, hogy magyar ápoló nem is fordult meg a vastagbőrűeknél! A harmincas években például *Nimila István* volt az a gondozó, aki az emlős részleg akkori felügyelőjével együtt az elefántok mozgásterápiás foglalkoztatását megkezdte.

Az olasz származású *Celesto Guglielmani* az oroszlánok és más nagyragadozók gondozójaként tevékenykedett több évtizeden keresztül. Olyan jellegzetes figurája volt az Állatkertnek, hogy az első világháború alatt, az Isonzó menti harcok idején, amikor a talján emberek idehaza bizony nem örvendtek nagy népszerűségnek, Pesten

Celesto Guglielmani, az oroszlánok gondozója az első világháború idején

ezt senkinek nem jutott eszébe összekapcsolni Celesto mesterrel, akit mindenki szeretett és derék embernek tartott.

Derék ember volt *Rottek József*, a zsiráfok és más patás állatok gondos ápolója is. Ám 1945-re alig maradt gondoznivalója. Sidi és Said, a két gyönyörű zsiráf az ostrom áldozata lett. A gondozó egykori állatai közül egyetlen zebra maradt életben. Csinálta tehát, amit a többiek is: elásta a tetemeket, hordta a romokat, próbált életet lehelni a csaknem teljesen elpusztult Állatkertbe. De neki jutott az a feladat is,

hogy valamiképpen szót értsen a megszálló szovjet csapatok katonáival. Oroszul ugyan nem beszélt, de szlovákul igen, így – olykor kézzel-lábbal rásegítve – létrejöhett a kommunikáció.

1948-tól furcsa időszak következett. Olyan, amelynek *Bacsó Péter* A tanú című filmje tartott nem is annyira görbe tükröt. Az Állatkert élére politikai megbízhatóság alapján egy cipőfelsőrész-készítőt neveztek ki, akiről az a hír járta, hogy az őzről azt hitte, az a fiatal szarvas. Az idők változásával viszont, miután 1956-ban a kiváló *Anghi Csaba* lett az igazgató, az Állatkertben menedéket kapott néhány olyan ember is, akik nem tartoztak éppen a rendszer kedvezencéi közé. Például *Fáy Aladár*

Huszár Sándor, a nagyragadozók híres főápolója, aki 1940-től 1977-ig volt az Állatkert munkatársa, egy fekete párduc-kölyökkel és egy dajkakutyával

festőművész, grafikus és tanár, akit koncepció perben ítélték börtönbüntetésre. Szabadulása után aligha kaphatott volna segédmunkásnál jobb állást, ám Anghi címfestőként és grafikusként alkalmazta az Állatkertben, ahová Fáy már a háború előtt is sokat járt ki rajzolni. Néhány állatgondozói munkakört is olyan személyekkel töltötték be, akik egész életükben állatokkal, igaz, háziállatokkal foglalkoztak, amíg a kulákküldözés szét nem zúzta korábbi életformájukat.

Az 1960-as, 1970-es években az egyik meghatározó állatkerti munkatárs *Huszár Sándor* vezető főápoló volt. Főleg nagyragadozókkal, oroszlánokkal, tigrisekkel, medvékkel foglalkozott, s igen jó viszont ápolt velük. Olyannyira, hogy a szökött medvét nem altatópuskával fogták be, hanem Sanyi bácsi odament, rátette a nyakörvet, és szépen visszavezette a helyére.

Sok-sok nevet kellene még megemlíteni. *Altdorfer Károlytól Szalkay József*ig, *Fodor Tamástól Wiesinger Mártonig* legalább ötven fontos személyt sorolhatnánk fel, aki megérdemelné, hogy ebbe a visszatekintésbe bekerüljön. Közülük legalább egyvalakiről feltétlenül szót kell ejtenünk: *Szabó István* főápolóról, aki mindenki másnál hosszabb ideig, összesen 52 éven át teljesített szolgálatot az Állatkertben! Az Állatkert 186 főállású munkatársa közül – akik több mint negyvenféle munkakörben tevékenykednek – ma is huszonheten vannak, akik legalább negyedszázada a kert dolgozói. ●

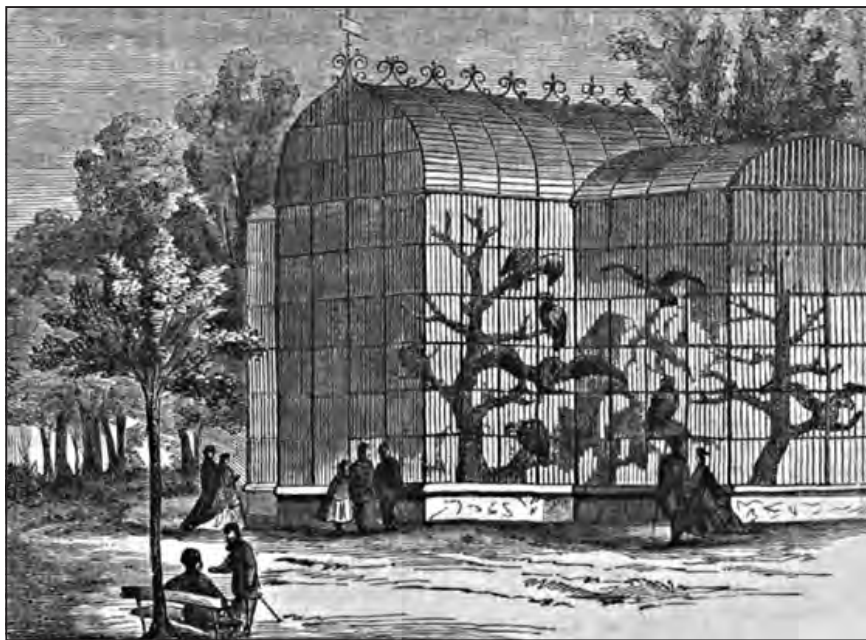
Vass Imre állatgondozó 1943-tól 1972-ig dolgozott az Állatkertben – az Amál nevű zsiráfborjút eteti

Fonzeka Ábrahámnak nagy tervei voltak! A ceyloni születésű, még odahaza megkeresztelkedett szingaléz fiatalember húszesztendő volt, amikor 1912 tavaszán egy csapat elefántot kísért Európába. Végül Budapesten kötött ki, ahol annyira megtetszett neki az élet, hogy vissza sem tért hazájába, hanem az elefántok és a majmok egyik gondozója lett a magyar főváros állatkertjében. Csakhamar elsajátította a nyelvet, s eljegyzett egy magyar lányt, akivel már a közös életet tervezték. 1916 decemberében azonban a téli hidegben Fonzeka nagyon megbetegedett, s mikor érezte, hogy aligha fog felgyógyulni, legalább az esküvői szertartást gyorsan megtartották, hogy azt a pár száz koronát, amit félretett, jegyese törvényesen megörökölhessen...

(Forrás: *Mi újság az Állatkertben? Budapest Székesfőváros Állat és Növénykertjének közleményei Budapest, 1917. 4. évf. 3. szám március 15.*)

A kajdácsoktól a koaláig – 150 év az állatok tükrében

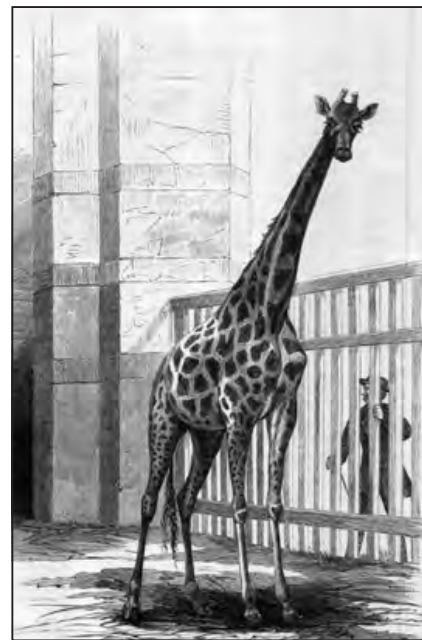
Szelényi Gábor

Az orvadarak röpdéje 1866

Ugyancsak elképedne a 21. századi látogató, ha egy időutazás révén beléphetne a frissen megnyitott 1866-os pesti Állatkertbe. Nemcsak az épületek lennének ismeretlenek számára, de a bemutatott állatok is sok esetben okoznának meglepetést.

Olyan, manapság közismert fajok hiányoztak a gyűjteményből, mint az elefánt, orrszarvú, zsiráf, víziló, az emberszabású majmok vagy az oroszlánok. Ezeknek a nagytestű egzotikus állatoknak mind a beszerzése-szállítása, mind a tartása rendkívül bonyolult és költséges volt, ezért az első években nem is gondolhattak a bemutatásukra. A főemlősöket ugyanakkor kilencféle majomfaj képviselte, és már a kezdetektől bemutattak kengurukat. Külön röpdé épült az „orvadarak” részére, ahol több földrészes nagytestű sas-, sólyom- és keselyűfajait láthatta a közönség. A papagájokat „kajdác” névvel illette a nyelvújítás, az állatkert meglepően gazdag gyűjteménnyel rendelkezett belőlük, köztük a ritkaságnak számító inka- és Maluku-kakadukkal. Az egyik legnépszerűbb állat Kristóf, a barnamedve volt, *Deák Ferenc* is rendszeresen látogatta, és előszeretettel etette az esernyője végére szúrt zsemelével.

Az első zsiráf az Állatkertben 1868

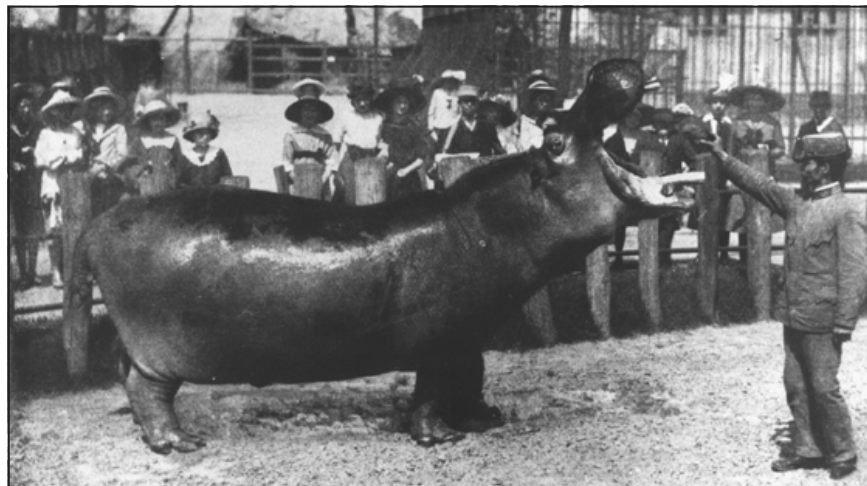
forrás: Vasárnapi Ujság

A kezdeti, kb. 500 példányból álló állatgyűjtemény gyorsan nőtt, mivel a hazai előkelőségek is fontosnak tartották, hogy gyarapítsák az állatkertet, és pénzadományok révén is lehetőség nyílt új állatok beszerzésére. Az első zsiráf (akkori nevén foltos nyakorján) viszonylag hamar, 1868-ban érkezett meg Schönbrunnból, *Ferenc József* ajándékaként. 1875-ben Hamburgból kapták az első elefántot, ez a példány nem az állat-

kertekben leggyakrabban bemutatott ázsiai elefánt volt, hanem egy Ali névre hallgató, vadon befogott afrikai elefánt. Az állatkert 10 éves évfordulójára épült meg az orosz-lánház, 1893-ban megérkezett a Jónás névre hallgató első víziló, egy évvel később pedig az első orrszarvú.

1909–1912 között az állatkertet átépítették, a ma ismert régi épületek jó része ebből a korszakból származik. A század első

Jónás, a nilusi víziló produkciója

Sziám, a „kéregető” elefánt

felében a gyűjtemény is teljesen megújult, a korábban kizárólagos emlős- és madárfajok mellett más gerinces csoportok (pl. hüllők, halak) is felbukkantak, emellett az intézmény növénygyűjteményi funkciója is ekkor alakult ki. Az állatgyűjtemény koncepciója akkoriban korszerűnek számított, vagyis minél több fajt, az élővilág minél szélesebb keresztmetszetét bemutatni az érdeklődőknek. Medvéből és nagymacskákból például számos különböző fajjal rendelkeztek. A sok faj sok egyedje természetesen elég szűkös férőhelyeket eredményezett. Az állatkerti állattartás tudománya csak ekkortájt kezdett kialakulni.

A második világháború egy közel 2500 egyedből álló gyűjteményt pusztított el.

Egy koala a mérlegen

Mindössze 23 állat maradt, köztük egy elefánt és öt víziló volt a legnagyobb testű túlélő. A bombázások és az éhezés lakosság gyakorlatilag eltűntették az állatokat a ketrekekből. A megmaradt állatokat a fűthető Elefántházban helyezték el. A világháború szörnyű pusztításait az Állatkert hosszú évekig nem heverte ki, a tudatos gyűjteményfejlesztés is csak 1956 után indulhatott el. Újdonságnak számított, hogy az Állatkert kezdett részt vállalni a tudományos kutatásban, és ismeretterjesztő tevékenységet is folytatott, szakköröket indított, előadásokat szervezett. Bevezettek olyan állatjóléti intézkedéseket, mint az állatok foglalkoztatása és a környezetgazdagítás. Az 1980-as évektől a természetvédelmi törekvések az állatkerti

munkában is egyre nagyobb teret kaptak. A nemzetközi fajmegőrzési programok részeként a Budapest Állatkert is egyre nagyobb szerepet vállalt a veszélyeztetett fajok sikeres bemutatásában és tenyésztésében. A 90-es évekre a korábbi gyűjteményi koncepció jelentősen átalakult. A bélyegalbumszerű bemutatás helyett az Állatkert területét földrészek szerinti zónákra osztották, ahol az adott kontinens jellemző állataival lehet találkozni, nemcsak jellemző és látványos, hanem tudományos szempontból is kiemelt értéket képviselő fajok egyedével. Mindennaposá vált az egyetemekkel, kutatóintézetekkel való hazai és nemzetközi együttműködés, a hazai védett állatfajok mentett egyedeiről való gondoskodás. A mentőmunka révén pedig az Állatkert önkéntesen is jelentős részt vállalt a hazai természetvédelem területén.

Napjainkban a gyűjtemény 863 állatfaj 8402 egyedét tartalmazza. A legnagyobb faj- és egyedszámmal a halak képviseltetik magukat, őket követik a madarak, emlősök, a hüllők, és végül a gerinctelen fajok. A gerincesek közül 71 olyan faj található a gyűjteményben, amelynek a megőrzése nemzetközi tenyészprogram vagy törzskönyv segítségével történik.

Az elmúlt másfél évszázadra visszatekintve érdemes megjegyezni néhány érdekességet.

A megszakítás nélkül leghosszabb ideig tartott állatfaj a nílusi víziló, mely 1893-tól napjainkig folyamatosan megtekinthető volt, ráadásul számos utód is született az idők során, melyek leszármazottai a világ állatkertjeiben ma is fellelhetőek.

A leghosszabb időt, 44 évet egy ázsiai elefántbika, Sziám töltötte el az Állatkertben, aki 1900-ban érkezett Bécsből, és 1944-ben bombatámadás következtében pusztult el. Nem sokkal marad el tőle Johnny, a fehérfejű rétisas, aki a közelmúltban, 2007-ben pusztult el, 37 évnyi budapesti vendégeskedés után. Kiemelkedően hosszú életet élt a nemrég elpusztult sziamang-pár (a Himalájában élő, tulokszerű állat). 45, illetve 43 éves életükből 27 évet töltöttek a fővárosban.

Egyes állatokat, mint például a sörényes hangyászt egyszer már bemutatták az 1890-es években, majd bő évszázadnyi szünet után 2014-ben ismét az állatkert gyűjteményét gazdagítja. Hasonlóképpen a mókás külsejű földimalac 1912-es bemutatkozása után legközelebb 2011-ben került újra a fővárosba. Az utóbbi évek látványos újdonságai közül például az óriásvidrának, a takinnak (egy gibbon faj) és a koalának egyáltalán nem volt elődje Budapesten. ●

Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan – természetvédelem Budapest szívében

szöveg és fotó: Sós Endre

Tarvarjú fióka

Elhivatottság, szakértelem és hosszú távú gondolkodás: talán ezekkel a szavakkal lehetne leírni a Fővárosi Állat- és Növénykert fontos természetvédelmi tevékenységeit. Állatkert és természetvédelem? – kérdezhetné egy laikus. Nem tévedés: Gerald Durrell 1959-es állatkert- alapítása Jersey szigetén, illetve ezt követően 1964-ben a Jersey Wildlife Preservation Trust létrehozása (ma Durrell Wildlife Conservation Trust) voltak az első igazán komoly, természetvédelemmel társítható állatkerti kezdeményezések. Mára pedig magára egy kicsit is adó állatkert már is nem létezhet természetvédő tevékenység nélkül. Nézzük meg, hogy ez milyen hazai és nemzetközi keretek között folyik a Budapesti Állatkertben, és ennek mik az élőhelyen kívüli (*ex-situ*), illetve az élőhelyen folytatott (*in-situ*) elemei.

Hagyományos állatkerti tevékenység a nemzetközi tenyésztési programokban való részvétel. A Budapesti Állatkert tagja az

Európai Állatkerti és Akváriumi Szövetségnek és az ennek égisze alatt működő Veszélyeztetett Fajok Európai Tenyésztési programjának, valamint az Európai Törzskönyv programnak. E programok célja az adott fajok *ex-situ* védelme és a genetikai és állat-egészségügyi szempontok figyelembe vételével kezelt, önfenntartó összállatkerti állományok menedzselése, de hosszú távon akár a visszatelepítés is.

A fenti programok segítségével megővött 71 faj fennmaradásában fontos az Állatkert szerepe, teljesítménye. Ilyen például két majomfaj védelmének koordinációja.

A mandrill esetében az Állatkert által bekért és genetikai programok segítségével analízált adatok alapján történik az európai *ex-situ* védelmi program stratégiai kidolgozása, ami magában foglalja az állatmozgatásokra tett ajánlásokat vagy a tenyésztési csapatok kialakítási tervét is.

A közép-afrikai aranyhasú mangabét az ún. „bozóthús-krízis” fenyegeti, azaz természetes élőhelyén orvadászok éllemezési céllal lemészárolják. A faj megőrzésében kulcsfontosságú a budapesti állatkert tenyésztési és tartástechnológiai munkája. Itt gondozzák az aranyhasú mangába legnagyobb fogságban tartott állományát és tenyésztőcsapatát.

Az állatkerti *ex-situ*, illetve az *in-situ* természetvédelem direkt kapcsolatát jól példázza az itt kikelt és felnevelt négy tarvarjú fióka, amelyek visszakérültek Spanyolországba.

A budapesti állatkert büszkélkedhet azzal is, hogy itt született mesterséges megtermékenyítésből a világon az első, illetve a világon második szélesszájú orrszarvúborjú.

Az Állatkertben rendszeresen szaporítanak több veszélyeztetett fajt, és ezzel hozzájárulnak olyan állatfajok fogságban tartott állományainak fenntartásához,

Telemetriás adó beültetése rákosi viperába

mint például a nyugati síkvidéki gorilla, a szumátrai orángután, a szibériai tigris, az ázsiai oroszlán vagy a Rothschild-zsiráf.

Az Állatkert fontos tevékenysége az a mentőmunka, amelyet az elmúlt 25 évben egyre növekvő intenzitással végez. A kert mára az ország legnagyobb, védett állatokat mentő helyévé vált, évente közel 1700 egyed bekerülésével. A mentett állatok nagyobbik része, közel 900 példány madár, emlősből mintegy 600 érkezik évente, a többi pedig hüllő.

A mentett állatok köre elsősorban Budapest vonzáskörzetéből kerül ki, de

Fakó keselyű repülés közben

több faj (főleg egyes ragadozó madarak és gólyák) esetében, országos mentőközpontként is működik. Az Állatkert látja el a Hortobágyi Nemzeti Park által üzemeltetett Górési Madárrepatriáló Telep állat-egészségügyi felügyeletét. Így az elmúlt évek során többek között olyan fokozottan védett fajok kerültek ide, mint a parlagi sas, a rétisas, a kerecsensólyom, az uhu és a vidra. Ezek mindegyikéből sikeres vissztelepítésre is sor került a felgyógyítást követően.

Az Fővárosi Állat- és Növénykert az elkobzott és lefoglalt állatok átmeneti

vagy tartós elhelyezésében folyamatos segítséget nyújt a hazai zöldhatóságoknak, minisztériumoknak, vám- és rendőri szerveknek. Az intézmény a nap 24 órájában képes a határátkelőhelyeken vagy bejelentések alapján „horogra akadt” védett állatok elhelyezésére. Az ideiglenes elhelyezést követően sok esetben a végleges elhelyezést is megoldja, vagy segít a társintézmények férőhelyeinek felkutatásában. Így kerültek az Állatkertbe például trópusi madár- vagy mediterrán szárazföldi teknőszállítmányok. Az utóbbiaknál több esetben az eredeti élőhelyre való visszajuttatás és szabadon bocsátás is lehetséges volt.

A Life Plus program keretében zajlik többek között a Mérgezházban látható rákosi vipera faj bemutatása, amely a viperával kapcsolatos szemléletformálásnak is része.

Ugyancsak ebben a programban foglalkozik az Állatkert a parlagi sasokat sújtó, az utóbbi években óriási mértékben elhatalmasodott mérgezésekkel, illetve egyéb ragadozó madarakkal kapcsolatos bűncselekményekkel.

Ebbe a programba tartozik a Magyarországon honos, fokozottan védett ragadozó madarak fő táplálékául szolgáló kismérsők, elsősorban az ürge és a hazai földikutya fajok védelme, állategészségügyi állapotfelmérése is.

A legkevésbé hagyományos állatkerti természetvédelmi tevékenység, amikor egy zoo az állatgyűjteményétől függetlenül in-situ védelmet folytat, vagy a szakemberei tudását az állatkerten kívülre „exportálja”, amire Budapesten is akad példa.

2001 és 2014 között az Állatkert részt vett a horvátországi Cres szigetén élő, közel 60 párból álló fakókeselyű-állomány védelmében. A helyszínre küldött önkéntes csapatok keselyű-élethelyeket létesítettek, vagy élőhely-rekonstrukciós munkákban vettek részt.

A szaktudás „exportját” példázza a Dél-Afrikában olajszenyvezést szenvedett pápaszemes pingvinek terepi mentésében vagy Mongóliában a kulánok (ázsiai vadszamarak) altatásában és rádiótelemetriás jelölésében való részvétel.

A fentiek alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy a budapesti állatkert a hazai és nemzetközi természetvédelem egyik fontos szereplője; az ügy iránti elkötelezettségével, professzionális létesítményeivel, illetve szakemberei tudásával több faj és program esetén meghatározó tevékenységet folytat. ●

Gyermekvilág az Állatkertben

Montskó Éva

Elefántok hátán jobb a kilátás

Először is tisztázni kellene: milyen gyermekekről van szó. Szőrös, pikkelyes, tolas? Patás, csülkös vagy karmos? Esetleg szattyánbőr topánba, magas szárú bőrbetétesbe, dorkó tornacsukába vagy Nike-sportcipőbe bújtatott lábú gyerkőcökről? Merthogy az Állatkert életében – korszakonként persze különböző módon – mindig is kitüntetett szerepe volt (és van) az ifjabb nemzedéknek, tartozzon akár a kölykök, borjak, fiókák vagy embergyerekek közé. De most törődjünk a „rácson kívüli világgal”!

Állatkertünk korai korszakában – mint valamennyi akkori állatkertben – elsősorban a látogatók szórakoztatása volt a cél, bár már a nyitás évében megfogalmazták: „A mely állatkert a mai igényeknek megfelelni akar, nem lehet többé csak mulatóhely, hanem a tudomány és a gyakorlat szolgáltatába kell állnia; fejlesztve a természetrajzi ismereteket, elősegíteni a tudományt...” (A Pesti Állatkert ismertetése, 1866). S valóban tettek is ezért eleink, 1871-től például a Pest városa évi ezer forintot szavazott meg az Állat- és Növényhonosító társaság részére, hogy a város iskolái ingyen vihesék diákjaikat tanulmányi kirándulásra.

Az akkortájt állandó anyagi gondokkal küzdő Állatkert a látogatócsalagot produkciókkal a gyermekeket is megcélozta. Néhány évvel a nyitás után póni- és kecskefogaton kocoghattak a kis vendégek, sőt

betanított elefántok hátán is utazhattak. A világon valószínűleg itt szervezték meg először – az Állatkert újranyitása után egy évvel, 1913-ban – a nyilvános állatövödát a Majomház előtti füves területen. Óriási népszerűségnek örvendett a látványosság: kisbárányok, kecskegidák, vadmalacok együtt hancúroztak az oroszlán-, sakál- és rókakölykökkel, medvebocsokkal. Telente a látogatók érdeklődésének fenntartására lovas- és szarvasszánokat indítottak az Állatkert útjain, a Kis-szikla behavazott

Mozgókönyvtár csacsifogattal

oldaláról a tóra kifutó ródlipálya is működött, a jégpályát pedig az Állatkert látogatói külön térítés nélkül vehették igénybe.

A szórakoztató programok mellett az ismeretterjesztő törekvéseket is méltón folytatták, pontosabban jelentősen bővítették a Lendl Adolf vezette Állatkertben. Akkortájt kezdődtek a szakvezetési séták és az iskolák számára szervezett előadássorozatok. Dr. Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója segítségével mozgókönyvtár is létesült itt. Csacsifogatról kölcsönözhetek érdekes, új „természetismereti” olvasmányokat a bérletjeggyel rendelkező látogatók. A nagy siker miatt a kölcsönzésre szánt kétszáz darabos könyvvállományt hamarosan 500 darabra kellett növelni.

De az írott szöveg azért nem vetekedhet azzal az élménnyel, amikor a látogatók a helyszínen, élőben csodálhatják a kert lakóit! Az Állatkert – különösen a hatvanas évektől kezdve – szisztematikusan szervezett különböző programokat, hogy mind hatékonyabb eszközöket biztosítson az élővilággal való ismerkedéshez. Tanácsadó szolgálatot indítottak, időszakos kiállításokat rendeztek, ismeretterjesztő filmeket vetítettek a Barlang moziban, s a legérdeklődőbb gyermekek Zoo-szakkörbe járhattak, sőt, még az állatok gondozásában is részt vehettek. (E sorok írójának is életre szóló, alapozó élményt jelentettek Szalkai Józsi bácsi rovarász szakkörei, amelyeken még a frissen kikelt fekete özvegy pókbabákat

Béret elő- és hátoldala 1914

is gondozhattuk, vagy *Pénzes Bethen* akvarista-terrorista foglalkozásai, ahol a Pálma ház kezelőfolyosóiról segíthettünk az akváriumok berendezésében.) *Szederjei Ákos* főigazgatója alatt 1973-tól önálló zoopedagógiai osztály, 1977-től közművelődési osztály alakult az állatkertben, amelynek munkatársai nem csak a gyerekekkel foglalkoztak, hanem megteremtették a pedagógusok módszertani képzésének, illetve továbbképzésének rendszerét is.

Minél közelebb érünk a mához az időben, annál több a célzott ismeretterjesztő program az Állatkertben. Míg a múlt század elején főként a látogatószám növelését kívánták biztosítani a különböző rendezvényekkel – mint az első, 1922-ben tartott Állat- és Növényismeret Napjával –, napjainkra az 1990 óta ismételtelen megrendezett program többnapos, s kimondottan pedagógiai fesztivállá nőtte ki magát.

De ez már inkább az Állatkert „újkori” történelmébe tartozik, mint ahogyan a legújabb kori fejezetet már kimondottan az ismeretterjesztés céljaira adaptált helyszínen írják. A rekonstruált Nagyszikla belsejében

Állatsimogatóban

fotó: Bagosi Zoltán

2012-ben megnyílt a Varázshegy, ahol 3200 négyzetméternyi területen, négy szinten, 16 helyszínen interaktív kiállítás mutatja be a földi élet múltját és jelenét. A legnagyobb sikere persze mindig az Állatok akcióiban című bemutatónak van. A Csillagtérben egyszerre csaknem 300 néző csodálhatja a vezényszóra vadászó uhut, Bendegúzt, az integető görényt, Görbit, az ormányos medvét vagy Nyalit és Falit, a függeszkedve kosztoló farksodrókat – hogy csak néhány főszereplőjét említssem az állatbemutatóknak. Ezek a produkciók – szellemiségüket tekintve – már nagyon távol állnak a hajdani, cirkuszi idomárokat idéző állatkerti bemutatóktól. Itt az állatok természetes viselkedésére alapozott „produkciókat” mutatnak be a demonstrátorok. Hasonlóan tervezik a szintén rendkívül népszerű Légyott programokat is az egész kertben. Meglehető

Fóka-móka

a gorillák etetés közben, van „fóka-móka” és nyilvános egészségügyi tréning a koalák számára, valamint sokszínű „Tapizoo-s” programok, a karmok, csontok, páncélok és bőrok, tojások megismertetésére.

Sajátos szimbiózis alakult ki mára az Állatkertben: a játszóhelyek az okulást szolgálják, mint az Ausztrál zónában lévő legújabb játszótéren, ahol a kenguru-ugráló pályától kezdve a koala-kapaszkodóig minden a távoli földrész élővilágának megismertetését szolgálja, a magyarázó feliratok, táblák pedig sokszor játékra invitálnak: fél lábon állva utánozni a flamíngót, vagy lélegzetviasszafojtva figyelni a fókák víz alatti hancúrozását. Az Állatkert már csak ilyen világ a gyermekek számára: szórakozni jönnek, de sokszor többet tanulnak egy délelőtt, mint az iskolában egy hónap alatt. ●

Népszórakoztatás a millenniumi Állatkertben: a szakállas nőtől Ős-Budaváráig

Majkó Zsuzsanna

A finansiális gondokkal küzdő Állatkert 1873-ban megválasztott igazgatója, *Serák Károly* nem a kiadások csökkentésével gondolta orvosolni az intézmény előtt tornyosuló gondokat. A mai szóval menedzser szemléletű direktor a bevétel-növelés útját választotta: engedett a látogatói igényeknek, és a tudományos ismeretterjesztés mellé bevállalta a kor két népszerű tömegszórakoztató műfaját, a néprajzi bemutatókat és a mutatványos előadásokat is.

A néprajzi bemutatók az 1870-es évektől terjedtek el Európában, hozzánk az első ilyen csoport 1878-ban érkezett Núbiából. Az egzotikus tájak fiaiból toborzott karavánok az állatkertekben többnyire egy elkülönített területen, a néprajzi faluban verték

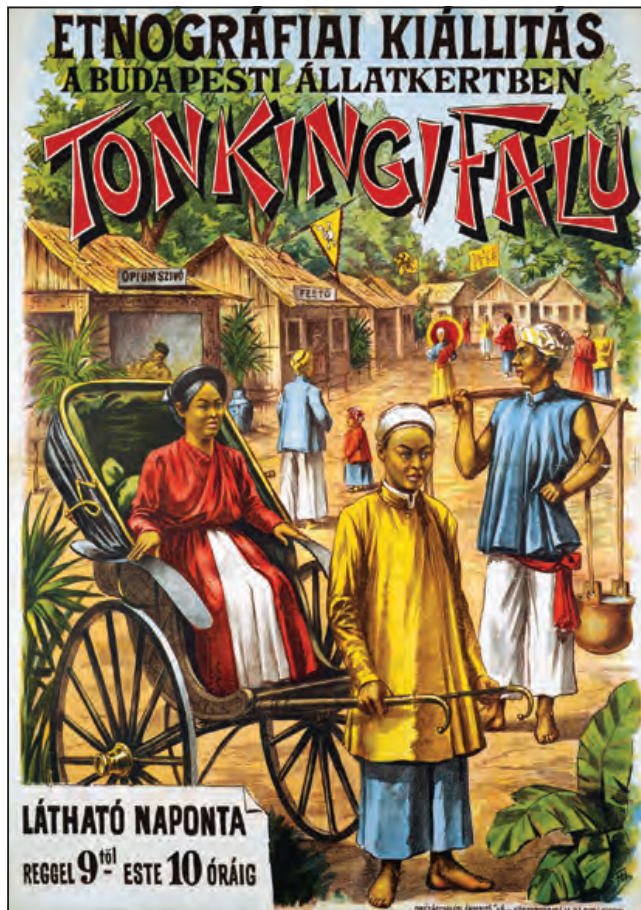
fel sátraikat. A publikum megfigyelhette mindennapi tevékenységüket, magukkal hozott haszonállataikat, használati tárgyikat, egyszóval hagyományos életformájukat. A programot naponta ismétlődő harci vagy folklór-bemutatók tarkították. A csoportok létszáma igen eltérő volt. Az 1882-ben itt járt szamojéd karaván mindössze 5 főt és néhány iramszarvast számlált, 1884-ben a szingalézek már negyvenen voltak, 20 dolgozó elefánttal és zebukkal. A legnépesebb társulat 1896-ban vendégeskedett nálunk, ekkor egy 250 főből álló nyugat-afrikai és egy 50 fős tonkingi falu költözött néhány hétre a millenniumi kiállítás szomszédságába. Rajtuk kívül jártak még az Állatkertben beduinok, szudániak, lappok és kalmükök is.

A műfaj elbulvárosodásával a karavánok egyre inkább az utazó cirkuszi társulatokra hasonlítottak, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy tagjaik időnként az Állatkert területén 1889-ben megnyílt Wulff-féle cirkuszban is vállaltak vendégfellépést. Míg a már említett szamojédek bemutatója még elsősorban a kortárs hazai finnugrisztika krémjét hozta lázba, az 1892-ben a fővárosba érkező, a „dahomeyi király vérengző hadseregének” 40 amazonból álló truppja főleg a pesti férfiszíveket dobogtatta meg. A sajtóban csak „Dahomey fekete rózsáinak” titulált hölgyek, miután előadtak egy „szerecsen operettet”, az est fénypontjaként megmártóztak az állatkerti nagy tóban.

Szamojéd falu az Állatkertben, 1882, Vasárnapi Ujság

A tonkingi falut reklámozó plakát, 1896

forrás: OSZK Plakát- és Kényomtatványtár, Lsz: PKG.1914e/514

A látványos show-elemekkel fűszerezett produkciók közül a legnagyobb sikert Carver mesterlövész vendégszereplése aratta 1890-ben, aki 30 indiánnal, 30 cowboyjal és 100 szilaj lóval érkezett Budapestre. Az előadás bravúros lovas számokból, céllövésből, dárдахajtásból és utazókocsik kirablásából állt.

A századfordulóhoz közeledve a közönség kezdett ráunni az erősen felhígult műfajra. Több impresszáriót ért az a vád, hogy egzotikus csoportja valójában színes maskarába öltöztetett statisztákból áll. A sokadszor a fővárosban időző sziúkat 1895-ben a Budapesti Hírlap már csak cilinderes indiánokként emlegette, akik alig várták, hogy „leöblítsék bőrükről a vörös agyagot, sietvén európai kabátot ölteni, és sört inni valamelyik éjszakai kávéházban.”

Az emberbemutatók csillaga a 20. századra leáldozott, majd a műfaj teljesen el is tűnt.

Az Állatkert másik jelentős bevételi forrását a mutatványos számok szerződötése jelentette. A jellemzően külföldi, világjáró művészek produkciói a vásári tradíciókon alapuló ligeti népszórakoztatásnál magasabb színvonalat képviseltek. Nagy tömeget vonzottak a pirotechnikai bemutatók, melyek közül különösen két tűzmester – a ligeti tűzijáték terén már hírnevet szerzett bécsi *Stuwer* és *Stern* – előadásai nyűgözték le a nézőket. A kőteljárók nagyszámú seregéből említésre érdemes signorina *Spelterini*, a „Niagara királynője”, aki 65 láb magasan kifeszített sodronykötélen

A puszták fiai, beduin karaván az Állatkertben, 1889

forrás: Vasárnapi Ujság

adott elő spanyol táncot, illetve *Menotti* Londonból, aki velocipédezett a magasban. Léghajófelszállással többen is próbálkoztak ezekben az években. Közülük kiemelendő az amerikai *Miss Laurence*, aki Rákos mezeje felett egy ejtőernyővel – ahogy akkoriban mondták esernyővel – léghajójából kiugrott, majd szerencsésen földet ért. Jóval pechesebb volt francia kollégája, *Coeurmont*, aki egy évvel később, 1891 áprilisában ugyannerre a mutatványra vállalkozott, végül azonban egy jókora ligeti fa tetején kötött ki.

A cirkusz világából ismert állatidomár számok is felbukkantak az Állatkert repertoárján. 1888-ban *Bease János* bicikliző elefántja és majomszínháza szolgáltatta a látványt, 1895-ben pedig *Miss Senedáról*, „a ragadozók királynőjéről” cikkezett napokig a sajtó, miután egyik fellépésén idomított oroszlanja súlyosan megsebesítette a vállán.

A 19. századi népszórakoztatás legvitatottabb műfaja az angolszász világban freak-show-ként ismert produkció, ami lényegében a valamilyen testi fogyatékosággal rendelkező emberek mutogatását jelenti. Legismertebb hazai képviselője az évekig a Vurstliban szereplő *Madárfejű Lajcsika* volt. Az Állatkertben ilyen mutatványt 1888-ban láthatott a közönség. *Miss Kraót*, a borneói „majomlányt” vagy ahogy mifelénk ismerik, „a szakállas nőt” impresszáriója egy különleges, fán élő, primitív

Ős-Budavár bejárata

forrás: Szántó András gyűjteménye

Zene az Állatkertben

Aradi Péter

forrás: FSZEK

Zenepavilon, 1896

Az 1866 augusztusában megnyílt Fővárosi Állat- és Növénykertben hétvégenként és ünnepnapokon kezdettől fogva szerveztek szabadtéri koncerteket fúvósegyüttesek, illetve szimfonikus zenekarok közreműködésével. Színhelyként egészen a II. világháborúig a *Pálffy János* gróf adományaként felállított zenepavilon szolgált. Amikor 1907-ben bezárt az Állatkert, az öt évig tartó átalakítások során a zenepavilon is teljesen felújították. 1912 májusában nyílt meg az újjávarázsolt Állatkert, és hamar rendkívül népszerűvé vált. *Lendl Adolf* igazgató sokféle eszközt bevetett, hogy a látogatókat minél tovább marasztalja. Esténként a közönség leginkább a hangversenyek miatt maradt, sokan kimondottan ezért keresték fel a kertet.

Ekkortól az intézmény már saját szimfonikus zenekarral is büszkélkedhetett. Az esti koncerteket a műsor-összeállítástól függően hol klasszikus, hol népszerű, hol operett-, hol opera-, hol modern estélynek nevezték. A délutáni hangversenyek 5-kor kezdődtek és 7-kor értek véget, az esti programok

hosszabbak voltak, fél 9-től fél 12-ig, később 8-tól 11-ig tartottak.

Az első két évben a hangversenyek látogatói minden koncerten kaptak egy műsorlapot, rajta az est programjával, a hátoldalán pedig az Állatkert legfontosabb, legérdekesebb aktuális hírével. A közönség egyre növekvő érdeklődésének kielégítésére egy idő után már kevésnek bizonyult a műsorlap hátoldala, ezért 1914 nyarán létrehozták a *Mi újság az Állatkertben?* című kiadványt, amely a tizedik évfolyamával ekkor újraindított *A Természet* című folyóirat mellékleteként jelent meg, és ettől kezdve itt közölték a hangversenyek időpontját, műsorát, beharangozóját, a művészekről szóló ismertetőket, illetve a koncertekről írott beszámolókat.

Az állatkerti szimfonikus zenekar első karmestere *Wieschendorff Henrik* volt. A lübecki születésű fagottművészt *Gustav Mahler* 1889-ben szerződtette a Magyar Királyi Operaházhoz. Noha az állatkerti hangversenyek többségét ő dirigálta, időnként hívtak vendégkarmestereket is.

A legnagyobb név, aki 1914-ben feltűnik a zenekar élén, az akkor még csak 26 esztendő, de már nemzetközileg is jegyzett, az év májusától a drezdai szász királyi udvari opera udvari karmestereként működő, később pedig a Pittsburgi (1938–48), majd a Chicagói Szimfonikus Zenekar (1953–63) zeneigazgatójaként világhírűvé vált karmester, *Reiner Frigyes*.

1914. szeptember 1-jén délután 6 órától a Filharmóniai Társaság Zenekara az Állatkert vezetésével karöltve jótékony-sági hangversenyt rendezett az állatkerti tó partján a hadbavonultak családtagjai és a háború folytán kereset nélkül maradt javára *Kerner István*, a Magyar Királyi Operaház karnagya vezényletével. A koncert védnökei között volt *Klebsberg Kúnó* gróf, akkor még csak államtitkárként, *Bánffy Miklós* gróf, az Operaház kormánybiztosa, *Bárczy István dr.*, Budapest akkori polgármestere és *Hevesi Sándor*, az Operaház főrendezője. A belépődíj 1 koronába, a fenntartott ülőhely 2 koronába került. Több mint 3000 korona folyt be a

SZÉKESFŐVÁROSI ÁLLATKERT

**Megnyilik 1912. évi május
20-án, hétfőnd. u. 3 órakor**

Nappali beledőj csütörtökön és vasárnap 60 filler, a többi napokon 1 kor. - Gyermek a beledőj felet fizetik - Esti beledőj 20 f. Evi bérlet felnőtteknek 10 korona, tanulóknak, gyermekeknek, kísérőknek 5 korona.

Pálmaház · Akvárium · Gyermekjátszóhely · Lovagló · Kocsizó · Természettudományi megfigyelőhely előadások · Vendéglő · Kávéház · Tejcsernok.

Délután 5–7 óráig és este 9–12 óráig
SZIMFONIKUS HANGVERSENY
NYITVA REGGELI 8 ÓRÁTÓL
ÉJJELE 2 ÓRÁIG

ÁLLATKERT

PÁLMAHÁZ · AKVÁRIUM · KÁVÉHÁZ · VENDÉGLŐ · TEJCSARNOK · JUNIUS 1. ESTÉNKÉNT SZIMFONIKUS HANGVERSENY · NYITVA ÉJFÉLUTÁNIG.

forrás: Szántó András gyűjteménye

jegyekből – a teljes összeget a meghirdetett jótékony célra fordították.

A Mi újság az Állatkertben? szeptember 1-jei számában jelent meg a következő rövid hír: „Szimfonikus zenekarunk a háborús állapotokra való tekintettel szeptember havában már csupán 6-án, vasárnap, továbbá 8-án, kisasszony napján és 13-án, vasárnap délután és este hangversenyeznek, s ezekkel a hangversenyekkel vesz búcsút állatkerti közönségünktől.” A december 1-jei számban az 1915. évi programról előzetesen ennyit közölnek: „Katonazene hangversenye a téli időnyben minden jégnapon délután, vasár- és ünnepnapokon délelőtt is.” Hogy ebben az évben váltás történhetett a zenekar élén, arra a Kővárvidék című lap 1916. június 11-i számában megjelent rövid hírből következtethetünk: „Mint minden nyáron, úgy az idén is megkezdődnek június elsején az állatkerti szimfonikus hangversenyei. Hetenkint négyszer klasszikus, a többi napokon pedig népszerű estély lesz. Az állatkerti zenekarnak az idén is Szikla Adolf, a m. kir. Operaház kitűnő karnagya és Rieger Alfréd zeneszerző a dirigense.”

A szimfonikus hangversenyei nyaranta a háború után is folytatódtak. „A napi műsorról a közönség a falragaszok útján szeresheti tudomást. A nagy papírdrágaság miatt a Mi újság az Állatkertben? című mellékletünk, mint azelőtt a nyári hónapokban, különállóan nem jelenhetik meg.” Nincs mit csodálkozni: az ország épp ekkor veszíti el területének kétharmadát...

A Bor Dezső vezette Székesfővárosi Zenekar megalakulásának évében, 1923-ban megállapodást kötött az Állatkerttel, hogy május 1-jétől június 15-ig 54 hangverseny lép fel népszerű műsorról. Naponta koncertezett ott az együttes, sőt vasárnapként kétszer is. Ez úgy volt lehetséges, hogy nem mindig ugyanazok a tagok ültek az emelvényen, máskülönben ez a teljesítmény elképzelhetetlen.

Az állatkerti hangversenyei a húszas évek közepén váltak szélesebb körben ismertté és népszerűvé, amikor a frissen megalakult Magyar Rádió élőben közvetítette őket. Ahogy az LGT ismert slágere is mondja:

„A Rádióról huszonnégyben feljegyezhettek, / Hogy az Állatkertből sugározta az első koncertjét.”

A II. világháborúban a régi zenepavilon megsemmisült, helyette a háború után szabadtéri színpadot építettek, ám működtetése az Állatkert számára nem volt gazdaságos, ezért a zenei előadások megszűntek, a színpadot lebontották, később a helyén alakították ki a Japánkertet. Több évtizednyi szünet után, a kilencvenes évek közepén a Budapesti Fesztiválzenekar rendezett ott egy emlékeztető koncertet. 1999 óta a Zuglói Filharmonia minden májusban ott tartja Pastorale című, gyerekeknek, családoknak szóló koncertsorozata záróeseményét Ilyenkor egy-egy nemzet, népcsoport vagy földrajzi terület népzenejét és néptáncait mutatják be. A rendszeres nyári zenei programok csak 2002-től indultak újra, Zénés állatkerti esték címmel. Ennek keretében túlnyomórészt könnyűzenei, népzenei, világhőnépzenei és jazz koncertek kapnak helyet, a klasszikus műfajt – persze szintén könnyedebb műsorról – általában a MÁV Szimfonikus Zenekar képviseli. ●

Építészet a kertben

Silberer Vera

Az 1860-as évek romantikus Állatkertjének lakói számára a *Szkalniczky Antal–Koch Henrik* építészpáros és *Reitter Ferenc* tervezett könnyed pavilonokat. Munkáikat főként a kerti díszépítmények és a svájci villák ihlették. Állatházai és a későbbi bővítések ma már nem láthatók, csak a Bagolyvár „romját” járhatjuk be.

Az új állatkert a századforduló szellemében született. Az építészetben még tartotta magát az előző évtizedek historizmusa, miközben megjelentek a szecesszió áramlatai és olyan vonulatok is, mint a nemzeti építészet elemeit kutató és alkalmazó finn példa vagy még inkább az az Angliából eredő felfogás, amely szerint az építészet támaszkodhat a rurális (azaz falusi) iparművészetre, és a kisebb épületeknek is lehet önálló, a történeti stílusoktól eltérő stílusa. Magyarországon a 19. század utolsó harmadában kezdődött a népművészeti tárgyak gyűjtése, kutatása, s egy értelmiségi réteg fontos szerepet szánt a népi kultú-

rának a modern nemzeti kultúra megteremtésében. A századfordulón *Lechner Ödön* megalkotta sajátos formanyelvét, megjelentek *Malonyai Dezső* népművészeti gyűjteményének első kötetei, *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* első népdalgyűjtései.

Az építészhallgatók baráti társasága, a Fialatok és elsősorban vezéralakjuk, *Kós Károly* „*azt az utat választotta, melyen Bartók és Kodály keresték és megtalálták a korszerű zeneművészet magyar változata kialakításának egyetlen lehetőségét*”, vagyis meg akarta teremteni „*a hagyományaink és népi építészetiünk szellemében igényelt új, korszerű és magyar építészet stílusváltozatát*”.

Budapest vezetése – amely a historizáló építészetet tartotta követendőnek, de utat nyitott az új irányzatoknak is, és vonzódott a „magyaros” stílushoz – 1908-ban *Kós Károlyt* és barátját, *Zrumeczky Dezsőt* kérte fel az állatkerti épületek többségének tervezésére. *Lendl Adolffal*, *Neuschloss Kornél* főépítésszel, *Végh Gyula* mérnökkel a fiatal

építészek is bejártak több külföldi állatkertet, és „*a stellingeni olcsó, praktikus és egyszerű épületek pozitív tanulságaival*” láttak munkához. 1909 elejére „*elkészült az állatkert igen kellemetlen (piskóta) alakú és kényes elhelyezései (Nyugati Pályaudvar közvetlen szomszédsága) területének terepalakítási, -rendezési és úthálózati terve. (Ennek a kellemetlen adottságokon belüli, mégis jelles megoldása – a mi közreműködésünkkel ugyan, de valójában – Végh Gyula fővárosi mérnök érdeme.) S [elkészült] ... nagyjából méretezett vázlatos elképzeléseinknek a terepen való elhelyezési terve is*” – emlékezett vissza *Kós Károly*. 1910 tavaszára „nyersen készen volt” Budapest új állatkertje.

Az Állatkertbe az elefántos Főkapun lépünk be, amelyet *Neuschloss Kornél* tervezett szecessziós stílusban. Az ő tervei alapján valósult meg az „Elefántház” és az Akvárium belső tere is. Az impozáns Elefántház megformálása az állatok eredetére utal. A minarettel magasba törő,

Elefántház

Pálmaház

Madárház vázlata, 1909

Az Óriások csarnoka – Varázshegy

forrás: Magyar Építőművészet 1909. VII. évf., 6. szám

forrás: <http://www.zoobudapest.com/varazshegy/termek>

többkupalás épület hatása színes csempével, mozaikjaival, üvegeivel, eozinmázás állatfiguráival teljesedik ki. Az elegáns, szintén szecessziós pálmaház Ráde Károly, Ilsemann Keresztély és Végh Gyula koncepciója nyomán épült fel.

Közel húsz állatház terve született meg Kós Károly és Zrumezky Dezső asztalán. Az Állatkert különös, nosztalgikus légkört és otthonosságát elsősorban az ő erdélyi mintákból merítő, környezetbe komponált épületeik teremtik meg. Györgyi Dénes, a pályatárs beszámolója remekül érzékelteti a „desztillációs folyamattal” átlényegített falu hangulatát: „Látunk hófehér falakat, sötét boronafalakat, vannak durva kőből összeróttak, vannak finom nyerstéglából épültek. A tornyok, fedélcsúcsok végén ott a csillagos, buzogányos fejfa, a lécesajtó kis faragott zábán [kapufélfán] nyílik, és a házak – belül is gerendásak...” Ezzel szemben nem látunk „reneszánsz tengelyosztást, sem vokatba húzott köfugázást”. A díszek a házak szerves részei, gyakran szerkezeti elemei.

Az épületcsoport központja a Madárház (ma Ausztrál ház): tornya és fiatornyai a kalotaszegi templomokat idézik. A „toldozott” kalotaszegi épületek ihlették a Szarvasházat (itt ma ritka erszényesek, emlősök laknak), egy középkori tanya a Bivalyházat. A Fácános kialakításában a falusi gazdasági udvar szolgált modellként. A keskeny ablakos, magas kéményes, nagyméretű Majomház (Madagaszkár-ház) és a robusztus Tigrisház (India-ház) nemcsak erdélyi épületek, hanem angol családi házak előképeiből is táplálkozik. Az apró Norvég ház a skandináv építészetre utal. Az aszimmetrikus Zsiráfház és a tóba benyúló Krokodilház tervezésekor az állatok származási helyét is szem előtt tartották.

Az Állatkert számos épülete a második világháborúban elpusztult, megrongálódott; a javítások mellett több új pavilont terveztek, de ezek között volt olyan is, amit később lebontottak. A következő felújítások eredményeként néhány ház megint eredeti formájában épült fel, és új állatházak, konstrukciók is születtek a régiekhez igazodva: így készült el, többek között, a Szavanna-kifutórendszer (Anthony Gall építészirodája) és a Nagyszikla belsejében a Varázshegy (Kis Péter Építészműterme). Moravánszky Ákos megállapítása szerint „a Fiatalok legfontosabb eredménye a magyar századforduló építészetében az az érzékenység volt, amivel az épületet környezetébe beillesztették”. Ezt demonstrálja az állatkerti együttes, amely különleges gyűjtemény a századforduló épületeiben gazdag Budapest „szabadtéri múzeumában”. ●

A Fővárosi Állat- és Növénykert a lapok tükrében 1862–1866

Csontó Sándor

Már a reformkorban felmerült a gondolat, hogy Pesten is kellene egy állatkertet létesíteni, de ezt csak évekig tartó, hosszas huzavona után engedélyezték. Felkutatottuk a könyvtári, levéltári forrásokat és a korabeli sajtó digitalizált változatait, ebből kínálunk egy színes összeállítást a kezdetektől a megnyitásig. Akkor és ma sem mennek másként a dolgok, de az Állatkert azóta is áll!

„Xantus János Pesten mulatását egy indítvánnyal tette emlékezetessé, mely ha – mint hisszük és reméljük – létesül: Amerikába visszatérő s onnan távol tengerekre utazó hazánkfíának állandó emlékül, Pest városának pedig rég nélkülözött díszül és várososan mulattató intézetül fog szolgálni. – A kir. magyar természettudományi társulat január 29-ki közgyűlésén előadott indítvány ez: állíttassék fel Pesten egy állatkert, mely az összes honi állatokon kívül, lehetőleg több külföldit is foglaljon magában. – A közgyűlés hévvel karolta fel az életrevaló eszmét s annak létesítésére bizottmányt nevezett ki, mely február 5-én tartott első ülésében elhatározta: hogy a felállítás részvényes társulat útján történjék; hogy Pestváros tanácsa alkalmas hely átengedésére legyen felkérendő s az alapszabályok kidolgozására egy szűkebb, egyéb teendők intézésére pedig egy tágabb bizottmány meghívandó. Továbbá Gerenday József tanár a fűvészkertben lévő s több mint 100 darabból álló állatgyűjteményét Xantus János pedig amerikai papagáj, galamb s egyéb szárnyasokból álló gyűjteményét ajánlotta fel a pesti állatkertnek. – Ez esetben Xantus szép eszméjét megtestesítve s a pompás állatkertet nem sokára ott látnók a városerdő egy kies ligetében, hol a

tavaszi, nyári és őszi idényeiben sétáló népek ezreitől látogatva, bő osztalékot kamatozna a részvényeknek, melyek alapján (s igen bölcsen: nem a napjainkban minduntalan igénybe vett honfiúi áldozatokkal) felállítása tervezve van.” **A pesti állatkert terve. Vadász és Versenylap 1862. február 20.**

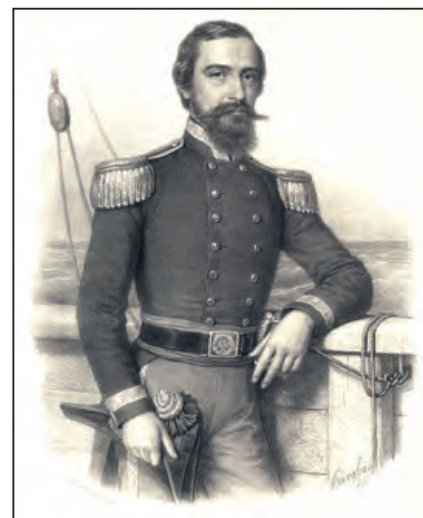
„Az állatkert-társulat szűkebb bizottmánya igyekezett mindent megtenni, a mit tehetett. A park terve készen van. Az állatok beszerzési áráról tudomást szerzett magának, a várossal kiegyezkedett. A jeles, s az ügyet melegen felkaroló építész, Szkalniczky úr, önérdék nélkül, több, sikerült épületi tervrajzot adott be. Tehát működtek, az első lépések megtéve, már csak a munka megkezdését várjuk, és mégis, én legalább képzelnem nem tudom, milyen lesz a kert, mire fog abban a fősúly fektetődni? Arra e, hogy Pest egy mulató-helylyel gazdagodjék, a természettudomány népszerűsítésére, vagy a honosítás ügyére” Gr. Lázár Kálmán **Pesti Napló 1865. március 23.**

„A pesti állatkert ügye. A pesti állatkerti társulat választmányában az állatkert megalapítását, s tulajdon képen a szükséges épületeket illetően két nézet került felszínre. Az egyik, a többség nézete szerint, dr. Fitzinger úr lenne szerződötendő, mint szakférfiú, a szükséges útmutatások adására; a másik rész, a kisebbség, melyhez magam is tartozom, pedig azt indítványozta, hogy most télen, úgy sem lehetvén építeni, küldetnek ki két hazai szakférfiú, t. i. egy építész és egy zoológus a nevezetesebb külföldi állatkertek megtekintésére. – F. úr évek hosszú során át a bécsi cs. k. udv. zoologus kabinetben,

mint múzeumi őr volt alkalmazva, s mint ilyen nyugalmaztatván, Münchenbe ment az állatkertbe igazgatónak, de itt már rövid idő múlva felmondtak neki, s ekkor tudomására jutván, hogy Pesten állatkert van alakulóban, mindenestől ide költözött. – Én nem vagyok személyének ellensége, mert ő arra nekem soha alkalmat nem szolgáltatott, sőt itt kijelentem, hogy én is őt igen derék elméleti szoba-tudós úrnak tartom, de gyakorlatinak nem, mit szemébe is megmondtam. – Nem elég az, hogy csak minél előbb, hanem hogy egyszerűen célszerűen is létesüljön az állatkert, és hogy később is fenn bírja magát tartani, hogy úgy ne járjunk, mint a bécsiek, kiknek állatkertjét a két igazgató helytelen megválasztása és eljárása buktatta meg. – Szerencsésen tanul, ki más kárán tanul, s az okos ott veti meg a vasmacsát, a hol feneket ér. Pest, nov. 27-én. 1865 Dr. Szabó Alajos” **A Pesti Napló 1865. november 29.**

„(Xantus Jánost), kinek az állatkert kivitelében annyi érdeme van, az állatkert állandó igazgatójának választották. A választás sem szakavatottabb, sem buzgóbb férfira nem eshetett volna. Az állatkert igazgatójává Xantus János választatott meg és helyben hagyott. Fizetése 2000 ft, 500 ft utazási átalag és szabad szállás.” **Vasárnapi Ujság 1866 szeptember 9.** ●

Szövegek és képek forrása: Arcanum Digitális Tudománytár

A VILÁG, EGY LÉTRA TETEJÉRŐL

A 15. Velencei Építészeti Biennálé

Somogyi Krisztina

Az építészeiről nemcsak épületek, konkrét épített alkotások vagy tervek kapcsán alkothatunk képet, hanem a környezetre vonatkozó gondolatokon keresztül is. A 15. Velencei Építészeti Biennáléről szóló beszámolóink is sokkal inkább szemléletmódok megidézése, mintsem építészek és épületek felsorolása. Maga a kiállítás is ilyen. Tematikus összegzése annak, ahogyan a világ különböző táján élő építészek gondolkodnak az építészeiről és az építész szerepéről.

fotók: Sulyok Miklós, Somogyi Krisztina

A magyar pavilon bejárata, a nagy sikerű vízvételi lehetőséggel

Az idei megmérettetés hívószavát a friss Pritzker-díjas *Alejandro Aravena* fogalmazta meg. Jelentés a frontról című felszólítását sokféleképpen értelmezték: így a magyar pavilonban *æktívátorok*, helyi aktív építészet címmel látható kiállítás, amely egy elhagyott épületet tölt meg élettel. A budapestiek számára ez a hozzáállás jól ismert: a romkocsmák, a Corvin harmadik emeletén működő Műszí vagy a Rákossziget Maros Mozi csak pár példa arra, hogy az elhagyott házakban még sok a tartalék.

A Velencében rendezett kiállítás két központi helyszínen sűrűsödik: a Giardiniben, nemzeti pavilonokban, illetve tematikusan, az Arsenale volt ipari csarnokaiban, a főkurátor szervezésében. Velencében hatalmas közlési vágy érzékelhető és erős szándék is a jelenlétre, az építészeiről szereshető intenzív, közös élményre. A kiállítás tematikáját egy fiatal chilei építész adta, aki a lakók életéhez rugalmasan alakítható, kis léptékű szociális lakórészek tervezésével

vált híressé. Személyének kiválasztása önmagában is jelzi, hogy nem látványos gigaberuházásokra, magamutogató építészeti csodákra teszi ma a szakma a hangsúlyt. Nem mindig volt ez így, a 2000-es évek környékén még a legnagyobb, legmagasabb, legdrágább, legszokatlanabb épületek és a legnagyobb sztárok mustrája volt a velencei is. És ha a szemnek első pillanatban gyönyörködtető is volt a sok szép ház, hamar „jóllakott” vele az ember, de utána komoly hiányérzet maradt benne.

A spanyol pavilon

Az idei mustrán szinte már az számított feltűnőnek, ha a néző épületeket láthatott.

Érdekes módon a kiállítás nagydíját, az Arany Oroszlánt, pont egy ilyen pavilon, a Spanyolok „Befejezetlen” című megjelenése kapta. Aki azonban megnézi a bemutatott anyagot, feltehetően egyetért a zsűrivel. A térképzés fő alkotóelemei a szerelt szerkezet fémprofiljai, (nem szofisztikált, hanem

Az idei Arany Oroszlán díjat a spanyol pavilon kapta

nagyon is hétköznapi anyag), amelyek hol függőlegesen, hol vízszintesen tagolják a tereket, installálják a képeket. A munkák közös vonása, hogy mindegyik a válság kiábrándító valósága után született, így annak tanulságaiból építkeznek, mindegyik kis léptékű épület gazdag történeti környezetbe beágyazódva. *Iñiqui Carnicero* és *Carlos Quintáns* építész kurátorok 55 alkotást és 7 fotósorozatot választottak ki az elmúlt évek kínálatából, további 12 műre egy meghirdetett nyílt pályázatnak köszönhetően találtak rá. A Reporting from the front felhívás a spanyolok számára tehát a fiatal generáció éppen ma jellemző gondolkodásának bemutatását jelenti. Megdöbbentő, hogy milyen mennyiségben tudtak bemutatni jó épületeket: az építészet ilyen magas általános színvonalú és a környezethez és az időhöz való viszonyulásuk érzékenysége nagyon meggyőző.

A spanyol pavilon nyitóterme

Az újrahasznosítás gondolata

Az egyszerű, gyakran újrahasznosított ipari anyagokból való építkezés számos más kiállítás esetében is jellemző. Így a fókuszator által létrehozott nyitótermek impozáns terefalainak nézegetése során szembesülünk a ténnyel, hogy az installáció az előző biennálé hulladékaiból épült. A felszabdalt gipszkarton lapok a szárazon egymásra rakott mészkőlapok hatását érik el, az Arsenale nyitótermében a mennyezetről lelógatott fémsín „erdő” elementáris hatást vált ki. Az üzenet egyértelmű: hulladékból értékeset. Érdektelenből érdekeset. Avagy régiből, meglévőből valami újat – hogy számos további felvetés szellemiségét egy ernyő alá hozzuk, ugyanis a hagyományokhoz sokan nyúltak vissza, az anyagok, vagy technológiák újraértelmezésében látva lehetőséget a jelenkor számos problémájának orvosolására. Emlékeztetes volt például két teljesen külön formálódott, lényegét tekintve szerkezeti felvetés. A Block Research Group a zürichi ETH egyetem súlyos köveket megtartó gyönyörű boltozatot látatott. The War on Bending koncepció a kocka hegemoniája ellen érvel és látványos, súlyos kövekből épít kupolát. A másik megdöbbenő magasságú és szépségű boltozat a paraguayi Gabinete de Arquitectura alkotása. Az építészek a vidéken fellehető két adottságot, az olcsó helyi anya-

A Gabinete de Arquitectura díjnyertes felvetése

got, a téglát és a szakképesítés nélküli kézi munkaerőt vették alapul. Ebből hoznak létre impozáns szerkezeteket. Ezt a felvetést is Arany oroszán-díjjal jutalmazták.

Semmiből valamit: a magyar elképzelés

Az újrahasznosítás az anyagi és szerkezeti példákon túl a terekre is vonatkozott. A magyar pavilon aktívátorok: helyi aktív építészet című kiállítása is a terek/épületek újrahasznosításával foglalkozott, ez harmonikusan csatlakozott a nemzetközi dialógusba. Jól értelmezhető, fontos kiállítást sikerült idén létrehoznia a két kurátornak, *Fajcsák Dénes* egri és *Fábián Gábor* budapesti építészeknek. Az Ellátó egy értéktelennek tartott, majdnem bontásra ítélt egri épület revitalizációja. A történet érdekessége, hogy a felújítás nulla forintból jött létre, sem pályázati, sem központi támogatás nem segítette azt. Hazai közönség számára nem kell hosszan magyarázni, hogy a válság miatt leálló beruházási kedv milyen nehéz helyzetbe hozta a fiatal építészeket. Fajcsák, jó helyi kapcsolatait kiaknázva, arra tett ajánlatot az egri önkormányzatnak, hogy 15 évnyi bérleti jogért cserébe egy értéket már nem képviselő épületet felújítanak, abban különböző közösségi funkcióknak adnak teret. Több épület közül esett a választás a vár feletti dombon, a Gárdonyi emlékház kertjében lévő, 70-es években épült gazdasági épületre. A helyiek bevonásával, pár vállalkozó csatlakozásával, intézményekkel összefogva, (a helyi börtön, tűzoltók, építőipari szakmunkásképző) alakult át a hely. A végeredmény egy jó léptékű, kedves, design szempontból is érdekes hely lett, amelynek földszintjén a művészeti főiskola által használt kiállítóteret, a helyi borászok italait és finom kávéját kínáló Ellátó nevű vendéglátóhely, az

emeleten pedig az ARKT építésziroda kapott helyet. A „hulladékból valamit” elv az épületben számos helyen tetten érhető. Az építésziroda asztalai korábban ajtólapok voltak, a bakok csiszolt ablakkeretek. A korábbi beépített szekrények plafonig érő fa szerkezetei térelválasztóként, installációként, de még festőállványként is szolgáltak már. A kiállítóteret álmennyezete régi neonlámpákból készített sorozat, érdekes kompozíció. Itt is és a bejárati folyosón lévő támogatók falánál is (a lámpaarmatúrák végelemei) a sorozat esztétikai elemmé lesz, átlényegül a összhatás. Az építészek elmondása szerint a munkában a fiatal villanyszerelőkkel, festőkkel és asztalosokkal volt a legizgalmasabb a közös folyamat, ők sokat tanultak az építészekkel együtt végzett kreatív munka lehetőségeiből. Kifejezetten euforikus volt a rabok beszámolója: akár a börtön műhelyében, de még inkább a helyszínen végzett tevékenységük kapcsán az értelmes munka fontosságáról beszéltek azokon a videókon, amelyek a Velencei Biennálé pavilonjában is láthatóak.

A pavilon megjelenése

A kiállításon ugyanis magán a folyamaton és a résztvevők történetein van a hangsúly, nem pedig a végeredményen. Ez a döntés nem volt könnyű, számos fejtörést okozott: elsősre kissé ellentmondásosnak tűnt az alkotók számára is, hogy egy nulla forintból létrejött közösségi munka Olaszországban több mint 20 millió forint ráfordítással valósuljon meg. Szintén nehézség, hogy az alapvetően hulladék-újrahasznosítású design felfogást hogyan lehet átültetni egy olyan helyszínre, amely minden radikális témafelvetés ellenére látványos kiállításairól híres. Végül, összetett feladat volt magának a projektnek a láttatása: hiszen az egri Ellátó felújított állapotában

Újrahasznosított C-profilok és gipszkarton elemek az Arsenale nyitótermében

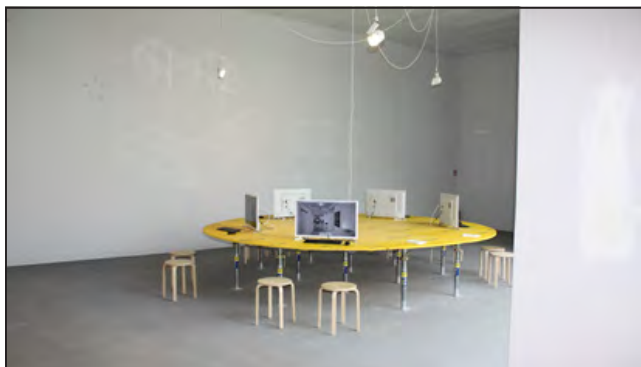
Pihenőpad és megidézett egri kert a magyar kiállításon

Az oldalt szerkesztette a Budapesti Építész Kamara

A magyar kiállítás aktivátorai: Fajcsák Dénes és Fábíán Gábor építészek

A kiállítás az egri Gárdonyi-kertben lévő, „újrahasznosított” épületet idézi meg

sem esztétikai mű, lényegét tekintve sokkal inkább elmesélendő történet, mintsem megnézendő kép. Márpedig az építészet iránt érdeklődő közönség számára a vizualitás a hívó impulzus. Fajcsák és Fábíán következetesen és okosan válaszolt ezekre a felmerülő kérdésekre, a folyamatot professzionálisan segítette a Ludwig Múzeum szakértői gárdája, amely idéntől szervezője a biennáléknak. A magyar pavilonban kevés beavatkozás történt: még a falakat sem festették le, azokon itt-ott látszanak a tavalyi kiállítás nyomai. A felvetés elhelyezése idén sem volt egyszerű: *Maróti Géza* 1909-es pavilonjában, annak felújítás utáni térszerkezetében ugyanis nem könnyű kiállítást csinálni. Az aktivátorok anyag a két oldalsó terembe került: a bal oldalon egy nagy sárga kerek asztal körül (zsaluzati anyagból készült Egerben, közösségi akció keretében) a folyamatban résztvevők vallanak tapasztalásaikról monitorokon. A nézőnek ehhez az asztalhoz kell leülnie, ebbe a körbe kell belépnie. A jobb oldali teremben interaktív felületen virtuálisan járhatjuk be az egri kiállítóteret, vagy események kapcsán online kapcsolat is létesülhet. Az épület apszisában kör alakú pad mögött az egri Gárdonyi-kert idéződik meg, a híres író által ültetett diófákkal. A kiállítás hangulatát a terek által közrefogott átrium kertje adja – amelynek beültetése a koncepció része. Kétféle helyszín kétféle kertje kerül így kapcsolatba.

A legsikeresebb elem azonban az ajándéktárgy. A pavilon dramaturgiai végpontja egy olyan fal, ahonnan üres, újratölthető flakonok vehetők el a kiállítás tipográfiájával felcímkézve. A bejáratnál pedig látványosan kihegyezett vízvételi lehetőség van. Ezt az egyszerű gesztust sokan nagyra értékelték: némi aktivitást kifejtve örömmel töltötték meg ott műanyag flakonjukat. A magyar pavilonhoz többen visszajártak, így a terrorveszély miatt kirendelt csendőrség és katonaság tagjai

állandó látogatók lettek. A Biennálé olyan intenzív élmény, hogy nehéz megjósolni kinek mi marad meg az emlékezetében: ha a magyar pavilonból azt venné valaki csak magával, hogy friss vizet és újratölthető flakonok kaptak, akkor országimázs-építésként sem volt haszontalan a jelenlét. Reméljük, a flakonok sokáig kitartanak.

A migráció témája

A „Jelentés a frontról” hívószó számos európai ország számára a bevándorlás aktuális kérdéskörével való szembesülést jelentett, lehetőséget, hogy az elhelyezés és az integráció téri feltételeiről gondolkodjanak. A finnek, az osztrákok, a görögök és a legradikálisabban a németek is ezzel a témával foglalkoztak. Számomra a finnek „From border to home” című elgondolása volt a legszimpatikusabb, az *Aalto* által tervezett kicsi konténerben. *Marco Steinberg* kurátor és a finn építészeti múzeum pályázatát hirdetett. Több apró, önálló beavatkozás lehetőségét villantották fel egy-egy diagram-szerű tablón. Az egyik kisebb kényszerszállásokra mutatott tervet, amely második fázisként iskolává és közösségi térré alakítható át. Izgalmas a „We house refugees”, „Menekültnek otthont adunk” elképzelés, amely átalakítható családház-alaprajzban gondolkodik. A családstruktúra megváltozó-

Nyitott kapuk – a német pavilonban

sa miatt megüresedő lakrészben képzelni elhelyezni a menekülteket. A harmonikus együttélés érdekében a szobát szeparálhatóvá, kívülről megközelíthetővé teszi. Az építészeti terv mögötti elképzelés szépsége, hogy a befogadás egyfelől önkéntes – a ház tulajdonosa jelezheti fogadókészségét – másfelől kis léptékű, azaz egy-egy család, egy-egy kisebb közösség egy-egy menekült integrálására vállalkozik. Talán a ma jelentkező tömeges probléma ebben a személyes léptékben megoldható. Legálább is így humánusnak mondható.

Pozitív nézőpontváltás

A Biennálén járva általában is az a kép alakult ki, hogy a nagy centrumok nagy lépései helyett az izgalmas dolgok a perifériákon, civil kezdeményezésre, hálózatos struktúrában jelennek meg. Összességében az a jó érzés maradt meg, hogy a nehézségekről sokféle jó szándékú és jól képzett ember, közöttük nagyon sok ezer építész gondolkodik, legyen az városi tömegközlekedés, Alzheimer-kórban szenvedő betegek, az ENSZ segélyakciókkal támogatott kolóniák Afrikában, az Amazonas környékén élő népek vagy a jelenkori migrációban érintett emberek problémája. Az építészet ezen a biennálén a legtrikább esetben jelent meg önálló entitásként. Sokkal inkább olyan, emberek által használt épített környezet volt, amely sokak számára befogadó. Ez olyan építész feltételez, aki az adott valóság értelmezésével indít. Nyitott szemlélettel közelít, hogy minél tágabb közösségnek, minél kevesebb anyagi ráfordítással, minél kielégítőbb környezetet építsen. Aravena felszólítására a nemzetközi építés szakma sokkal változatosabban és sokrétűbben reagált, mint azt jósolni lehetett. Éppen ez a sokféle értelmezés teszi izgalmassá. A kiállítás fél évig tart nyitva, november végéig látogatható. ●

FÉNYYIRDA

Titkos
udvarokSebestyén László
fotósorozata

Dívat volt valaha a képes újságoknál, hogy posztermínőségben adtak közre egy-egy felvételt, rendszerint valamely sztárról (akkor még így hívták a celebeket). Ezt a hagyományt újítjuk fel most, a magunk nyelvén fogalmazva persze: *Sebestyén László* felvételeivel. Fadobozos, lábon álló, fekete-fehér felvételekre alkalmas „Klősz”-kamerájával a pazar pesti és budai paloták udvarait örökítette meg.

IX., Ráday utca 15. – Erkel utca 13/b
Jahn József (1845–1912) építész 1903. február 5-én 150 ezer koronáért vásárolta meg az ingatlant. Háromemeletes bérházára bő egy év múlva, 1904. május 1-jén adták ki a használatbavételi engedélyt. A Vörös postakocsi étterem helyére kávéházat, míg a Ráday utca felé boltot szántak. A két közterület találkozásánál alakították ki a legnagyobb lakásokat, de az utcai frontokra is 3–4 szoba-cselédszobás, fürdővel ellátott otthonok kerültek. A szabálytalan négyszög alakú udvar utca felőli és a bejárattal szemközi oldalát a földszinten bábos korláttal, az emeleteken öntöttvas mellvéddel ellátott loggia díszíti. *Jahn Gizella* nevű lányának és vejének hasonló megoldással tervezte a VIII., Bezerédj utca 6. épületét az 1890-es évek közepén. Saját háza alkotójának azonban két jeles kollégát választott. A terveket *Kallina Mór* (1844–1913) és veje *Árkay Aladár* (1868–1932) látta el kézjegyével. A morva származású Kallina a Rumbach utcai zsinagóga építésére *Otto Wagner* (1841–1918) munkatársaként érkezett Pestre. 1878-ban már magyar állampolgár. Fontos alkotásai: az egykori Honvédelmi Minisztérium székháza, a Honvéd Főparancsnokság és a ma is álló budai evangélikus templom. Vejével legjelentősebb közös munkaként a Budai Vigadó t jegyzik. 1905-ben Kallina Mór és Jahn József együttműködésével jött létre a VIII., Rákóczi út 19. – Szentkirályi utca 2. számú sarokház. Jahn 1906 februárjában 620 ezer koronáért eladta újonnan épült Ráday utcai bérházát. (H. V.) ●

Simplicissimus Budapestje

BEVEZETÉS A KORSZERŰ SZNOB- ÉS HEDONIZMUSBA, VALAMINT AZ ALKALMAZOTT EMBERLESÉS TUDOMÁNYÁBA

Hiányok, „hült helyek”

Simplicissimust ezúttal a „hült helyekről”, a budapesti veszteségekről faggattam. Mert határozottan úgy érzem, hogy felgyorsult a város változása – és itt most nem a nagy felhajtással kísért köztér megújításokra gondolok, hanem a spontán, kisebb dolgokra: tönkremegy egy bolt, bezár, átalakítják, új nyílik helyette, megváltozik egy portál, kifestenek (félíg) egy házat. Először arra kértem, hogy soroljon fel néhány ilyen veszteséget. Ezeket hozta elő, kapásból:

- Eltűnt a hárfás öregúr a Gerlóczy kávéházból,
- A Bank utcában bezárt a rádió-tévé-szerelő,
- Az Andrásyn az Írók Boltjától jobbra megszűnt a Liszt zeneműbolt,
- a Népszínház utca elején bezárt az antikvárium,
- Újra csökkent az Oktogonnál található Burger King területe, egy falfestmény valószínűleg elpusztult.

A beszélgetés a Liberté kávéházban zajlott le. Amely maga is egy „nagy veszteség” helyén van. Mert 2009-ben itt nyílt meg a Szabadság Kávéház, a száz évvel azelőtti, ugyanilyen nevű kávéház nagy részén.

Mit írt a Vademecum című könyvamos kiadvány hét évvel ezelőtt?

„Nagy dolog, ha új kávéház nyílik – különösen, ha hagyományos fajta. Az meg, hogy autentikus helyen, nagyon nagy dolog. Ha pedig autentikus helyen, a régi nevén, akkor ünnep. A Szabadság kávéház nem tartozik a sokat emlegetett helyek közé, nem volt igazi törzsközönsége, bár tény, hogy *Ady Endre* megfordult itt néhányszor, sőt, bizonyíthatóan itt írta a *Harc a Nagyúrral* című híres költeményét. A Batthyány örökmécsesnél, a valahai Spartacus Söröző és utódai gyökeres átalakítása után nyílt meg a kávéház 2009. február 16-án. Az, hogy nem piros betűs ünnepről beszélhetünk, csupán néhány ízlésbeli botlás miatt van. Némelyike javítható, némelyike, a hatalmas költségek miatt lényegében nem. Jó, hogy kibontották a tartóoszlopokat a szegecselt vaszszerkezettig, de nem jó, hogy a szegecset motívumként alkalmazzák a modern, kiagyalt résznél. Jó, hogy a galérián restau-

rálták az eredeti mennyezet egy darabját, de nem jó, hogy nem mindenütt így. Jó, hogy elegánsak, méltóságteljesek a pincérek, de iszonyúak a modern, gránitból épült vécék, mintha egy 1950-es években készült német sci-fi el nem fogadott látványterve alapján készültek volna. Bájos az egyik kis asztalnál üldögélő élethű Ady-bábu, de borzalmas a nagy számú, kis méretű városkép-mázolmány. Az étel drága, de jó minőségű – de egy kávé mellett is lehet üldögélni. A galérián egy torz formájú, leválasztásban végződő titkos találkahely, titkos szerelmesek számára.”

Vajon megvan-e még a Lakner pannó?

1963-ban *Lakner László*, az akkor pályája elején tartó festő érdekes megbízást kapott az Oktogonon található Savoy önkiszolgáló éttermet működtető vendéglátó-ipari vállalatától: fesse meg a Nyugati pályaudvar felé eső falra vízióját „Budapest, a világváros” témában. A kép el is készült, néhány évig gyönyörködtek benne a betérő vendégek, de később egy új boltvezető túl nagyra találta, és egy renováláskor egy részét letapétázták. Még később, valamikor a hetvenes években, teljesen eltakarták, mint a török időkben a keresztény szentképeket a muzulmánok.

Mikor a 90-es évek elején a Burger King átalakította a boltot, a tervező rábukkant a képre. Méltó módon restaurálták, még a történetét is aláírták egy kis táblára. Hanem aztán a Burger Kingnél újra eljött a ráncfelvarrás ideje. Valamikor a 2000-es évek elején hatalmas színes diák kerültek a falra, éppen a pannók elé. Már arra gondoltam, hogy fellármázom műemlékes kapcsolatimat, amikor Mintatisztviselő, a tudós hajlamú miniszteriumi művészetfelelős megnyugtattott, hogy ő utánajárt a dolognak, és a cégtől megnyugtatták, hogy a pannó az új borítás mögött érintetlenül megvan, várja a feltámadást.

Hanem egy éve sokkal durvább dolog történt. A Burger King eladta azt a fertályt, ami a pannót rejtí. Most részben csempézés található a kérdéses falon.

A Burger King azon vezetői, aki még látták a pannót, nyilván már árkon-bokron túl vannak. Az a vezető, aki aláírta az

eladást, nyilván nem tudott az egésztől. Nem is az ő dolga az értékek számontartása, hanem az államé. Ennek az átépítési engedélykérelemkor kellett volna kiderülnie. Az épület maga nem műemlék, de a tulajdoni lapon kellett volna lennie egy széljegyzetnek, hogy van itt egy védendő műalkotás. A témára még visszatérünk. Sok reményt nem táplálok az ügyben. A Bellozzo Pizzeria egyébként hetek alatt belopta magát a budapestiek szívébe. Friss nyersanyagokból készítenek a vendég orra előtt ízletes, egyszerű fogásokat. „Márvány, tömörfa, rusztikus anyagok mindenütt. A nyersfa felületektől a fényes fehér-kék csempemozaikig minden valódi, minden természetes, akárcsak az ételünk.” – írják a honlapon. Milyen remek lenne, ha egyszer a körüli boltok honlapjain ott lehetne az üzlethelyiségek múltja is.

Milyen az ideális emléktábla?

A gimnázium, ahová valaha jártam megkeresett, hogy segítsék nekik egy emléktáblát állítani azokról a híres építészekről, akik valaha oda jártak. Nagyon komoly lista – *Alpár, Giergl, Lechner, Petz, Quittner, Steindl* – összesen tizenöt személyt számláltak össze. Az első megbeszélésen azt javasoltam, hogy csak a neveket írjuk fel, és ne a születési és halálozási évszámot, hanem azt, hogy mikor jártak oda. és legyen rajta egy nagy QR kód, onnét a múltba révedő személy egyenesen az iskola honlapjához, ahol mikroszájtára juthatna, ahol összefoglalót olvashatna az egyes építészek életművéről. A felkérés apropóján elgondolkoztam azon, vajon mi minden kell az ideális emléktáblához?

Milyen az ideális emléktábla?

Ha nem tévedek, az ideális emléktáblának öt külön összetevője van. Talán nem mindegyik magától értetődő.

1.) Olyan témát kell választani, amely valóban közérdekű. Budapesten a legképtelenebb ellenpéldákkal lehet találkozni. A Csaba utca meredek részén például egy fiatalon elhunyt prózáírónak állított emléktáblát a családja. Utána néztem: egyetlen kötete jelent meg, az is említésre méltó visszhang nélkül. E hasábokon már fény-

képpel is bemutatam azt a Tátra utcai, méretes emléktáblát, amely (nem vic!) a renoválást végző Kft-t és vezetője nevét őrzi meg a jövőendő évtizedeknek. Vannak megindító határesetek: egy-egy szakma magas kort megért, köztisztelőben álló Nagy Öregje, egy-egy korában ismertnek számító sportoló, színész.

2.) Tömör, átgondolt ideológiamentes szöveg. Amelyben nincs hiba – ez utóbbi magától értetődőnek tűnik, persze erre is van ellenpélda. *Bence György* filozófus foglalkozása a leleplezéskor két rövid „ó”-val volt írva, jó ideig tartott, amíg az ékezetet utólag kijavították (eléggy kezdetleges módon.) De a leginkább megdöbbentő példa az emléktáblák szempontjából úgy látszik elátkozott Tátra utcában található *Peyer Károly* tábla. Ez valósággal hemzseg a nyilvánvaló és rejtett hibáktól. Az nem kérdés, hogy Peyer volt olyan jelentős politikus, hogy meg kell őrizni az emlékét, akár ilyen módon. Ám ordít, hogy eltévesztettek egy évszámot és azt egy „feltétellel” javították, gondolom ideiglenesnek szánták. De már nyolc év eltelt, és így maradt... Ha én abban a házban lakték, akkor nem bírtam volna, már régen csináltattam volna új táblát. Ha így tettem volna, akkor szembetűnőbbet rendelttem volna. A következő változásokkal:

– Tömörebb, jobb szöveget ír(at)nék, amelyben nincsenek olyan évszámok, amelyek senkit sem érdekelnek. Nem váltakozna a múlt idő és a jelen idő, a szöveg nem lenne esetenlül balra zárt és „szabad soros”, és minden középre zárva, nagybetűkkel lenne írva, mert az emléktábla

ünnepegyességéhez az illik. A fő évszám között nem elválasztójel lenne, hanem gondolatjel, stb.

3.) A megformálást mindenképpen egy hivatásos, referenciákkal rendelkező grafikusra (vagy szobrászművészre) kell bízni. Ez a fázis majdnem mindig kimarad, a legtöbb emléktáblát ilyen-olyan ízlésű kőfaragók állítják elő, némelyiküktől nem áll távol az a fogás, hogy nem a jó olvashatóságot tartják szem előtt, hanem azt, hogy miből rendelkeznek jelentősebb készletekkel...

4.) A grafikuskat afféle művezetői megbízást is kell adni, hogy ő felügyelje a kivitelezést (esetleg szerezzen ő árajánlatokat a legjobb mesterektől).

5.) A megrendelőnek végig kell kísérnie a folyamatot, együtt kell dolgoznia a tervezővel. Fel kell jogosítani például arra, hogy egy-egy szót elhagyjon, ha a küllem ezt megkívánja. Nincs minden szövegre ideális megoldás.

Egy majdnem hibátlan emléktáblarendszer

2015-ben két bonyolult állami emléktáblarendszer jelent meg az utcákon. Az egyiket – amelyről legkevésbé sem hízelgő véleményemet már közzétettem e hasábon – a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság állíttatta ország-szerte, szabadon álló oszlopokra helyezett bronz táblák formájában, magyarul és angolul.

A másik rendszert Újlipótváros utcaiban állíttották fel, a Vészkorszakban a zsidóknak kialakított magyaroknak errefelé menedéket nyújtó ún. „védett házakat” jelöli meg. Összesen 24 táblával jelölték meg az egyes házakat, és van egy nagyobb méretű, az egész rendszert magyarázó tábla a Hollán Ernő utca elején, a negyed bejáratánál, az egykori *Glasner* pékség (ma élelmiszerüzlet) falán.

Ez egy minden elemében átgondolt rendszer. A Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kulturális referense ötle-

tére pályáztak a Holokauszt Emlékév keretében. Összesen 120 védett ház volt a Szent István park környékén, ebből 24-re került tábla. Tervezőjéről nem sikerült információt szerezni. A 168 óra helyes híradásában a kezdeményező *Rózsa Péter* ezt nyilatkozta: „A kerület főépítésze, *Arató György* javasolta: a négyszög alakú emléktáblák helyett fordított csepp formájúak legyenek. Ezzel a kerület új arcúlati elemet is kapott. (...) Több lakóközösség támogatta ugyan a megemlékezést, ám a tábla kihelyezését nem, mondván: azzal ugyanúgy megjelöljük az épületet, mint 1944–45-ben”.

A fekete gránit, a fordított könnyecsepp alak nagyon jól működik, az egyes követségek piktoagramjai még ennél is jobban. Meg kell jegyezni, hogy ennyi tábla éppen elég. Egy-egy táblán több ház címet is felsorolják. 120 tábla nagyon sok lett volna – ha szabad ilyen mondani: túlzásba vitt emlékezés...

Akkor miért mondjuk, hogy csaknem hibátlanok ezek a táblák?

Bár itt megfelelőek a (nagy)betűk, a kivitelezés első osztályú. Am a sorkizárt nagybetűk megbosszulják magukat. Minden kezdő tipográfus tanuló tudja, hogy a sorkizárás csak elválasztással együtt hoz tetszőes eredményt, különben a sorokon belül keletkeznek ronda szóközök. Tehát elválasztás és/vagy középre zárás kellett volna.

És angol fordítás minden táblára. De legalább az egész rendszert magyarázó nagy táblára. ●

NEKÜNK HARANGOZTAK

Az utolsó magyar király harangja

Bajkó Ferenc

Ki ne ismerné a budavári Mátyás-templom Károly-harangjának zúgását?! Az 1990-es évek óta a közszolgálati televízió ezt közvetíti minden délben. A magasztos hangon zengő érc valóban, mintha mesélni tudna. Mesél a Nagyboldogasszony- (Mátyás) templom kalandos történetéről, királyokról, a magyarság zivataros századairól.

A hagyomány úgy tartja, hogy ezen a helyen állt a *Szent István* király által 1015-ben építtetett Mária-templom, ahol a vértanúhalált halt püspököt, *Szent Gellért*t is felravatalozták. Ez a szentély a tatárjárás idején elpusztult, helyén *IV. Béla* 1245 és 1269 között háromhajós, alkereksthajós bazilikát emeltetett. 1370 táján *Nagy Lajos* király gótikus csarnoktemplommá bővítette. *Mátyás* király 1470-ben felépíttette díszes déli tornyát, amelyről nevét is kapta. 1541-ben, Buda várának török kézre kerülésekor 24 óra alatt dzsámivá alakították: falait lemeszelték, berendezését, szobrait kidobták. Egyedül *Ullászló* király Madonna szobrát hagyták meg, amelyet elfalaztak. 1686-ban, Buda visszafoglalásakor megtörtént a csoda, amelynek emlékét a budavári katolikusok mindmáig őrzik. A törökök éppen Allahhoz imádkoztak, amikor egy robbanás hatására leomlott a Mária-szobrot eltakaró fal, s a leborulók előtt egyszer csak megjelent Szűz Mária. A törökök rémülettel futottak ki a templomból, és a félelem a várfal védőin is úrrá lett. Buda visszafoglalását követően a jezsuiták kapták meg az épületet, akik két oldalról épületszárnyakat toldottak hozzá, így a templom tömege eltörpült, jelentéktelenné vált.

1867-ben megtörtént a kiegyezés. *I. Ferenc József* megkoronázásának a budavári templom adott otthont. A király 1873-ban határozatban nyilvánította ki a templom átépítésének szándékát. A tervezési feladattal *Schulek Frigyes* építészet bízta meg, akinek az alap gondolata a *IV. Béla* és a *Nagy Lajos* király féle bazilika visszaállítása volt, azonban azokat a részleteket, amelyekre nem talált támpontot, saját maga tervezte. Így készült el 1893-ra a megbízásnak megfelelően Magyarország Koronázó Főtemploma, amely mindmáig Budapest egyik leglátogatottabb turisztikai célpontja.

A Várhegy ormán 74 méteres tornyával a város fölé magasodó nemzeti szentélyt nem kímélték a 20. század történelmi viharai. A II. világháború harcaiban jelentősen megrongálódott. Altemplomában német tábori konyha, szentélyében istálló működött, lépcsőjét katonai nehézfűző járta. A háborút követően

A Károly-harang kiemelése áthangolás előtt

A Károly-harang felújítás után a templom előtt

Magyarok Nagyasszonya a harangpaláston

a kommunista hatalom a helyőrségi Mária Magdolna templomhoz hasonlóan életveszélyesnek minősítette és lebontásra ítélte. A mai napig nem tudjuk, hogy minek, vagy kinek köszönhető az épület megmaradása. 1950 és 70 között állagmegóvó felújítás zajlott, ám az idő múlásával egyre sürgetőbbé vált az épület teljes renoválása. 2004 és 2013 között került sor – a statikai problémák figyelembevételével – a korszerű, a templomot eredeti pompájába visszaállító rekonstrukcióra.

A megújításnak fontos eleme volt a két világháborúban hadi nyersanyagként beolvasztott harangok pótlása, mert a hat közül csak két használható maradt meg: az 1891-ben idősebb *Walser Ferenc* által öntött, 3230 kg-os Borromei Szent Károly harang és az 1723-ban *Zechenter Antal* által öntött, 900 kg-os Szentháromság harang, amelyek a Mátyás toronyban laktak. Ezekon kívül a huszártoronyban található az 1724-ben szintén *Zechenter* mester munkája nyomán készült Szent Kereszt lélekharang, amelyen egy belövést követően tenyérnyi lyuk keletkezett, így eredeti hangját elveszítette. Az 1970-es években megvásárolták a csepeli plébánia lélekharangját, ami viszont hangzásában nem illeszkedett a megmaradt két ősi haranghoz, így a harangrekonstrukció keretében visszaadták a csepelieknek. 2010-ig e három harang szólította a várban lakó híveket, de az idő múlásával egyre kevesebbet lehetett használni őket, ugyanis rendszeres alkalmazásuk statikai gondokat okozott. Mindehhez a torony rossz állapota mellett az acél harangszék és a harangok felfüggesztéséül szolgáló idomacél jármok is hozzájárultak. 2010-ben a Norvég Alap támogatásával és a passai *Rudolf Perner* harangöntő irányítása alatt öntötték újjá a hiányzó három harangot. A Krisztus harang

4500 kg-os, a XII. Pius harang 2000 kg-os, a II. János Pál harang 1500 kg-os lett. A három hiányzó mellé *Perner* mester egy negyedik, 110 kg-osat is adományozott *Szent Margit* tiszteletére. A rekonstrukció fontos elve volt a kiváló összhangzat. A harangöntő a B0 és f1 hangú harangokból egy A0-B0-des1-es1-f1 pentaton motívum hangsort álmódott meg. Ennek érdekében a B0 hangú Károly-harangot áthangolták, 7/16 félhang értékben mélyítették az alaphangját, hogy az f1 hangú legrégebbi haranggal tiszta kvintet alkosson. A pótlással egyidejűleg a torony szerkezetének védelme érdekében tölgyfából készült harangszékeket és – Magyarországon egyedülálló megoldásként – elleningákat szereltek a harangházakba. A harangok két szinten helyezkednek el. Az alsó harangházban a Károly, a Pius, a Szentháromság és a Margit harang, a felsőben a Krisztus és a II. János Pál harang lakik.

Ezek közül a legszebb, legplasztikusabb a historizáló küllemű, 3230 kg-os, 176 cm alsó átmérőjű Borromei Szent Károly harang, amelynek palástján két dombormű látható. Az egyik a Magyarok Nagyasszonyát ábrázolja a Kisdéd Jézussal, fején a magyar koronával, kezében jogarral, a harang túlsó oldalán pedig a hármas halom címer domborművét láthatjuk. Gót betűs felirata: ISTEN DICSŐSÉGÉRE, HAZÁNK NAGY ASSZONYA TEMPLOMÁBA, I. MÁTYÁS KIRÁLY TORNYPÓTLÓ SZÓLÍTOM A HÍVEKET. VÉDSZENTEM BORROMEI SZENT KÁROLY BÍBORNOK. FÖLJÁNLOTT ÉS FÖLSZENTELT HORNIG KÁROLY BÁRÓ VESZPRÉMI PÜSPÖK. A magyar harangöntészet egyik legkiválóbb alkotása, méltó párja az ugyancsak id. *Walser Ferenc* által a Szent István Bazilika számára öntött Má-

ria-harangnak, amelynek beolvasztása ellen az I. világháború idején aláírásgyűjtésbe kezdtek a pestiek.

1916. december 30-án itt koronázták meg az utolsó magyar királyt, *IV. Károlyt*. Az I. világháború izzó pusztításai közepette trónra kerülő uralkodó rövid uralkodási ideje alatt mindig a békére törekedett. Ezt legjobban 1918 novemberében kelt levele nyilvánítki: „Trónra lépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam; amely háború keletkezésében semmi részem nem volt.” *II. János Pál* pápa 2004-ben avatta boldoggá *IV. Károly* királyt. Koronázásakor már 25 éve zengett *Mátyás* király tornyából a Borromei Szent Károly harang, amelynek mély hangja a királyt is megragadhatta, ezt az alábbi történet igazolja.

Amikor Boldog *IV. Károly*, az utolsó magyar király haláltusáját vívta, elragadtatásában e harang hangját is hallotta. *Balassa Imre* A magyar királytragédia. *IV. Károly* című művében írja (1925):

„– Nyissátok ki az ablakot... nem halom jól... a harangokat...”

Egymásra néznek. Miféle harangokról beszél? Nem hallik ide harangszó... nincsen most ideje annak... De azért kinyitják az ablakokat. A láz látomásai... Újra mosolyog. Az arca egészen átszellemül.

– *Halljátok?... A harangok... Hogy zúgnak, milyen sokféle harang... Az a nagy, haragosszavú, az a Mátyás-templom harangja... Ez a Szent Károly... az én harangom.*”

Boldog *IV. Károly* harangja azóta is hirdeti az örömet és a gyászt, mesél régmúlt idők zivatarairól, és napjainkra az ország egyik legismertebb harangjává vált. ●

VILÁG VÁROS

Innovatív megoldások környezeti problémák kezelésére – a városi barnamezős területek esete

szöveg és fotó: Tosics Iván

1-2. kép: Barnamezős terület rehabilitációja Budapesten: Millenáris, Gázgyár

A „barnamező” igen vizuális fogalom, az elhagyott ipari területeket jelenti, ahol a talaj a sok szennyeződéstől meglehetősen barna. A hagyományos európai ipar összeomlása óta (nyugaton a 80-as évek, keleten a 90-es évek) napirenden van az ilyen területek regenerációja másfajta városi funkciók számára. A szükséges kármentesítési munkák miatt ezek a projektek nagyon költségesek. Budapesten a Millenáris, illetve (részlegesen) az óbudai Gázgyár hozható fel példának barnamezős területek regenerációjára (1., 2. kép).

A pénzügyi-gazdasági krízis ennek a költséges városrehabilitációs beavatkozásnak sem tett jót: a volt ipari területek környezeti problémáinak teljes körű megoldása Európában mindenütt lekerült a napirendről. A legtöbb városban ez egyúttal azt is jelenti, hogy a barnamezős területek folytatják Csipkerózsika-álmukat, várva egy újabb gazdasági fellendülést, amikor végre megkezdődhet az átalakításuk. Vannak azonban innovatív példák is arra, hogy mit lehet kezdeni ezzel a problémával akkor, amikor sem a közszféra, sem a magánszféra nem tudja megfizetni a kármentesítés hatalmas költségeit. Az alábbi példák mind Amszterdamból származnak –

a város egy olyan részéből, ahová turisták a legritkább esetben mennek.

Amszterdam északi része (ahová a főpályaudvartól ingyenes komppal lehet átmenni) ugyan közel van a belvároshoz, mégis ez az Ij folyó „rossz oldala”, ahol mindig az ipar volt a domináns. 1984-ben tönkrement a holland hajóépítő-ipar és az itteni telkek tulajdonjoga visszaszállt a városra. Azóta sok terv született piacvezérelt modernista fejlesztésekre a folyót és nagy hajókat kihasználva, a valóságban azonban semmi se történt, a város „elfelejtette” ezt a területet. A 2000-es évek második felében a városi tervezési részleg váltott, és egy új, nyitottabb tervezési megközelítés mellett döntött: az előírások, szabályozások rugalmasabbá tételével ösztönözte az „alulról jövő” ötleteket, a lakosság bevonását a problémák kezelésébe. A kontrollt felváltotta az együtt-gondolkodás, ami korábban elképzelhetetlen fejleményekhez vezetett.

Egy hajóépítő csarnok kultúrateremtő központként

Az 3., 4. képek egy korábban a hajóépítő ipar által használt hatalmas csarnokban készültek, amelyet az önkormányzat ideigle-

nes használatra művészeknek adott át. Ez a terület közel van a folyóhoz, a még működő élelmiszer-feldolgozó üzemek miatt nagy a zaj és erős a bűz, ezért semmilyen lakó-funkció nem megengedett. Jelenleg 260 művésznek vannak stúdiói a csarnokban. A művészek szövetséget hoztak létre, és most már a lakófunkciót – legalább ideiglenes – engedélyezéséért harcolnak. A város ezt (egyelőre) nem engedi, mert akkor a még megmaradt kikötői és ipari funkciók végérvényesen kiszorulnának, esetleg a város zöldterületeit tönkretéve.

Építs házat, ahogyan akard!

A Buiskloterham terület 1 km-el távolabb fekszik, itt a lakófunkciók elvileg engedélyezettek, de a terület szennyezettsége és rossz híre miatt a hagyományos nagy építőtársaságok egyáltalán nem jönnek ide megépíteni az eredeti tervekben szereplő több száz lakásos lakóparkokat. Megunva a várakozást, a város radikálisan megváltoztatta a területre vonatkozó előírásokat, engedélyezve a telkenkénti egyedi építkezéseket. A saját lakásépítést vállaló családok maximum 2 telket bérelhetnek (ez a

3-4. kép: Az NDSM volt hajóépítő csarnokot ma művészek stúdiói foglalják el, az egyik alkotás egy hatalmas homokszobor

korlátozás a nagy fejlesztők kizárását célozza). A telek 50 éves tartós használatba kerül, másfél éven belül meg kell kezdeni az építkezést, amit újabb másfél éven belül be is kell fejezni. Mindenki azt építhet, amit akar, még a terület belső úthálózata sincs megszabva – ezt a lakóknak kell közösen kitalálniuk és a tapasztalat szerint egészen más eredmény jön ki, mint amit a városi tervezők gondoltak volna. Az egyik első ház (5. kép) két hét alatt épült fel, a földszinten egy iroda és egy furgon beállítására alkalmas parkolóhely létesült. A terület egy másik részén közös lakásépítési (co-housing) projektek vannak szerveződőben.

Egy telek, amire semmit se lehet építeni, a város legkeresettebb helyévé válik

Egy volt ipari csatorna mellett van egy annyira szennyezett telek, hogy a telken semmilyen, a talajjal érintkezésbe kerülő emberi tevékenység nem folytatható. Az önkormányzat kifogyva minden ötletből – senki sem akarta a telket a kármentesítés hatalmas költségei miatt – meghirdette 10 éves átmeneti bérbeadásra a helyet. Egy fiatal csapat nyerte a tendert és rövid időn belül olyan helyet teremtettek, hogy ma sorban állnak az érdeklődők. Első lépésben interneten kerestek ma már használaton kívüli lakóhajókat. Rövid időn belül szinte ingyen

5. kép: Egyedi lakásépítési terület

kaptak annyit ezekből, hogy le tudták fedni a telek nagyobb részét. A lakóhajók innovatív átalakításával egymástól nagyon különböző, kreatív irodai, műhely és kereskedelmi funkciókra (kávézó, kis szálló) alkalmas terek jöttek létre – ezekre már kaptak engedélyt, hiszen nem a telken, hanem a lakóhajón álltak. Az így kialakított építményeket ide-oda tekergő, cölöpökre épített fa-bambusz járda köti össze. A lakóhajók közé különleges környezet-tisztító növényeket telepítettek, amelyek biztosítják, hogy a 10 éves bérleti idő lejárta után a terület tisztább lesz, mint előtte volt. De Ceuve teljesen önálló, amennyiben a fűtést és villanyt napenergia biztosítja, zöld tetők és esővíz-gyűjtő rendszer adja a víz nagy részét, és a szemetet és a szennyvizet is feldolgozzák (energia-kinyerés). A terület nyitott a látogatók előtt, és táblák magya-

rázzák el (egyfajta élő laboratóriumként) az alkalmazott zöld-technológiákat. Nem csoda, hogy ennek a korábban elhagyott és semmire alkalmasnak nem tartott helynek a kávézója ma az egyik legnépszerűbb találkozási pont Amszterdamban! (6., 7. kép)

Mind a három amszterdami példa innovatív reagálás a mai helyzetre, amikor a krízis miatt a hagyományos eszközök csődöt mondanak. Az önkormányzat példátlan rugalmassága jelentős lakosság-mobilizáló erővel bír és teljesen új megoldásokat tesz lehetővé. Mindezzel együtt azonban új problémák is felmerülhetnek. Hollandiában minden új építkezés esetén kötelező bizonyos minimális arányt biztosítani szociális funkcióknak – új lakásépítésnél például minimálisan 30% kell hogy legyen a szociális lakások aránya. Amszterdam észak kísérleti projektjeiben ezt az elvet nem érvényesítik – és világos, hogy ezek az innovatív projektek speciális társadalmi összetételt eredményeznek, hiszen magasan képzett fiatal értelmiségieket vonzanak elsősorban. Ez az „önkormányzat által gerjesztett dzsentrifikáció” valószínűleg elkerülhetetlen ára annak, hogy Amszterdam legkevésbé vonzó városrésze új életre keljen. Az önkormányzatnak ugyanakkor figyelnie kell arra, hogy kordában tartsa a térség átalakulását, elkerülve, hogy az a későbbiekben kizárólag magas státuszúak városrészévé váljon. ●

6-7. kép: De Ceuve: egy lakhatatlan terület átmeneti újraélesztése

VERSLÁB • VERSLÁB • VERSLÁB • VERSLÁB

*Czigány György**A Dagály-fürdőben*

Fejét boldogan fúrja a tisztító
tűz kénes illatába. Mélységek,
elhantolt világok szűrik a forrást, így jó:
zuhog a test ráncaiban, éget.

Víz, víz, víz: forró zápor! Hajlott
gerincére omlik egy karcsú vízszugár –
ennek örül, s hogy levelet hajtott
a filodendron fenn a ruhatár
előtt. Fémtestű napraforgókból szakad
az eső. Álmos kövek fűtik: egy vén
ember mereng csempék, üvegfalak
tükreiben a fürdő történelmén.

Egykor a Váci úti „hétház” járt ide.

Egy vascső volt ledugva... Kád

helyett gödör, vetközni se

más, bozót csak. Lovak, libák

fürödtek itt és éjjel

félíg alva sápadt cigánylányok.

Szoknyáikat széjjel

szórták a gőzben ingó árok

alján s heverték, mint a gyík,

pihegve a sűrű holdvilág

mélyén. Egy asszony itt mosta hajnalig

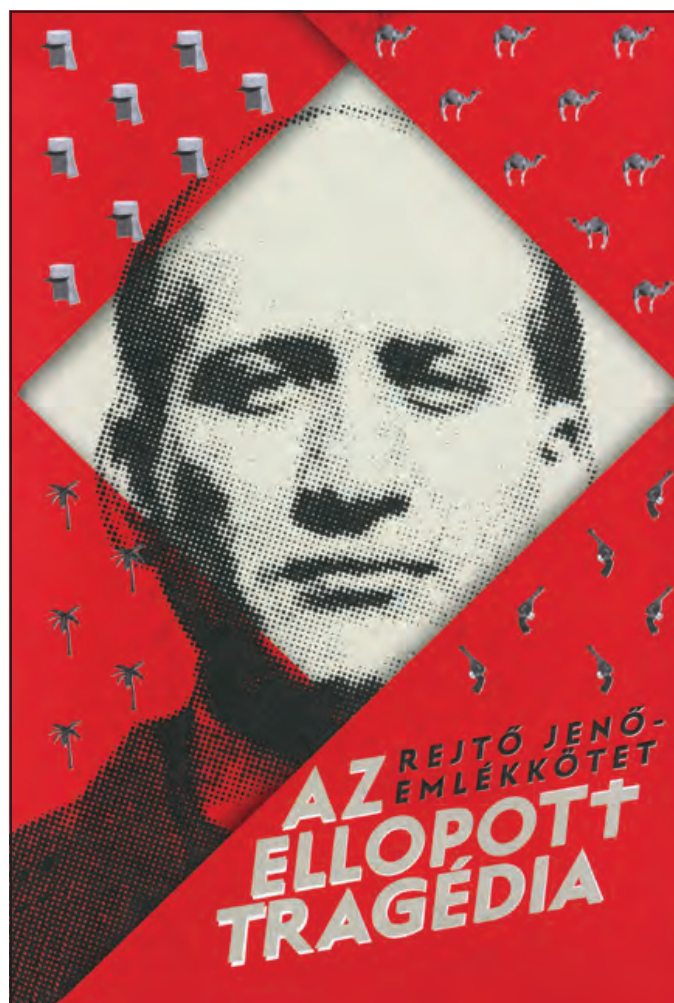
halott gyereke holmiját.

A ROVATOT SZERKESZTI: KIRSCHNER PÉTER

P. HOWARD, A REJTŐ(ZKÖDŐ) AVAGY A PESTI UTCA ZSENIJE!

Fodor Béla

Ki ne ismerné? Regényalakjainak (Piszkos Frednek, Fülíg Jimmynek, Tuskó Hopkinsnak, Senki Alfonznak) beszélásai, tobzódó nyelvi humora ma már a pesti folklór letagadhatatlan részei. Akkor élt és alkotott, a két világháború közötti időben, amikor a pesti humor aranykorát élte. Nagy Endre, Vadnai László, Karinthy Frigyes, Kellér Dezső, a körüti kabarék és mulatók korában.

De valójában kit is ismertünk idáig? Egy legendát. Egy bohém komédiást, aki kéziratok regény részletekkel fizetett, aki félvállról vette az életet, nem volt munkája, lakása, csavargott és a hidak alatt aludt.

Most, hogy megjelent Az ellopott tragédia című Rejtő Jenő- emlékkötet, már többet, s mást is tudhatunk róla. Thuróczy Gergely, aki a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársaként a Rejtő-hagyatékot is gondozza, több mint tízéves kutatómunkáját összegezte, mikor lezárta a kötet szerkesztését.

A kötet tematikája sokszínű. Bevezetesként a szerkesztő jó százötven oldalas tanulmányát olvashatjuk, melyben Rejtő Jenő alkotói pályáivét rajzolja fel, a lehető legrészletesebben és a napjainkig fellelt adatok és források felhasználásával. A következő tematikus egységben szövegközlések következnek, melyből ízelítőt kapunk Rejtő fiatalkori verseiből, szerelmi levelezéséből, újságírói munkásságából, és csemegeként egy eddig ismeretlen kisregény kéziratát is olvashatjuk.

A szövegközléseket egy tanulmány-blokk követi. *Perczel Olivér* levéltári adatok felkutatásával és közzétételével teszi könnyebbé egy majdani Rejtő-életrajz megírását. *Szilágyi Zsófia Júlia* Rejtő és a ponyvairodalom kapcsolatát, valamint a hagyatékban talált kéziratok kisregény szövegvariációit elemzi. *Győri Anna* a fiatal szerző és a nők kapcsolatát tekinti át a hagyatékban található levelek alapján.

A tematikus egységeket két bibliográfia zárja. *Kiss Ferenc* az író műveiből készült képregények listáját közli, *Thuróczy Gergely* pedig a külföldön megjelent Rejtő Jenő könyveket veszi számba.

A gazdagon – több száz plakát, kézirat, újság, fénykép közlésével – illusztrált kötetet irodalomjegyzék és hasznos névmutató teszi még használhatóbbá.

De honnan vette, a tehetségén kívül, Rejtő a sztorijait, alakjait, abszurd és sokszor sötét humorát, amire, emlékezzünk a tragikus halálára, minden oka megvolt? Erre a választ *Kemény István* fogalmazta meg a 2003-ban rendezett Rejtő-kiállítás (mely szintén *Thuróczy Gergely* nevéhez fűződött) megnyitójában: „Ma azt hiszem, el kéne fogadni, hogy Rejtő Jenő életműve, ez az edzett halott nem csak irodalom. Kevesebb is, több is. A nagy, modern világmítoszok része, amilyenből az amerikaiaknak van a legtöbb: a Vadnyugat, Chicago, gengszterek, dzsessz, rock and roll, satöbbi. De Magyarországnak is van legalább egy ilyen világmítosza: Budapest. Az, hogy ez a város a tizenkilencedik század vége és a huszadik közepe között sok tekintetben emlékeztetett Periklész Athénjére, a Mediciek Firenzéjére vagy az Erzsébet-kori Londonra, talán már nem is kérdéses: annyi zseniális művész, zenész, író, tudós, filmes stb. született itt vagy találta itt magát, amennyi évszázadok alatt szokott egy városba születni, vagy valahogy odakeveredni. Ezt tudjuk. De az ilyen fénylő névsorok mögött mindig ott nyüzsög egy nagyszerű polgárság és egy átlagon felüli csöcselék. Vagy mondjuk így: a nagy Budapest mögé kellett a pesti utca zsenialitása is.”

Hiába olvasták és olvassák, s volt rendkívül népszerű, Rejtő életműve sokáig az irodalom peremvidékén tengődött. Csak az utóbbi egy-két évtizedben kezdődött meg az a folyamat, melynek végén, reményeink szerint, elnyeri méltó helyét az irodalmi kánonban. Az emlékkötet megjelenése komoly hozzájárulás, hogy ez megtörténjen. ●

Az ellopott tragédia. Rejtő Jenő-emlékkötet
Szerkesztette: *Thuróczy Gergely*
A szerkesztő munkatársa: *Szilágyi Zsófia Júlia*
Tanulmányok: *Győri Anna, Kiss Ferenc, Perczel Olivér, Szilágyi Zsófia Júlia, Thuróczy Gergely*
Petőfi Irodalmi Múzeum – Infopoly Alapítvány
Mester Nyomda, Budapest. 2015. 512 oldal.

KÖNYVJELZŐ • KÖNYVJELZŐ • KÖNYVJELZŐ

ÓDA A SÖRHOZ

Corvina Kiadó

Őseink mindig a bor dicséretét zengték, ám amióta léteznek tárgyi és írásos emlékek, tudjuk, hogy itták a sört is, csak épp nem dicsekedtek vele. A sumérok például rengeteget fogyasztottak, a későbbi korok íróinak és költőinek névsora pedig kifejezetten impozáns, gondoljunk csak *Goethére, Victor Hugóra* vagy *Dosztojevszkijre*. Nálunk pedig *Ady, Jókai, Mikszáth, Móricz* és *József Attila* emelik poharuk. Előre hát a habzó szövegteger sűrűjébe, kedves Olvasó, egészségünkre... és fenéki!

Ára: 1990 Ft

FRÁTER ZOLTÁN:
MAGYAR IRODALOM
FIATALOKNAK

Holnap Kiadó

A világháló és a mindentudó telefonok korában az információ megszerzése igen egyszerű, de az adatok halmaza nem pótolja a gondolkodást. A könyv párbeszéd-közegében klasszikusaink és modern íróink kevésbé ismert versét vagy prózarászletét bizonyos Öntöde posztolja a neten, röviden jellemezve is az egyes életműveket. Ezekről a szövegekről beszélgetnek, vitatkoznak állandó szereplőink, Penge, Spéci és Kocka, míg végül a valószínűleg idősebb és rejtélyes Nahát összegzi a felismeréseket.

Ára: 2900 Ft

HIDVÉGI VIOLETTA –
SEBESTYÉN LÁSZLÓ:
ÁTHALLÁSOK. YBL
A PALOTANEGYEDBEN

Budapest Főváros Levéltára

A kötettel Budapest Főváros Levéltára legújabb, háromnyelvű (magyar, angol, német) építészettörténeti kiadványát veheti kezébe az olvasó. Az elegáns kivitelezésű album a 19. század végének kiemelkedő városfényképésze, *Klősz György* és a kortárs *Sebestyén László* fényképeinek párhuzamba állításával mutatja be a palotanegyed Ybl-épületeinek közvetlen megépítésük utáni és mai állapotát. A könyv különleges művészi élményt nyújt mindazok számára, akik szívesen kalandoznak térben és időben *Ybl Miklós* alkotásai között.

Ára: 3900 Ft

Megvásárolható Budapest Főváros Levéltára titkárságán (1139 Budapest, Teve u. 3–5.)

CSONT NÉLKÜL –

Elek Lenke csonttányér-kiállítása kortárs reflexiókkal kiegészítve
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2016. augusztus 7-ig

A római és középkori főúri udvarokban a csontokat az asztal alá dobálták, a kutyák pedig rögtön elropogtatták azokat, miközben a jóllakott gazdák a tóga vagy az asztalterítő szélébe törölték a szájukat. A nagy csarnokokban való közös étkezést idővel felváltotta az intimebb környezetben, családi körben való falatozás; a tányérokat, fedeles tálakat és mártásos csészéket pedig további változatos formájú és funkciójú darabok egészítették ki az

ebéd-, illetve vacsoraszerviz részeként. Az ónkupát és a súlyos kerámiatálat felváltotta az üveg pohár, a kínai import eredményeképpen a filigrán porcelán, az abrosz mellett megjelent a damasztyszalvéta, a csont számára pedig külön félhold vagy kifli alakú tányérka szolgált. A csonttányér tehát nem csontból készül, hanem csontnak: porcelánból, üvegből, fémből, kerámiából, fajanszból gyártják elvéve ma is. Elek Lenke csonttányér-gyűjteményét *Hitka Viktória* és *Lublóy Zoltán* kortárs reflexiói egészítik ki. ● www.mkvm.hu

LEMEZBORÍTÓK –

Erotikától a politikáig

Csordás Lajos

A francia Recontres d'Arles fotófesztivál válogatásában érkezett Budapestre, a Capa Központba a Total Records – Lemezborítók: fotográfia és zene című kiállítás, amely mintegy négyszáz lemezborítón illusztrálja a könnyűzene, pontosabban a hanglezem és fotográfia találkozását. A válogatás francia és német magángyűjtők kollektívából állt össze, és úgy kell néznünk az egészet, hogy koránt sem a téma teljes áttekintését kapjuk. Csak példákat arra, hogy zenék és képek együtt égtek be a 20. század emlékezetébe újszerűséggel, erotikájukkal vagy politikai üzeneteikkel.

Ilyen beégett emlék a Beatles utolsó lemezének, az 1969-ben megjelent Abbey Road című albumnak a borítója, amelyen az látható, hogy a zenekar tagjai a lemezstúdió előtti zebrán sétálnak át. A jelenet, *Iain Macmillan* felvétele később egész sor követőt ihletett meg. A Red Hot Chili Peppers zenészei ugyanazon a gyalogátkelőn gyalogoltak át 1988-ban, meztelenül.

Beleégett az emlékekbe a Rolling Stones jó néhány fotó alapú lemezborítója is. Leginkább talán a Sticky Fingers. Az *Andy Warhol* fényképezte és tervezte 1971-es lemezborító egy szűk nadrágban duzzadó férfiágyékot ábrázol. Warhol néhány évvel korábban a Velvet Underground lemezén még egyszerűen csak egy sárga banánt jelenített meg. A Rolling Stonesnak egyébként több lemezen is dolgozott a pop art mestere, csakúgy mint *Paul Ankanak*, *Aretha Franklinnak*, *Diana Rossnak* vagy *John Lennonnak*. A Stones 1977-es Love you live koncertlemezén egy átszínezett *Jagger* képet látunk. Állítólag a zenész belefirkált a képbe, s ezért Warhol véglegesen megharagudott. Egyetlen magyar vonatkozást láttunk, *Rickie Lee Jones* 1981-es lemeze *Brassai* egy régi fotóját használja a borítóján: egy párizsi éjszakai jelenetet.

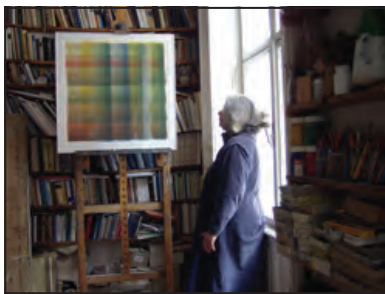
Erotikában valószínűleg *Robert Mapplethorpe* engedte meg magának a legtöbbet. A Rolling Stones Anybody Seen My Baby? című lemezének nem hivatalos kiadásán egy anakonda méretű fallosszal örvendeztette meg a zenerajongókat. A később AIDS-ben elhunyt, vagabund és homoszexuális fotóművész egyik legjobb barátja volt a rock and roll énekesnő *Patti Smith*. Természetesen neki is készített borítót. Kevésbé botrányosat.

Az erotikával persze együtt járt a cenzúra. Ma már viccesnek tűnik kissé, hogy a Papas and Mamas 1960-as lemezének borítóképét azért kellett megvágni, mert első kiadásban nyíltan ábrázolt egy véccészsét. John Lennon és *Yoko Ono* 1968-ban kiadott Unfinished Music című albumára pedig, amelynek elő és hátlapján a pár meztelen képe látható, az amerikai forgalmazásban barna papírtokot kellett húzni.

A legmenőbb együttesek gyakran kértek fel világhírű képzőművészeket, fotósokat a lemezképük elkészítésére. Így láthatunk *Jeff Koons*, *Damien Hirst*, *Robert Rauschenberg* alkotta borítókat csakúgy mint a fotós *Helmut Newton*tól vagy *Cindy Sherman*tól. Voltak művészek, akik hosszú évtizedekre eljegyezték magukat a műfajjal, mint *Lee Friedlander*, aki remek jazzborítók sorát készíttette, *Richard Avedon*, aki sokat dolgozott a Beatlessel vagy *Jean Baptiste Mondino*, aki a kiállítás plakátjául szolgáló meztelen *Prince* fotót alkotta. *Jean Paul Goude* megteremtette *Grace Jones* emberen túli szépségű karakterét, *Lucien Clergue* pedig annyira egy húron pendült *Manitas de Platával*, a flamenco gitár cigány származású zsenijével, hogy tíz nappal annak elhunytá után maga is meghalt. ● *Capa Központ*, 2016. június 16. – október 2.

RÁKÓCZY GIZELLA EMLÉKKIÁLLÍTÁS

Geometrikus művészet a FUGA-ban

FUGA, 2016. július 21. – szeptember 4.

Rákóczy Gizella a hazai és a nemzetközi geometrikus művészet megkerülhetetlen alkotója. Munkásságát 1971 óta csoportos és egyéni tematikus kiállítások alkalmával követhette nyomon a nagyközönség. Jelen kiállítása annak a hosszú ideje tartó intézményi elköteleződésnek a folytatása, amelynek keretei között legújabb munkái évről évre a FUGA kiállítóterében debütáltak elsőként. A művész 2015-ben váratlanul bekövetkezett halála miatt befejezetlenül maradt, de töredékeiben is értelmezhető grandiózus mű bemutatására kerül sor a hagyomány folytatásaként, korábbi alkotói periódusainak egy-egy darabja kíséretében.

Ehhez társul a Rákóczy Gizella tanítói tevékenységének harminc évét felidéző kamarakiállítás, mely bemutatja utolsó csoportjának általa összeállított anyagát, régi tanítványok válogatott műveivel és fotódokumentumokkal kiegészítve. A FUGA nyári nyitva tartása (július 4 – augusztus 31. között): H–V 11.00-19.00 óráig. ●

További információ: www.fuga.org.hu

MEDITERRÁN BOHÓZAT LONDONBÓL

Zappe László

Gondolom, nyilvánvaló, hogy stílusértékben van némi különbség a Két úr szolgálja és az Egy fenékkal két lovat cím között. Az One Man, Two Guvnors azt hiszem, nem különbözik ennyire Carlo Goldoni eredetijétől. Igaz, ebből még az sem következik, hogy a londoni és a budapesti előadás között lényegi különbség lenne. Ezt ugyan sajnos nem áll módomban ellenőrizni, mert alig hiszem, hogy csak ezért Londonba utaznék. Egyébként persze szívesen.

De hogy ne cifrázzam tovább, mindössze arról van szó, hogy az Orlai Produkció a Belvárosi Színházban nyári mulattatóképpen bemutatta Richard Bean darabját, amely az 1745-ben született klasszikus olasz vígjáték adaptációja. A szerző eljátszik azzal, mi történne a remek sztorival Angliában, Brightonban, a hatvanas évek elején, a Beatles-mánia kitörése idején.

A pesti előadás ugyanezt célozza meg. Pedig ha már adott a produkcióhoz egy színészekből álló remek együttes, a Bekvart (Bánfalvi Eszter Kvartett – bár eredetileg négyenél kicsit többen, több mint kétszer annyian vannak, de ezúttal valóban csak négyen szerepelnek), és elő is adják saját dalaikat, igazán

előállhattak volna magyar verzióval és abba szervesen illeszkedő nótákkal. A fordító Zöldi Gergely bizonyára azt is szívesen megcsinálta volna. Talán még magyarabb is lett volna, mint amennyire angol Richard Bean változata. Mert az legföljebb annyiban angol, hogy megvilan benne egy rendes krimi lehetősége. Pontosabban az eredetiben is szereplő gyilkosság körül sikerül támasztani némi krimi hangulatot. Ám ez hamar eloszlik. Lényegében Nagy Dániel Viktor magánszámává egyszerűsödik a produkció, amihez sokan asszisztálnak. Ezt a rendezői döntést – ha az volt, és nem csak menet közben alakult ilyenné a játék – végül is indokolja a darab, és jórészt igazolja a teljesítmény. Szórakoztatóipari értelemben mindenképpen. A fiatal színészen bőven van energia ahhoz, hogy a két úr mellett a közönséget is kiszolgálja, sőt be is vonja a játékba. Pimaszul csalárd, megtévesztő módon is. A kitűnő ifjú színésznő, Boros Annát cipeli föl a színpadra, önti le levesel és nyomja arcát tortába. Talán nem mindenki ismeri föl. Derűből, szemtelen vidorságból pedig még a lendületnél is többet képes mozgósítani. Így aztán elvagyunk vele akkor is, amikor egye-

dül marad a színpadon, és csak velünk szórakozik. Hogy a darabnak és a szerepnek mélységei, emberi vonásai is lehetnének, hogy a folyamatos éhezés nem feltétlen csak vicces, hogy kiszolgáltatottság, megaláztatás, kétségbeesett hajsza, üldöztetés a szolga sorsa, az most és itt föl sem merül. Sőt, sokszor mintha a fordítottját látnánk. Gazdait kergeti kétségbeesésbe az orcátlan és lelkiismeretlen személyzet.

A magánszámhoz különben jeles színészgárda asszisztál. Lukáts Andor két szerepben is. Erőszakos, üzleti érdekeit lánya boldogsága elé helyező, rideg apa és rozoga vén pincér, akit azonban a pacemaker néha fürge rohanásra bír. Tragikusan vicces. Kitűnő még Fodor Annamária, bár nem egészen világos, milyen státusban szolgál a családban. Horváth Szabolcs fanyar-savanyú pincérként bámulja szolgálkollégáját. Rujder Vivien csodásan ostoba, bájosan kajla szerelmes kamaszlányt alakít, Dékány Barnabás színészi ambícióktól fűtött fiatalemberként buzgólkodik. Lovas Rozi idéltlen álruhában megkapóan férfiasodik, Friedenthal Zoltán bozontos párka alatt főnökösködik. Máté Zsolt – különben a dalszövegek szerzője is – (ha jól figyeltem) két alkalommal Margaret Thatcherként vonul át a színen, hangsúlyozandó a darab játsszási idejét.

Mert egyébként, no meg eltekintve a nevektől, amelyek különben is furán hangzanak ebben a történetben, Pesten inkább a mediterrán bohózatot látjuk. ●

ÉTKEZÉSI ÍRÓ

Fél a dag

szöveg: Jolsvai András, fotó: Sebestyén László

Hogy pontosan mitől is fél a dag, erre igyekszünk választ adni ezúttal.

Kezdjük azzal, hogy a régi időkben, mint a társadalmi élet minden területét, a gasztronómiát is szigorú szabályok szorították sáta. (Ez volt az ún. népi demokrácia diszkrét bája.) Az éttermek részletes utasítással bírtak abban a tekintetben is, hány dekagramm húst kell felhasználniuk egy adag ételhez, s mennyi krumpli, mennyi rizs és uborka jár a vendégnek hozzá, mint ahogy az árkalkuláció terén is kevés önállósággal bírtak. (Osztályba sorolásuk és egyéb adottságaik alapján persze eltértek a különböző vendéglátóhelyek árai, de a szóródás legfeljebb négyszeres volt, míg manapság a két szélsőség között – ugyanannál az ételnél – akár százszoros árkülönbséget is regisztrálhatunk. Na, ez meg a kapitalizmus diszkrét bája. Látják, így van ez. Rendszerek jönnek-mennek, csak a báj marad. Egyre nagyobb a báj!)

Manapság viszont tombol a konyhai liberalizmus, minden étterem maga dönti el, mekkora adagokkal várja a vendégeket. Az előkelő fúziós világban, ahol degusztációs menükkel csalogatják a vastag pénztárcájú klienseket, jelzésszerű méretek járják (kü-

lönben hogyan lennének képes végigenni egy tizenegy részes vacsorát?), középtájon közepes a méret és a színvonal, a kettő között viszont van egy mára egyre vékonyodó réteg, mely az adagok mérhetetlen nagyságával igyekszik földre küldeni a vendéget. Ez persze ugyanaz a lélektani folyamat, mint az „egyél, amennyit bírsz” éttermek filozófiája (beszéltünk erről korábban, talán emlékeznek), a vendég a szemkápráztató adag láttán elégedetten nyúl előbb a villa, aztán a bukszája után, s azt se bánja, ha a hatalmas bécsi szelet fele ott marad a tányéron. (És nagy megelégedésében még azt sem veszi észre, mennyire kelet-bécsire sikeredett az a szelet: annyira, hogy sosem látott borjút, de még egy tisztességben megőszült, öreg marhát se.)

Ilyenkor két lehetőség adódik. Az egyik a csomagoltatás, a másik a fél adag. Az első ellen az szól, hogy erősen nélkülözi az eleganciát. Hogy néz az ki, hogy az ember kedvesével a karján lép be egy étterembe, és egy nejlonzacskóba bugyolált, dobozolt húsdarabbal a karján távozik? Ráadásul az a tapasztalat, hogy a hazacipelt maradék előbb-utóbb úgys is kukában végzi: csak

előbb pihen még néhány napot a hűtőben. (Kivéve, ha van otthon kutya: az teljesen más megvilágításba helyezi a történetet. Kutyaival mindent megengedhet magának az ember. *Molnár Gál Péter*, a széles körben ismert kritikus egy ízben jelenlétemben csomagoltatta be a kuttyájának a kovászos uborka maradékát.)

A másik lehetőség, hogy fél adagot rendel az ember. Erre egyébként mindig volt lehetőség gasztronómiai körökben, hajdan külön műfaja is volt a zónaételeknek (a szó időzőnát jelölt, s a főétkezéseken kívüli időkben történő eszegetést jelölte), de a műfaj igazi reneszánsza a közelmúltban köszöntött ránk, mióta valamelyik újsütetű menedzser kitálta, hogy a vendég, ha ötven százalékot kíván enni, fizessen érte hetven százalékot. Zseniális felismerés volt, a vendég és a vendéglátó egyaránt úgy érzi, jól járt. Előbbi kevesebb pénzért meg tudja enni egészen, amit kért, utóbbi pedig könnyűszerrel növelte az egy főre jutó hasznot. Azóta minden valamirevaló étlapon ott van alul a kisbetűs rész, hogy fél adag ételekért hetven százalékot számítunk fel.

Azóta nem fél a dag senkitől a világon. ●

Közös úton
Budapest
és
Krakkó
a középkorban

Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeum
Vármúzeumában

2016. március 19 – július 24.

1014 Budapest
Szent György tér 2.
Budavári Palota E épület
www.btm.hu

ON COMMON PATH
BUDAPEST AND KRAKÓW IN THE MIDDLE AGES
Exhibition in the Castle Museum of Budapest History Museum
1014 Budapest, Szent György tér 2. Buda Castle building E.

PREZYDENT.PL

Balassi
Intézet

Hungarian History Museum
Könyvtár

KULTURÁLIS ÉS
NEMZETPOLITIKAI
MINISZTERISÉG

Von E. v. v.

**SZÉKESFŐVÁROSI
ÁLLATKERT.**

NYITVA REGGEL 8 TÓL ÉJJEL 2 IG

Belépődíj: 1 K, csütörtökön és vasárnap 60 f.
Gyermekeknek félár · Esti belépődíj: 20 f.
PÁLMAHÁZ · AKVÁRIUM · GYERMEKJÁTSZÓHELYEK · MOZCÓ ·
KÁVÉHAZ · VENDEGLŐ · TEJCSARNOK ·
D. U. 5-7 és ESTE 9-12. SZIMFONIKUS HANGVERSENY.

